

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד עלידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורג'ם), צבי וולפסון
חבר המערכת בארץ-ישראל — שמעון הלפין
מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ' (כרך ל"ט) כסלו, תשי"ט חוברת ב' (205)

חברת-קלזנר

התוכן:

- 65 שתי תופעות חיוביות ותופעה אחת שלילית יוסף קלזנר ז"ל
- 72 יוסף קלזנר החוקר צבי קארל
- 86 יוסף קלזנר באחרית ימיו א. רמבה
- 96 שעה קלה עם יוסף קלזנר יוסף נדבה
- 101 דמותו של יוסף בן מתתיהו בהיסטוריוגרפיה של קלזנר נחום גלאצר
- 106 מפעלו של קלזנר יצחק זילברשלאג
- 109 יוסף קלזנר כהיסטוריון של הספרות העברית החדשה מאיר וכסמן
- 115 יוסף קלזנר כחוקר ספרות ההשכלה יצחק ברזילי
- 124 יוסף קלזנר כעורך „השלח” יוחנן פוגראבינסקי
- 131 מכוס הזהב ישראל שטיבל
- 135 דברים אחדים על יוסף קלזנר יוסף ליכטנבוים
- רשימות וסקירות
- 137 מחודש לחדש יצחק עברי
- 132 תמונה אחרונה של פרופיסור יוסף קלזנר

„בצרון”
1141 פרודוויי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by: CHAIM TCHERNOWITZ (Rav Tzair)

Editors: NAHUM GLATZER (*Contributing Editor*),
HARRY A. WOLFSON, SIMON HALKIN (*S. Israel*)

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ
Twentieth Year of Publication

Vol. XXXIX

KISLEV, 5719 (Nov.-Dec. 1958)

No. 2 (205)

KLAUSNER ISSUE

CONTENTS:

Two Positive and One Negative Factors In the State of Israel	Joseph Klausner	65
Joseph Klausner the Scholar	Zwi Karl	72
Klausner In His Last Days — A Portrait	E. Remba	86
An Interview with Prof. Klausner	J. Nedava	96
Josephus Flavius In Klausner's Historiography	Nahum Glatzer	101
Klausner's Achievements	Eisig Silbershlag	106
Joseph Klausner As Historian of Modern Hebrew Literature	Meyer Waxman	109
Klausner and the Haskalah Period	J. Barzilay	115
Joseph Klausner As Editor of "Hashiloach"	Jochanan Pogrebinsky	124
From the Golden Vial — Reminiscences of Prof. Klausner	Israel Stiefel	131
Notes On Joseph Klausner	J. Lichtenbaum	135
NOTES AND COMMENTS		
Review of the Month	Itzhak Ivry	137
PHOTOGRAPH: Last Picture of Prof Klausner		132

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

Copyright 1958. by Bitzaron, Inc.
\$7.00 a Year (\$3.00 Outside U. S.)

בְּצֵרוֹן

נוסד על-ידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

חוברת ב' (205)

כסלו תשי"ט

שנה כ' (כרך ל"ט)

שְׁתֵּי תוֹפְעוֹת חַיּוּבִיּוֹת וְתוֹפְעָה אַחַת שְׁלִילִית

(לימי חג-העשור)

מאת פרופסור יוסף קלוזנר

חג-העשור, חג מלאת עשר שנים לתקומתה של מדינת-ישראל השלישית, ודאי מעורר שמחה גדולה בלבו של כל אדם חושב מחשבות על גורל עם ואדם, ובפרט בלבו של יהודי שלם ברוחו. לא אחר אלא ווינסטון צ'רצ'יל, גדול מדינאי-אנגליה בדור זה, הוא שאמר, שמאורע היסטורי כזה — שעם נתלש ממולדתו ונע-ונד בשישים ארצות זרות, יחזור יותר כמעט מאלפים שנה למולדתו זו ויחדש בה את ממשלתו ועצמאותו ואת לשונו העתיקה והמתה-למחצה, — מאורע כזה לא אירע בכל חמשת-אלפי-השנים של ההיסטוריה האנושית עד כמה שהיא ידועה לחוקרי ההיסטוריה העולמית. והאיך לא ישמח הלב ולא תעלו הנשמה בחג גדול זה? זהו המאמר השלישי, שאני כותב על חג-העשור — ועדיין לא דליתי את הנושא החשוב עד תומו. עוד נשאר לי מה לומר על חג זה, שהוא חג של חשבון-הנפש לא פחות ממועד לשמחה וחג וזמן לששון.

מתכוין אני על שלוש תופעות גדולות, שהן קשורות בחג זה ושעדיין לא העריך אותן עמנו בכל תפוצותיה, ובוודאי לא העריך אותן העולם הגדול כולו. שתיים משלוש התופעות הללו תופעות חיוביות הן, מרימות את הרוח ונוטעות תקוות גדולות בלבבות, ואילו התופעה השלישית היא מדכדכת-לב ומעוררת פחד בנוגע לעתידו של עמנו בארצנו. ושלוש התופעות הללו כאחת, שיש להן יסוד היסטורי משותף, נתבלטו במשך עשר השנים המבורכות שלנו דוקה.

* המאמר הזה כתב ד"ר יוסף קלוזנר במיוחד לב, "צרון", כשהוזמן להשתתף בחוברת שעמדה לצאת למלאת 65 שנה לעבודתו הספרותית. בענין זה כתב המנחה כדברים האלה: „לצערי הגיעני מכתבכם החשוב בימים שהייתי חולה בהם מרוב עבודה והרופאים השכיבוני במיטה ואסרו עלי לא רק לכתוב אלא גם לקרוא, לאחר זמן הוטב לי, אבל עדיין הייתי חלש מאד ואי-אפשר היה לי לכתוב דבר של ממש, וכך נתאחרה כתיבת מאמרי המונח עכשיו לפניכם. נראה לי, שהמאמר הצלית בירי, עבדתי עליו כמה ימים והעתקתי אותו פעמים“.

עד שהיינו עסוקים בהוצאת החוברת ליובלו, הגיעה הידיעה על מותו. החוברת מופיעה עתה לזכרו הברוך. — ה מ ע ר כ ת .

שתי התופעות החיוביות הן הכינוסים הגדולים לחקר-המקרא ולעתיקות-הארץ. מי שלא ראה בעיניו, לכל הפחות, אחד מן הכינוסים הללו במדינת-ישראל לא יאמין למשמע אזניו למה שיסופר לו עליהם על-ידי עדי-ראיה. חוקרים נוצריים או בייקטיביים הגידו לי, שבשום ארץ שבעולם לא ראו אסיפות מרובות-עם כמו שראו במדינת-ישראל בכינוסים מדעיים לשם המחקר על ספר-הספרים או לשם חקר-העתיקות בארץ-ישראל. קשה לתאר את ההתלהבות הגדולה, שבה נתלוה כל חידוש מתקבל על הדעת בפירוש של פסוק סתום במקרא או בפירסום של מימצא ארכיאולוגי חדש מלפני אלפיים ושלושת אלפים שנה. הפנים מבהיקים, העינים קורנות ו, כל העצמות תאמרנה "בשעת הוויכוחים על שאלות-המקרא או על שאלות זמנן וחשיבותן של התגליות, שגילו חוקרינו בצפונות-טמונותיה של אדמתנו העתיקה. כי מי עוד כספר-הספרים מעיד על קשרינו הטבעיים בארץ, שחידשנו את המגע הבלתי-אמצעי עמה בדורות האחרונים, ומי עוד כמימצאים מדורות קדומים, שנתגלו בימינו, מחזק את הזכות הטבעית, שיש לנו להיאחו בארץ זו ולחדש בה את עצמאותנו ואת תחושת-מולדתנו, לקבץ בה את נפוצות-גלויותינו ולהחיות בה את לשוננו הלאומית?

דומה שאין אדם מישראל בעולם, שלא יהא מלא שמחה וגאווה כאחת על שתי תופעות חיוביות גדולות אלו, שאנו היהודים יודעים להעריך אותן ביחוד בעשר השנים האחרונות ושעדיין לא ידענו להחדיר את הכרת-חשיבותן לתוך לבותיהם של המשכילים שבעולם כולו.

ואולם ביחד עם שתי תופעות חיוביות גדולות אלו נתגלתה בחיינו תופעה שלילית אחת גדולה, שבסיבתה כמעט ערבה כל שמחה בחיינו התרבותיים. עוקב אני במשך כל עשר השנים האחרונות אחרי היצירה העברית החדשה במדינת-ישראל השלישית, ויודע אני, שעשר שנים אינה תקופה ארוכה בשביל עם ומדינה, שמונים את קיומם ההיסטורי בשנים לאלפים. ואף זה אני יודע, שאין לדרוש גדולות ונצורות בחיים התרבותיים ממדינה צעירה כל-כך ומאומה מקובצת בתוכה מארבע כנפות הארץ, מארצות בעלות תרבויות שונות ולשונות שונות ומשונות.

ואף-על-פי-כן הרי העם המחדש את מדינתו אינו קטן שנולד. הריהו אחד מזקני-האומות שבעולם. הריהו עם בעל עבר גדול וארוך ובעל שרשים עמוקים בתרבות האנושית. עם, שלא פסק מליצור אפילו בגלותו המרה, אפילו בשעת רדיפות וטביחות, גזירות והשפלות של ימי-הביניים. עם, שאפילו בימי האינקוויזיציה הספרדית ובימי-השמד של הצלבנים בוורמיזיה ובמאגנצה הוציא מתוכו מאורות גדולים כהרמב"ם וברוך שפינוזה, כר' שלמה אבן גבירול ור' יהודה הלוי. עם כזה, שנתן לאנושיות אלהים ונביאים ומוסריות צרופה, הרי יש לו ממי ללמוד, את מי לחקות ואת מי להמשיך. והרי עצם השאיפה, "לשוב לארץ אבותינו, לעיר בה דויד חנה", נתבססה במשך דורות ודורי-דורות על התקוה, ששם "נחדש ימינו כקדם" ושם נטווה הלאה ומעלה את החוט ההיסטורי, שאף שונאינו בנפש לא יכלו לנתק

אותו על-ידי שום מעשי האונס ודיכוי או על-ידי פיתויים וחלוקות במשך אלפי-שנים ובתוך תנאים איומים או על-ידי מקסם-כזב של זיכיון ושויוון. ומה אנו רואים היום בארצנו?

הדור הצעיר שלנו הראה נפלאות במשך ארבעים השנים האחרונות. הוא הפליא את העולם במלחמתו בבריטים, שטישטשו מעט-מעט את הכרזת-באלפור והגיעו לידי ביטולה הגמור על-ידי פירסומו של הספר הלבן האחרון, שאילו נתקיים היה עושה אותנו מיעוט ניצחי בארצנו ההיסטורית, לאחר שהיינו נדחקים אף כאן לתוך גיטו יהודי כמו בימים החשכים של ימי-הביניים; במלחמתו בשש מדינות ערביות מבוססות ומצוידות בכל מיני כלי-זין, שביחד הגיעה האוכלוסיה שלהן למיליונים הרבה, שפלוש לארץ והתנפלו עלינו בשאיפה גלויה להשמידנו, בעוד שאנו היהודים היינו אז בארץ רק קצת יותר מחצי-מיליון איש וכמעט בלתי-מוזיינים בהשתוות לזיונם של הערבים; ולבסוף, במלחמתו המזהרת ב"מבצע-סיני", שבו הגענו בארבעה ימים עד גבולותיה של מצרים העצמית, ואילמלא האיומים של שתי המעצמות הגדולות — ברית-המועצות וארצות-הברית, שבכל הן נפרדות זו מזו ורק בהתנגדות לכיבושינו נתאחדו והכריחו אותנו להפסיק את מהלך-הניצחון שלנו, לא היה נשאר עוד אף זכר לנאצר ולמסייעים אותו. נפלאות כאלו עשו בחורינו בשלוש מלחמות גדולות וקשות, וכך השיגו מדינה עצמאות וחירות לעמם וארצם. והרי מטבענו לא עם לוחם אנו, ורק באין ברירה נלחמנו במלכי-כנען ובסילוקיים וניצחנו אותם.

וראה זה פלא: בספרות ובמדע, שבהם היינו מצטיינים תמיד, גם בארצנו וגם בארצות-פיזורנו, עדיין לא יצרנו במדינת-ישראל השלישית אפילו יצירה חשובה אחת, שיהא לה ערך אנושי-כללי, אוניברסאלי, ואפילו לא ערך לאומי קיים. ודאי, במדעים, ובפרט בחכמת-ישראל, וכן גם במדעיה-טבע, חיברו חוקרינו במשך עשר השנים הללו כמה חיבורים מצויינים, שהיפנו אלינו את תשומת-לבם של חכמי-הגויים. אבל הגניוס הלאומי הרי מתבטא קודם כל ובייחוד בשירה ובסיפורת, — ובשתי אלו לא הכנסנו לאוצרה של האנושיות כמעט שום יצירה, שיהא בה עניין לאנושיות התרבותית בכללה. מה שמפנה במידה מסוימת את תשומת-הלב הכללית אל היצירה העברית החזיונית הרי הן היצירות הפיוטיות הגדולות של ביאליק וטשרניחובסקי ובני-דורם, אבל אף לא דבר גדול אחד, שנוצר בשירה ובספרות הסיפורית בעשור הראשון לתקומת-ישראל.

וכך הוא בזמן שנתרבו במדינת-ישראל משוררים ומספרים ומחזאים צעירים, שיש ביניהם גם כשרוניים בלא שום ספק. וכך הוא בשעה שכל יצירה מוצלחת מוצאת לה לא רק קוראים הרבה אלא גם קונים במספר, שלא חלמנו עליו עוד לפני עשר שנים. קובצי-שירים וקובצי-סיפורים, ואף רומאנים גדולים, יוצאים בארץ במספר גדול בשביל ארץ קטנה ואוכלוסיה מצומצמת, שיותר ממחציתה הם עולים, שאינם יודעים עברית כלל או יודעים אך כדי לדבר בה, אבל את העברית הספרותית בכלל, ובפרט את לשונה של השירה העברית החדשה, אינם מוכשרים להבין כהלכה. הם יודעים, למשל, מה זה, "סייג לתורה", מלה מצויה

ב"פרקי אבות", אבל קשה להם להבין מה זה "הסתייג". ועובדה עגומה היא, שלא קם בתוכנו במשך עשר השנים של קיום המדינה השלישית כשרון חדש שילחם בחיבוריו על מקומה של הספרות העברית החדשה בתוך הספרות העולמית, שקלטה אפילו מספר יוני-חדש מעולה ומספר פיני חשוב — שני עמים קטנים מישראל במספר ובחשיבות.

למרות כמעט שמונים וארבע שנותי רחוק אני מלהיות אחד מן הזקנים הרגוזים והרוטנים, שטוענים תמיד: "הימים הראשונים היו טובים מאלה". הלשון העברית נתרחבה ונתעשרה בימינו, המחיצה בין יהדות ובין אנושיות בספרות העברית נפלה ולא תוסיף לקום, ובעולם הגדול אירעו מאורעות כבירים ונתחדשו דברים מופלאים, שהיו נראים בניסים בעיני הדור הקודם. ובעולמנו שלנו הרי אירעו מאורעות, שזיעזעו את עצם יסודותיו של הקיום הלאומי שלנו, כהשמדת שישה מיליונים ממבחר עם-ישראל, וגם מאורעות מרהיבים, שהזקיפו את קומת אומתנו והגדילו את כבודנו בעולם, כהקרבה העצמית של אנשי מלחמת-המחתרת, שהכריחו צבא בריטי של רבבות-אלפים לעזוב את הארץ, ובמלחמתם האדירה של ההגנה, הפלמ"ח וצה"ל כולו ביבשה, בים ובאוויר, מלחמה, שהנחילה לנו נצחונות אדירים. וכלום יש לך מאורעות מתבקשים יותר מהם להיות נושאים של יצירות גדולות לאומיות-אנושיות? והיכן הן היצירות הגדולות הללו? — יש לנו סיפורים קטנים ונאים, יש שירים מקוריים, שהלשון ה"חדשה", המשונה והבלתי-מוכנת שלהם מנולתם, אבל יצירות גדולות באמת, לאומיות, שמתרוממות לדרגה של עולמיות, אינן.

והרי תופעה טפוסיית אחת:

סופרי כל אומה מפארים ומרוממים את גיבורי-האומה, שהקריבו את חייהם על מזבחה של שחרור-האומה, כדי שישמשו גיבורים לאומיים אלה אנשי-מופת לדורות הבאים — היכן הם הפואמות והרומאנים ההיסטוריים, שיפארו וירוממו את עולי-הגדרום, את עשרת הרוגי-המלכות של השנים האחרונות למשטר הבריטי בארץ-ישראל, או את ראשי-הגיבורים, שנלחמו בפולשים הערביים ושהראו נפלאות במבצע-סיני?

שני גיבורים יוצאים מן הכלל כמו לישראל בעבר הגדול שלו, האחד בימי בית-ראשון והשני — בימי בית שני: דויד מלך ישראל וינאי אלכסנדר חשמונאי. האחד יצר את מדינת-ישראל הרחבה הראשונה והשני הרים עד לשיאה את מדינת-ישראל השנייה. מספר כשרוני צעיר הקדיש לכל אחד משני הגיבורים המופלאים סיפור מפורט, והנה בדמותו של ינאי המלך עיצב צורה של מלך רוצח, נואף ושיכור, ואפילו אשתו שלומציון המלכה, שאף התלמוד מספר בשבחה, לא נוקתה ברומאן "מלך בשר ודם": היא מרצחת ושואפת-שילטון אכזרית. וברומאן "כבשת-הרש", שלכאורה צריכה היתה להתבלט בו בת-שבע, שהיא היא "כבשת הרש" במשל המפורסם של נתן הנביא, אין אשה מופלאה זו תופסת ברומאן השני מקום מרכזי והיא עוברת בו אך כצל, ואילו דויד המלך, הגדול שבמלכיי-ישראל, תופס

ב"כבשת-הרש" ודאי מקום יותר גדול, אבל מתבלטים ברומאן חסרונותיו הרבה יותר ממעלותיו, באופן שעל-פי דמותו המתקבלת מן הרומאן העברי היחיד של ימינו לעולם לא תבין, כיצד נעשה בן-ישי מביית-לחם וממוצא-מואבי בהכרת-האומה "הגבר הוקם על משיח אלהי-יעקב" עד כדי כך, ש"בן-דוד" סתם נעשה בתלמוד שם-נרדף למשיח. ואילו את המקום המרכזי ב"כבשת-הרש" תופס אוריה החיתי בכוונה תחילה כדי להראות, שהארץ הלאומית והגבולות הלאומיים אינם כלום, ואף הלאומיות כולה אינה כלום, ובכך אין ערך לרעיון הלאומי ולהתייחדות הארץ והאומה, ואף לא לרעיון המשיחי בגדולתו, כרעיון-גאולה לאומי-אנושי. יותר מיחס שלילי זה לאומה וגיבוריה לא תפס ברומאן השני אף הכשרוני שבין המספרים הצעירים שלנו.

עברתי כמעט על כל הסיפורים המקוריים, שנתפרסמו בעברית במשך עשר השנים האחרונות, ולא מצאתי בהם אף אחד, שיש בו טפוס בולט, שייחרת בזכרונו של הקורא ושאפשר יהא לומר עליו לדור הצעיר: "כזה ראה וקדש!". מאפו יצר את אמנון ותמר ואת נעמן ואלישבע, סמולנסקין — את גדעון, ברודס את שמואל, ולינבלום את רחל. היכן הן דמויות מזהירות כאלו ברומאנים החדשים שלנו, שכל מי שקרא אותם קשה היה לו לשכחם?

והרי לא תופעות של גיבורים לוחמים ומנצחים ולא לשון לאומית חיה ואף לא קוראות עבריות לא היו למספרים העבריים בדור הקודם. מה היא איפוא סיבת הירידה של הספרות היפה שלנו בימינו, ימים של תחיה ניסית כמעט לעם ולמדינה, של ניצחונות מלחמתיים ומדיניים ושל השגים מדהימים, שהשיגו לשוננו וספרותנו כאחת בכל הנוגע לתפוצה ולפירסום שלהן בין הקוראים העבריים ואף בין הקוראות עבריות, שקודם-לכן היו אחת בעיר ושתיים במדינה? —

לשאלה זו אין לי תשובה אחרת אלא זו: מספרינו ומשוררינו הצעירים אינם יונקים ממקורות עבריים יסודיים ושרשיים, למרות לימודי-המקרא הרווח בארץ ולמרות ההתעניינות הגדולה בארכיאולוגיה של הארץ.

על-ידי מה שארץ-ישראל נעשתה לפני שלושים שנה ויותר משועבדת לאנגליה מן הצד המדיני ומשועבדת לאמריקה מן הצד הכלכלי בעל-כרחו נתפשטה בארץ-ישראל הלשון האנגלית-האמריקנית, וכדרכנו מאז ומקדם לחקות את הצדדים המקולקלים שבאומות-העולם ולא את הצדדים המתוקנים שבהן ניוונים צעירינו מן הפסולת של סיפורי-הבלשים האמריקניים ומחקים אותם ולא את גדולי הספרות האנגלית-האמריקנית, ומנסים "לעשות כמתכונתם". וכך נתמלאה הספרות העברית היפה והמקראית כביכול שיטחיות, קלות-ראש ופנוגרפיה; ובני הדור הצעיר מעדיפים לקרוא סיפורים מתורגמים מלועזית לעברית יותר מסיפורים עבריים מקוריים, שאף הם ברובם אינם אלא חיקויים לסיפורים אנגליים ואמריקניים, שהורות של החיים המתוארים בהם מגרה את סקרנותם של צעירינו, או תאורים מחיי-הגלות ומטפוסיה-העיירה, שצעירינו בארץ אינם תופסים אותם כלל.

ואין לבאר תופעה שלילית עגומה זו, שהיא מאפלת על שני התופעות החיוביות שבחינו, אלא בגורם אחד מסוכן מאד:

הגלות במחשכה בעל-כרחיה דרשה מן הציוניים יחס שלילי גמור אל הגלות והגטו. אילמלא כן לא היתה הציוניות מכה שרשים ומתפשטת בישראל. הרי רוב הדתיים, שהיו מחייבי-הגלות והאמינו, שאפשר לישראל להתקיים על האמונה והמצוות המעשיות בלבד, התנגדו לציוניות ונלחמו בה ובמחזיקים בה. ומתוך יחס שלילי אל הגלות, שהיה הכרחי וכמעט בלתי-נמנע לציוניות, באה גם שלילת הטוב שבגלות מאליה: שלילת חלק גדול מן העבר שלנו, שהחינו וקימנו במשך אלפי-שנים. וכשבא השינוי המבורך ובמקום הגלות קמה מדינת-ישראל עם עצמאותה וריבונותה ועם ההבדל הגדול בין יהודי זקוק לגוי ברוב של עיקרי-החיים לבין יהודי, שהכל יש לו משלו, כאילו נחצתה ההיסטוריה הישראלית לשתיים: לתקופת-החירות, תקופת הבית הראשון ובהגבלה ידועה גם תקופת הבית השני, תקופת-החשמונאים, מצד אחד, ומצד שני — לתקופת-הגלות, שבה כלולות כמעט אלפיים שנה בלא חיים מדיניים עצמאיים, בלא אדמת-מולדת ושילטון ריבוני. לתקופה הראשונה, וביחוד לתקופת בית ראשון, שמאפו החייה אותה בסיפוריו הנהדרים וגרם בזה, שצעירי-ישראל התחילו מתגעגעים על תקופה עתיקה זו עם הנביאים והמלכים והעברית החיה שלה, נוצר יחס חיובי עמוק; ומכאן החיבה היתרה לתנ"ך ולארכיאולוגיה. ואילו לתקופה השנייה, שבה שלטה הדת בישראל עם התלמוד וה"שולחן ערוך" בלבד, גבר היחס השלילי. אבל הרי זו היתה חתירה עמוקה תחת חלק גדול מן השרשים של החיים ההיסטוריים בישראל בכמה וכמה דורות. נשתברה השלמות של העבר הישראלי, הופסקה הכרת הרי-פנות וההמשכיות של "דבריימי-עם-עולם", ושוב לא היתה יכולה להיות לספרותנו החדשה יניקה חזקה מן השרשים הלאומיים, שעל צד האמת שווים הם ביסודם ובחשיבותם בכל הדורות ובכל המסיבות, רק בשינויים מסוימים לפי תנאי הזמן והמקום, מה שלא הבינו צעירינו, כל הדור כולו, שנולד בארץ או נתחנך בארץ מילדותו.

וכל עוד שלא יעשו שני חלקי-ההיסטוריה שלנו אחדות אחת, כל עוד שלא יהא העבר שלנו שלם בהכרתנו, באופן שגם הדור הצעיר יינק מכל תקופותיו ויהא חדור בכל הטוב והנאה שבעבר זה ויסתלק אך ורק מכל מה שעבר זמנו בהחלט ושאינן יהדות מדינית ממש יכולה לעמוד בו, אי-אפשר שיהא קשר מתודק בין היצירה העברית החדשה ובין יצירת כל הדורות כולם, שקדמו לדורנו ולמדינתנו. שהרי אם אין עבר שלם ומקושר בפנימי ותו, אם שלשלת-הזהב של ההיסטוריה נשתברה וחלק עיקרי מטבעותיה נתפוצץ, שוב אין האומה שלמה ושרשית ברוחה, ואז אין גם ליצירה החדשה יניקה טבעית משרשיה העמוקים, שמהם צמח גם ההווה ומהם יכול לצמוח ולהתפתח גם העתיד. שהרי במקום שההווה מואס בחלק גדול מן העבר "בסיטונות", בלא שיבדוק מה בו מן הטוב והחי ומה בו מן הרע והמיושן, שאי-אפשר לחיות עליו, שם בא שבר בפנים-הדורות, ואז

אין תקוה ליצירה גדולה בהווה ואין תקוה, שיצמח מן ההווה עתיד גדול ראוי להעבר ולהווה כאחד.

זאת ישיבו צעירינו אל לבם, ואז תהא נשמתם שלמה ויתאחו בה הקרעים שביהדותה ובאנושיותה כאחת. ואז תתחדש יצירתם, תגדל ותפרח ותשגשג: היא תינק מכל המעיינות השופעים של האומה בכל תקופותיה, שבוודאי יש לנקות את האבק והצרורות, שנפלו במרוצת-הדורות לתוך המיים הזכים והצלולים, אבל חלילה לשפוך חלק עיקרי מן המיים הזכים עצמם, שמיים חיים הם וברכה בהם לכל הזמנים.

ירושלים, תלפיות, ערב ראש-חודש סיון, תשי"ח.

ע ר כ י ה י ה ד ו ת

יש דרך — דרכו הישנה של נחמיה בן חכליה: ביד האחת מחזיקים את השלח וביד השניה בונים בחומה. מצד אחד, יש להמשיך את המסורת ההיסטורית ולהכליט אותם ערכי היהדות, שהם מקודשים בקדושת-המסורת, אבל יש להם ערך אנושי-כללי, וזה חידושם הגדול: המונותיאיסמוס הצרופ, הנבואה כתופעה חברתית-דתית גדולה, המוסר הנבואי והתלמודי, הרעיון המשיחי, האגדה התלמודית-המדרשית, הפילוסופיה הישראלית, הקבלה, החסידות, ומצד שני יש להכניס לתוך הספרות העברית... את מבחר העיון הכללי והשירה האנושית והאמנות העולמית.

י. קלוזנר: מסורת וחידוש בספרות ישראל,
פילוסופים והוגי-דעות, כרך ראשון, עמ' 10.

יוסף קלוזנר החוקר

מאת צבי קארל

דרכו בחקר ההיסטוריה

כשאנו ניגשים לדבר על החוקר יוסף קלוזנר נצטרך קודם כל להצביע על הספרים הרבים ועל מאמריו הנפוצים בכתבי עת המרובים. בספר קלוזנר יש ביבליוגרפיה בשם «כתבי יוסף קלוזנר», שהיא אמנם אינה ממצה את כל פרי עטו, אבל היא, נותנת מושג מפורטות העשירה של האיש הזה בשדה הספרות.

להלן יש להצביע על בקיאותו המפליאה של המנוח בספרות היהדות העתיקה והחדשה ובספרות היפה של עמים שונים.

את כוחו הרב הראה ביהוד בתור היסטוריון. הוא עשה גדולות בהיסטוריה של בית שני, הנצרות והמשיחיות בכלל ושל הספרות העברית החדשה. קלוזנר התעמק בתכונת השפה העברית ויחסה לשפות אחרות ופרי התעמקות זו נתפרסם בספר ובמאמרים. מעניין הוא, קלוזנר השתדל להחיות את השפה העברית שלא יחסר כל בה מן המלים שיש צורך בהן בימינו ושתקבל את הצורה המתאמת לרוח העת. והנה הוא עצמו הציע מלים חדשות בשבילה וגם קבע צורות מסוימות שיש צורך בהן לפי דעתו. ברם לא כל מה שהוא הציע נתקבל על ידי הסופרים שבימינו מטעמים שונים. אבל קלוזנר הוא עקבי ובסגנונו הוא שמר על מה שהוא קבע, גם אם אחרים אינם הולכים בדרך שהוא סלל. — גם במקצוע הפילוסופי פירסם מאמרים. אני בחרתי לדבר רק על ספרים אלה: היסטוריה של בית שני, ישו הנוצרי, מישו עד פאולוס, הרעיון המשיחי בישראל, היסטוריה של הספרות העברית החדשה ופילוסופים והוגי דעות.

כדי להכיר את העיקרונות של החוקר שלנו, שלפיהם הוא נהג כהיסטוריון לפי דבריו, כדאי להזכיר בתחילה את הבעיות שקלוזנר עוסק בהן בפתיחה לספרו «היסטוריה של הבית השני». הבעיה הראשונה היא זו של הסוביקטיביזמוס והרילטיביזמוס. השאלה היא אם חוקר עובדות היסטוריות איננו ביחס להן סוביקטיבי. על שאלה זו עונה מחברנו, אמנם בהסתהיגות מסוימת, בשלילה באמרו, אם החוקר אינו בודק את העובדות מתוך פניות אישיות או מפלגתיות, אין כאן סוביקטיביות. אמנם גם איש המדע האוביקטיבי ביותר מושפע שלא מדעתו על ידי הסביבה, על ידי זרמי המחשבה ועל ידי הדעות המקובלות בזמנו, אבל אין סוביקטיביות במקום ששחסרות הפניות הנזכרות, גם אין לחשוב מסקנותיו של חוקר כזה לרילטיביות, אם גם כשיתננו התנאים האוביקטיביים

והמסיבות המיוחדות וזרמו המחשבות השליטים בהווה — בדור הבא ויבואי אז למסקנות אחרות. לפי הרוח של זמנו הרי הערכותיו החלטיות.

הבעיה השנייה, שעומד לפניה חוקר היסטורי היא, אם מותר לשפוט מתקופה אחת על תקופה שניה שקדמה, אם אין כאן סכנה של מודרניזציה. הרי הכל משתנה ומתחלף מתקופה לתקופה, כלום ההיסטוריה חוזרת? על שאלה זו עונה החוקר שלנו, שאמנם ההיסטוריה אינה חוזרת בשלימות אבל היא חוזרת אם גם בשינויים, כי היא מתבססת על טבע האדם, תאוות ושאיפות, הכלל והפרט, והתכונות הללו משתנות רק בצורתן ולא במהותן, אמנם החוקר צריך להיזהר ממודרניזציה, היינו מהכנסתם של רעיונות חדשים להסברת המאורעות העתיקים. אבל יחד עם זה יש לזכור דברי קוהלת: מה שהיה הוא שיהיה... ואין כל חדש תחת השמש. ואם כן, השוואת העבר אל ההווה אינה רק מותרת, אלא גם רצויה, ולפעמים הכרחית, אלה הם דברי קלוזנר.

והנה העוקב אחרי הרצאותיו ההיסטוריות מוכרח להודות, שהוא משתדל למסור לנו את ההיסטוריה מתוך יחס אוניברסלי לנידון. הוא מעביר תמיד את הידיעות, שהובאו על ידי המקורות, בכור הבחינה ורק את המסקנות של אותה הבחינה הוא מוסר לנו כהיסטוריה. יתר על כן, הוא מעביר את בדיקותיו לפנינו באופן שאנו יכולים לעקוב אחריהן ולפי זה להצדיק את המסקנות או לדחותן. ברם דוקא מטעם זה לא נוכל לומר תמיד שבדיקותיו אלה חסרות פניות אישיות, קלוזנר הוא לדוגמא יהודי פטריטי, אוהב את עמו וכואב את כאבו ולא לעתים רחוקות הוא שופט את מהימנותם של המקורות או הדעות, שהובעו ביחס למקורות מתוך רגשות אלה. ועל משפטים כאלה אי אפשר לומר שהן אוניברסיטיות. בודאי אין דרכו זו לשפוט לעתים מתוך רגשות סובייקטיביים מיוחדת לו. אנו מוצאים זאת כמעט אצל כל סופר היסטורי, וביחוד אצל סופרי הגוים בשעה שהם באים להוציא משפט על מאורעות שארעו או על מצבים הקיימים בקרב ישראל. אבל במקרים כאלה כמובן אין אוניברסיטיות. לרגל גישות אישיות איפוא אנו רואים לפעמים את קלוזנר מקיים ידיעות מסוימות ופוסל אחרות. אבל כמובן יחס כזה אנו פוגשים בספריו הרבים כענין יוצא מן הכלל. בדרך כלל אפשר לומר עליו, שהוא דיין אמת, המוציא פסק דינו רק אחרי דרישה וחקירה מרובה.

ביחוד אפשר לקבוע את טיבו של קלוזנר כמבקר נאמן בהיסטוריה של קורות הספרות החדשה" שלו. שם הוא מעביר לפנינו בתחילה את קורות חייו של הסופר, שהוא מטפל בו, ואחר כך הוא מדבר על פרי עבודתו. והוא משתדל לקבוע ההשפעות שפעלו עליו ועשו אותו למה שהיה. השפעות אלה הוא סובר לגלות לא ברוח הזמן ובספרויות שונות בלבד, אלא גם באפיים השונה של הורי הסופר, בחינוכו, במקום גידולו ובאנשים שבא במגע עמם. מאד מענין לראות, כיצד הוא מתאמץ לחתור אל האמת, כל ידיעה המסורה הוא בודק, אם אין כנגדה סתירה מאיזה צד שהוא, ואפילו בזמן שאינו מוצא סתירות כאלה, הוא שוקל את ערכה של הידיעה כשהיא לעצמה ובהתאם לקביעתו בכיוון זה הוא מקבלת או דוחה אותה.

כדי להכיר קצת יותר את החוקר, שאנו מטפלים בו כאן, חושבני לנכון להעביר לפני הקורא קצת מרעיונותיו, שהובעו בספרו „ההיסטוריה של הבית השני“ (חמשה כרכים).

מחברנו נלחם בדעה, שהיהודים בארץ ישראל בימי הבית השני היו לא אומה ממש, השואפת לחרות לאומית ועצמאות מדינית, אלא חבורה דתית מוסרית בלבד. הוא אומר: הרי רובם של הנביאים בגלות בבל הטעימו שהמדינה תקום מחדש. יחזקאל אומר בפירושו „מלך אחד יהיה לכולם“, „עבדי דוד מלך עליהם“, וישעיה השני מצייר את המדינה היהודית העתידה בצבצעים מזהירים לא רק רוחניים אלא גם ארציים ומדיניים. הרעיון המשיחי היהודי לא נעשה אף פעם דתי-מוסרי ורוחני בלבד, תמיד היה לו יסוד מדיני וארצי. דוקא היהודים בניגוד לעמים אחרים לא רצו לשאת את עול רומי. מלחמות החרות הגדולות שלהם לא פסקו במשך 200 שנה כמעט רצופות, ויש להצביע על התנועות המשיחיות המרובות, שהיו מדיניות בעצם.

וכן הוא נלחם בדעה, שלא היתה שיבת ציון בכלל ושהמדינה היהודית נוסדה לא על ידי שבי ציון מבבל אלא על ידי הנשארים ביהודה, שלא הוגלו אחר חורבן העיר והמקדש ע"י נבוכדנצר ושריו, וכל מה שנאמר על שיבת ציון ועל העליה מבבל בכתבי הקודש, אינם אלא דברי אגדה בלי בסיס היסטורי ממשי. בראשונה הוא מצביע על החוקרים, שהתנגדו לדעה זו. הוא שואל: מדוע היו צריכים בעלי עזרה ונחמיה ודברי הימים לבדות עלייה ראשונה ולהמציא לשם כך תעודות ומסמכים, שבהם נזכרת עלייה זו כדבר ידוע לכל, הרי אין בעלייה הראשונה שום מעשי נסים ושום ספורי נפלאות שהדמיון המזרחי מחבב אותם ביותר? גם יש מונח „גולה“ שמכונים בו הגולים, שמופיע אצל הנביאים ירמיהו ויחזקאל ובזכרונות עזרא ונחמיה, ואי אפשר שייברא ושיימצא אצל אנשים אלה בלי שתהא מציאותו מיוסדת על מאורע חשוב כגלות בבל. גם המצב העגום, שבא לידי ביטוי בדברי הנביאים חגי וזכריה, מובן רק מתוך הנחה, שהיתה עלייה ראשונה והגולים השבים באו מעיר עליזה והומיה בתקוות נשגבות ונתאכזבו. אף השמות הבבליים, כמו מרדכי, זרובבל, בלשן (—בל שלנו) ועוד, מראים על מוצאם של אותם האנשים מבבל, ואף המהפכה הרוחנית בקרב היהודים בזמן הגידון לא תצוייר בלי העליה הראשונה.

אגב, השמות הבבליים משמשים אצל קלזונר הוכחה להתבוללות של הגולים בבבל, ומאידך גיסא הוא מסיק משמות חגי ושבתי שחגגו שבת ומועד. נגד הטענה, שהרשיון של כורש מעורר ספק בנוגע לאפיו ההיסטורי מפני סגנונו, שהוא סגנון יהודי, הוא מצביע על העובדה, שגם אחר נצחנו על בבל הכריז כורש על אלילי בבל, שהם היו בעוזריו (ולא אלהי הפרסים), לפי שבדרכים כאלה הוא התחבב על העמים הזרים, והוא הדין ביחסו ליהודים. הוא גם קומם מקדשים שונים והחזיר האלים לעריהם (שהוצאו משם) וגם החזיר שבויים למעונותיהם. יחד עם זה סובר קלזונר, שמסמכים יהודיים כרשיונו של כורש נכתבו על ידי יהודים מטעם המלך, שקיבלו על ידי זה צורה יהודית.

אבל גם נגד הדעה, החושבת שמגילת אסתר מספרת לנו עובדות היסטוריות יוצא קלוזנר באמרו: "שאינן להסכים לדעתו של יאמפל (המאמת את דברי המגילה) — דומה שאינן לאבד על זה אף טיפה של דיו". הוא אמנם משתדל להוכיח, שאי אפשר שכל העניין בדוי, אבל הגרעין ההיסטורי, שחשב לגלות, אין לו דבר עם סיפור המגילה.

בנוגע לתורת משה שהוכרזה לדבריו בימי עזרא כחוק המדינה, הוא מכחיש דעת שפינוזה, שעזרא כתב אותה, כי אילו היה כך, לא היו השומרונים מקבלים אותו כמעט בנוסח דומה לנוסח התורה שלנו. אבל הוא מודה, שיש בתורה חזרות וסתירות. הוא גם אומר, שיום כפור, אף על פי שלא הוזכר בסיפור על קריאת התורה ע"י עזרא, היה כבר קיים בזמן ההוא.

קלוזנר משתדל למלאות את החסר בפרשיות היסטוריות על ידי השערות. אבל יש בין אלה הרבה המתקבלות על הדעת, הוא למשל מסביר את סיבת הרצח הנורא שביצע ישמעאל בן נתניה בגדליה בן אחיקם ואחרים. הוא סובר, שבעיניו של ישמעאל היה גדליה בוגד, ששיתף פעולה עם האויב ומצד אחר קינא בו, מאחר שהוא בתור חוטר מגזע המלוכה היה יותר ראוי למשרה, שקיבל גדליה. גם חרה אפו בגדליה שהקים כנראה מקדש במצפה, שבזוה פגע בדת המקובלת. בהיסתמכו על ישעיה השני וגם על המזמורים שבתהלים, מתאר קלוזנר את המצב היהודי בגלות בבל שהיו שם רדיפות על הגולים. ובנוגע לאלה הרי חלק גדול מהם התבולל בתוך הסביבה, הם מתכנים בשמות זרים ויש בקרבם עבודת אלילים, נביאי שקר ונבואות שקר. אבל מצד אחר יש גם מהפכה רוחנית בקרב חלק מן הגולים. גרם לזה חורבן המדינה ופעולת הנביאים. באותה שיכבה מן הגולים מקיימים שבת, חגים וצומות ויש תקוה לשיבה לארץ המולדת.

על רשיונו של כורש השפיעה לדעת קלוזנר גם העובדה שיהודה היתה שכנה למצרים, שלא נכנעה לפני כורש, ומאחר שבה היתה הדרך ממצרים לבל, בודאי היה כורש מעונין, שסמוך למצרים תשב יהודה השונאת את בבל ותרגיש עצמה אסירת תודה לפרס.

בנוגע לרשימת העולים שבעזרא ובנחמיה הרי סך-הכל שבו אינו מתאים למספרי הרשימות המצורפים. לדעת קלוזנר חסרה לפנינו רשימה פרטית אחת וזהו הגורם לאי-התאמה האמורה. על ששכר, שהעלה את כלי המקדש לירושלים, הוא אומר, שהוא אינו זהה עם זרובבל, בניגוד לדעת גרץ. הוא משתדל גם כן להפיץ אור על היחס, שהיה בין זרובבל ויהושע בן יהוצדק והעלמו של הראשון פתאום. קלוזנר נוקט גם עמדה לגבי השאלה של השפעת הפרסיות על היהדות, לפי "ה"ש ב"החלוץ" חדרו תורות צורואסטר אל הספרים המאוחרים של התנ"ך ואחר כך אל התלמוד. גם קוהוט ואחרים מדברים על ההשפעה הזאת. קלוזנר דוחה את הרעיון, שההשקפה על השטן בתנ"ך הוא רעיון פרסי. וכן הוא קובע, שאין דמיון בין שמות המלאכים העבריים ובין שמותיהן של הרוחות הטובות או הרעות של הפרסים, לעומת זאת הוא סובר, שבספרים על אשמדאי יש השפעה פרסית. כן הוא חושב, שיש השפעה פרסית על דיני טומאה וטהרה

היהודיים וגם על מנהג ההבדלה במוצאי שבת. גם בנוגע להשארת הנפש דעתו היא שאם אמנם האמונה בה היתה רווחת בישראל מזמן קדום, השפיעה הפרסיות להרחיבה ולהעמיקה. מצד אחר הוא מצביע על העובדה, שמתתיהו החשמונאי לא הבטיח בצוואתו לבניו לפני מותו הישארות הנפש וחלק לעולם הבא. הוא מדבר גם על הכתובים מחוץ לעזרא ונחמיה. אשר לאיוב הוא קובע, שהספר אינו אחיד, שעמדתו של איוב בויכוחו עם רעיו אינה מתאמת לפתיחת הספר והוא הדין לסיום הספר. ובניגוד לדעת אחרים דעתו היא, שהספר מאוחר לישעיה השני. ואשר לקהלת הוא סבור, שאין להקדים את חיבור הספר לתקופה ההלניסטית והוא חולק בזה על יחזקאל קויפמן הסובר, שמצד תכנו אינו פרי הרוח היונית והוא ירושה עתיקה ושאנו חושבים ספר זה למאוחר רק מפני לשונו ולא בגלל ענינו. מעניין הוא, שקלוזנר נוטה לחשוב את הורקנוס, בנו של יוסף בן טוביה המוכס, למחברו של ס' קהלת. ס' רות מכיל לדעתו ספור בדוי, והספר נתחבר בסוף גלות בבל. נגד הדעה המקדימה אותו לתקופת השופטים, הוא מצביע על הפיסקה שבספר „וזאת לפנינו בישראל“ המראה שהמחבר עומד בתקופה מאוחרת. ס' שיר השירים לא קדם לדעתו לשלטון היוונים ודברי הימים אין לדעתו להקדים לסוף מלכות פרס. בנוגע לתוכן הוא חושב, שאותם החלקים של הספר, שמגמה מסוימת אינה בולטת בהם, יש לראותם כהיסטוריה, מאחר שהיו לפניו גם מקורות אחרים, חוץ מאלה הידועים לנו. ואשר לספר דניאל הרי מוצאו לדעתו מימי גזירת אנטיוכוס אפיפנס.

ב. יחסו אל יוסף בן מתתיהו.

יחס קלוזנר לספרי יוסף בן מתתיהו הוא מעניין ביותר. האיש הזה, שעמד בשעת מרידת היהודים ברומי בראש הצבא היהודי בגליל, מסר עצמו כידוע לבסוף לרומיים. ומשום כך הרבה היסטוריונים אינם פוסקים מלהשמיץ אותו בראותם בו בוגד מן המין הגרוע. קלוזנר מדבר עליו בסלחנות מרובה, הוא אומר: „אדם שכתב חוץ מ„חיו“ את שלשת הספרים הגדולים „קדמוניות היהודים“, „מלחמות היהודים“ ו„קדמות היהודים נגד אפיון“, שהם כולם אינם אלא השתדלות אחת ארוכה לפאר ולרומם את היהדות ולהגן על האומה הנרדפת מכל צר ומשטין, אדם כזה אינו בוגד פשוט ואדם שכזה, שספריו חיים במשך אלף ושמונה מאות שנה ויותר — אינו יכול להיות אדם קטן. לאדם כזה יש רעיון גדול, שמחיה אותו ומלהיב את רוחו, לתת שם ושארית לדברי ימיה של האומה, לחוקיה וקדשיה, גדולתה ותפארתה, ואדם כזה אי אפשר, שיהא אדם מושחת ושפל מעיקרו... והגנת יודפת אף היא אינה מעשה של בוגד, שהשתדל להכשיל את המרידה בכוונה מיוחדת... הוא אך לא היה אדם מוכשר לנהל מלחמה גדולה וקשה כמלחמת הגליל... בוגד לא היה, אבל נעשה בוגד אחר כך על ידי מסיבות הזמן. באמת לא הבגידה גרמה למפלת הגליל ועמה לחורבן ירושלים, אלא השאיפה למנות מיוחסים לראשים... וכשהוא מספר על התמסרותו לרומיים אחר מפלת יודפת אומר קלוזנר: „יוסף הסכים לצאת (אל הרומיים מן הבור, שהסתתר בו),

צעיר היה ואהב את החיים, כך אומרים הפשטנים. הוא היה אוהב הרומיים מאז, היה בוגד פשוט וכל מה שעשה להגנת הגליל בכלל ויודפת בפרט, לא היה אלא אחיזת עינים, כך אומרים ההיסטוריינים הלאומיים שלנו. לי נראה, שכל זה אינו נכון. צריך לקרוא את הדברים הרוממים החגיגיים שבפרק ח' ס' מ' של מלחמות היהודים, כדי להיווכח, שאין כאן אהבת חיים פשוטה ואין כאן אף בגידה ממש... בתפילתו הקצרה והנוגעת אל הלב הוא קורא אל האלהים: מעידיני שלא בוגד, אלא עבדך אני (בשעה שאני עובר אל הרומיים) והוא עושה הכל, שלא ימיתוהו חבריו בבור, מפני שחשב שיבגוד בפקודות האלהים, אם ימות קודם הבשורה. הכל חושבים, שהכוונה היא לבשורה, שבקרוב יעשה אספסינוס קיסר רומי. באמת הכוונה יותר עמוקה. יש לו ליוסף למלא אחר תעודה עליונה ומלאכות חשובה של האלהים, לספר ולבשר, להכריז ולהודיע בעולם את תולדות עמנו בימי קדם ובזמנו ואת מהות תורתו הנעלה של ישראל ולהגן על עמו ועל דתו מכל המשטינים והמקטרגים עליהם. זהו תפקיד גדול, שאך מי שהוא סופר בחסד עליון, מרגיש בו למפרע אף אם לא בהכרח ברורה, וכשיש תפקיד כזה אין אדם יכול למות. אז הוא מוכשר לכל קרבן, אף לשקר ולבגוד למראית עין — למראית עינים של בני האדם הפשוטים מחוסרי התעודה בחיים — ובלבד שימלא את תעודתו הגדולה". כך מדבר קלוזנר על יוסף בן מתתיהו. ולמרות כל זה הוא בודק אחריו בשבע עינים. מגלה את סתירותיו חושד בו לעתים קרובות, שהא משקר שלא בכוונה או אפילו בכוונה (הסטוריה של בית שני, שער יג).

לדוגמא: הנה יוסף בן מתתיהו מספר, שאחי הכהן הידוע בשם מנשה נשא את בתו של סנבלט השומרוני ואחיו גרש אותו מטעם זה. אז הלך לסנבלט וסיפר לו, שהוא מוכרח או לוותר על הכהונה או לגרש את אשתו. הבטיח לו סנבלט, שיבנה מקדש בהר גריזים והוא יכהן שם. הסיפור הזה אמנם אינו עומד בסתירה למה שמסופר בנחמיה על סנבלט החורגי, שהיה בזמנו, אבל מתמיה, שגם בימי נחמיה מבני יודיע בן אלישיב הכהן הגדול היה חתן לסנבלט ונחמיה הבריח אותו מעליו. קלוזנר אמנם אינו מסכים לאלה, שחשבו, שיוסף בן מתתיהו בדה כל הסיפור מלבו. ברם הוא חושב, שיוסף טעה בשמות, במקום סנבלט צריך להיות שם אחר.

בספור על פגישת אלכסנדר בכהן גדול, שמדובר עליו גם אצל יוסף בן מתתיהו וגם בתלמוד ובמדרש, סיפור שלא הזכר אצל סופרים קדמונים, הוא מהסס, אם לקבלו או לדחותו, ולבסוף הוא מחליט, שהוא אגדה. אשר לסיפורו של יוסף בן מתתיהו בנוגע ליהודה אריסטובלוס, היינו שהמית את אמו ברעב ושגרם למותו של אחיו אנטיגנוס מתייחס קלוזנר באי-אמון. אמנם אינו חושד ביוסף בן מתתיהו שהוא בדה מלבו את הדברים, אבל הוא סבור, שהוציאו שונאי יהודה אריסטובלוס לעז זה עליו.

אגב, בדברו על הכתות שהיו קיימות בישראל בימי החשמונאים, הפרושים, הצדוקים והאיסיים, מספר לנו יוסף בן מתתיהו, שיוחנן הורקנוס שהיה פרושי,

עבר בסוף ימיו לצדוקים, עובדה, שמספר עליה גם התלמוד. קלזנר מסביר הודעה זו בחשבו שתופעה זו היתה טבעית והכרחית, כי לאחר שנעשו החשמונאים מתוך עסקם במלחמות וכיבושים בכל פעם חילוניים יותר ויותר, בעל כרחם היתה צריכה לבוא השעה, שבה יעזבו בעלי בריתם הקודמים, הפרושים, שהדת לכדה היתה נר לרגליהם בחייהם, ויתחברו לצדוקים, שהיו חילוניים יותר. זוהי סיבה פנימית. ובהודמנות באה ההתנגשות בין יוחנן הורקנוס ובין הפרושים, שבן-מתתיהו והתלמוד מספריים עליה, ונעשה הכהן הגדול צדוקי ורדף את הפרושים. קלזנר טוען בצדק נגד דברי בן מתתיהו האומר, שהצדוקים לא האמינו בהשגחת ה' על מעשי האדם — שמאחר שהם דבקו בתורה שבכתב, המיוסדת כולה על ההשקפה, שה' משגיח על בני האדם, אי אפשר לומר, שהתעלמו מהשגחה זו. דעת קלזנר היא, שהצדוקים האמינו בהשגחה כללית ולא בהשגחה על מעשי הפרט.

בדברו על המאורעות במלחמה האחרונה ברומיים דחה קלזנר הרבה פרטים הנמסרים על ידי יוסף בן מתתיהו בחשדו, שנאמרו מתוך שנאה לאויביו. ביחוד הוא דחה רוב ההשמצות שלו על אויבו יוחנן מגוש חלב, אבל מענינים דברי יוחנן בן לוי מגוש חלב, הרעב הציק לו ולאחיו והוא יצא מן המנהרה, שהסתתר בה וביקש חנינה מן הרומיים. והוא הקנאי הגדול הלוחם התקיף מראש עד סוף אף הוא לא מצא די עזו בלבו, כבן מתתיהו שונאו ממש, למות מות גבורים, אלא ביקש רחמים על עצמו. אין זאת כי המלחמה הארוכה והרעב הקשה ואפשר גם חולי וזקנה, והעיקר השלטון בימי מרידה ומעשי האכזריות הכרוכים בו, כל אלה החלישו לא רק את גופו, אלא אף את נשמתו של הקנאי הגדול.

ג. דעתו על ישו ופאולוס

גם כשבא לדבר על ישו הנוצרי והוא זקוק לספרי האוואנגליון בתור מקורות, הוא מתייחס אליהן בבקורת. ומעניין, שאחרי שיצר תמונה מסוימת של יוצר הנצרות הוא שואל את עצמו: וכי היסטורי הוא הסיפור של תולדות ישו? והוא עונה: ודאי סיפור זה של תולדות ישו כפי שהורצה כאן (כלומר, לאור בדיקת המקורות אינו היסטורי במאה אחוז).¹

תיתי לו לקלזנר, שלמרות העובדה, שיצר תמונה סימפטית של ישו, תמונה של שלימות מוסרית, הוא מראה, תוך בקורת חריפה, שישו עצמו לא היה יכול להיות שלם במוסרו ככל אדם אף המוסרי ביותר. הוא אומר: כלום אהב ישו את אויביו ואפילו את מתנגדיו בדעות, את הפרושים? וכלום לא קלל אותם, שיבוא עליהם כל דם נקי הנשפך בארץ? וכלום לא קלל את כפר נחום ובית ציידה? וכלום לא דן את דין הרשעים לגיהנם, שבה שולטים יללה וחרוק שינים, וכלום לא התקומם לרע במעשי אונס, בגירוש השולחנים ומוכרי היונים מן העזרה? וכלום לא אמר לתלמידיו, ש"מי שיכחיש בו לפני בני האדם, יכחש אף הוא בו לפני אביו שבשמים"? ומה הם הדברים: "אל תחשבו, שבאתי להטיל שלום

(1) היסטוריה של הבית השני ה"ד, ע' 253.

בארץ, לא באתי להטיל שלום אלא חרב" ? או : "לא שלום אלא מחלוקת" ? ומה הם הדברים הנמרצים : "באתי לשלוח אש בארץ" ? ומה : "רוצה הייתי, שכבר תהא בוערת" ? ומה הם הדברים הקשים שבקשים : "אל תתנו את הקודש לכלבים ואל תשליכו את פניניכם לפני החזירים" ? היכן הם כאן הרוך והסלחנות עד "שבעים ושבע פעמים" ואהבת השונא והושטת הלחי השמאלית ?¹

כדאי גם כן להזכיר את הנימוק, שנותן קלוזנר לסטייתו של יהודה איש קריות מישו. הוא אומר : הוא נוכח, שלא תמיד מצליח ישו בריפוי חולים, שישו מתיירא מפני שונאיו מן הפרושים, מן הצדוקים ומן ההורדוסיים, בורח מפניהם ומסתתר מהם (כלומר לא כאיש האלהים), ושיש סתירות עצומות בתורתו, והרי אף ביחסו לקיום המצוות המעשיות אין קביעות גמורה. פעם הוא אומר שאף קוצו של יו"ד מן התורה לא יתבטל, מצוה להקריב קרבן וליראות לפני הכהן, ופעם הוא מרמז על היתר של מאכלים אסורים, מזולזל בשמירת שבת ובנטילת ידים... פעם הוא יוצא ידי חובת הבריות ושוקל את מחצית השקל לבית המקדש, מתחמק ע"י תשובה נשמעת לשתי פנים מתשובה ברורה בנוגע לתשלום המס למלך ודורש כתובים כפרושי גמור, ופעם הוא מדבר קשות על בית המקדש, על הפרושים ועל שליטי האומה, ומשיח זה אוהב חיים, אינו צם, אינו מסגף את עצמו, משתתף במשתאות של פושעים ונשים חשודות ונותן למשוח את עצמו בשמן בושם יקר, שבמחירו אפשר לפרנס עניים הרבה, ומשיח זה, שאינו יכול ואינו רוצה לגאול את עמו משיעבוד רומי, יש לו החוצפה לחשוב את עצמו ל"בר אנש עם ענני שמיא", שישב לימין האלהים ביום הדין הגדול ולומר, שיחריב את בית המקדש הקדוש והמקודש לכל האומה².

כשהוא מדבר על פאולוס קובע קלוזנר, שישו הניח יסוד שלא מדעתו לאמונה חדשה, על ידי הטעמה יתרה של רעיונות יהודיים קיצוניים ולא יותר. ואך על ידי מיתתו המשוונה בתור משיח נעשה אילן גדול לתלות בו אמונה חדשה. ואולם את הבנין של האמונה הנוצרית בתור דת ובתור כנסייה בנה פאולוס. פאולוס הוא איפוא לדבריו יוצר הנצרות בהכרה ברורה.

כדאי בהזדמנות זו להזכיר דעתו של קלוזנר בנוגע ליחס שיש בין חג חנוכה היהודי ובין החג של הולדת הנוצרי והחג של השנה החדשה הבא אחריו, הנחשב ליום המילה שלו. הוא אומר : לא לחינם חל חג הולדת ישו ביום כ"ה לדצמבר, כחנוכה בכ"ה לכסלו, ולא לחינם יש בינו ובין החג של השנה החדשה לנוצרים שמונה ימים כשמונת ימי חנוכה. ולא לחינם משתמשים הנוצרים היושבים בארצות החמות בחג זה בכפות תמרים, שעל מקומן בא בארצות הקרות האשוח, האילן הירוק היחידי בחודש קר זה (בצפון). והוא נקרא בשם אילן נוצרי. החג של הולדת הנוצרי בא לנוצרים גם במקומו של חנוכה וגם במקומו של חג הסוכות, מאחר שחנוכה עצמה אינה אלא חג הסוכות (לפי חשמונאים ב'), שלפיו נשאו בחג חנוכה בימי יהודה המכבי ענפי עץ עבות ועצי הדר וכפות תמרים).

(1) היסטוריה של הבית השני, ח"ד, ע' 262.

(2) שם ע' 242. השוה ישו הנוצרי שם קלוזנר, ע' 349.

עיקרי דבריו של קלוזנר בספר „ישו הנוצרי“ מצויים בהיסטוריה של הבית השני. אך כאן, בספר הזה, התמונה מקיפה ושלמה יותר והיא מאירה את האישיות של ישו ותקופתו גם יחד.

קלוזנר שואל: מהו סוד ההשפעה המפליאה של ישו? והתשובה לדעתו זוהי: ההרכבה הסבוכה של אישיות זו. מצד אחד הוא עניו ושפל רוח, רך ונוח וסבלן שאין כמותו, ומצד אחר יש בו אמונה בתעודתו שהיא מגעת עד קצה גבולה של הערצת עצמו. ואין דבר פועל על אנשי לב כאמונה עצמית וסמכות עצמית. מי שמאמין בעצמו ביותר, אף אחרים מאמינים בו כבאלהים. ואם בטחון עצמו דוחה לפעמים, הרי ישו לעתים קרובות רך ונוח ועניו.

וכן מצד אחד הוא בן העם. גוהג הוא על פי רוב כאדם פשוט, מושך את הלב בפשטותו, ומצד שני הוא בקי בתנ"ך ואף יודע את דרכי מדרש הכתובים של הפרושים. בשביל עמי הארץ והגשמים, שהלכו אחריו, היה רב גדול בתורה ותלמידיו ומעריציו נתפעלו ממנו.

וכן הוא מצד אחד חומל על העם הפשוט, ומצד שני הוא דורש לעזוב את הכל בשבילו. ויחס נוח ונעים מצד אחד ותביעה מוסרית קיצונית מצד שני אין כמותם לפעול על בני האדם ולמשוך את לבותיהם אל החדש, אל הקל והקשה כאחד.

ולבסוף הנה ישו אדם מן הישוב; יודע את החיים ומצד שני הוא מאמין במה שלמעלה מן הטבע ואין דבר משפיע על הלבבות כאמונה מסתורית זו באדם, שבשאר הדברים הוא שפוי (שם עמ' 442—445).

במקום אחר מבליט מחברנו, שישו היה ונשאר יהודי עד נשימתו האחרונה וכל מגמתו לא היתה אלא לטעת את גרעין ביאת המשיח בקרב עמו ולקרב את הקץ על ידי תשובה ומעשים טובים.

לבסוף עונה המחבר על השאלה: מהו ישו בשביל האומה הישראלית כיום הזה? הוא אומר: „ישו הוא בשביל האומה הישראלית בעל מוסר גדול וממשל משלים אמן... יש בתורת מוסרו רוממות וסגוליות ומקוריות בצורה, שאין כדוגמתן בשום תורת מוסר עברי אחרת. ואף האמנות הנפלאה שבמשליו... ואמרותיו המפוצצות מאפשרים לעשות את מוסרו לקנין הרבים“. ומחברנו מקוה, שיבוא יום ויהא ספר המוסר של ישו לאחת מן המרגליות היותר נאות ש„בספרות ישראל בכל הזמנים“ (שם 448) (דעתו נתקלה בהתנגדות, ראה מאמר כותב הטורים האלה בשם „מוסרו של ישו הנוצרי“ בספר „מעט מהרבה“ הוצאת אגודת הסופרים העברים).

טוענים נגד קלוזנר, שלא התחשב בספר שאנו מדברים עליו, במקורות היהודים המדברים על ישו. והנה בדרך כלל אפשר לומר, שהעוקב אחרי ניתוחו של המקורות היהודיים מוכרח להודות, שצדק בנוגע לכמה מקורות, שחשב אותם לבלתי היסטוריים. אך בכל זאת עוד נשארו, שני מקורות, שצריכים לחשוב אותם להיסטוריים והם: (1) לעולם תהא השמאל דוחה והימין מקרבת ולא כאלישע, שדחפו לגיחזי בשתי ידיים ולא כיהושע בן פרחיה, שדחפו לישו הנוצרי בשתי ידיים (סנהדרין ק"ז, ב' וסוטה

מ"ז, ב'). 2) בערב הפסח תלאוהו לישו הנוצרי והכרוז יוצא לפניו מ' יום: ישו הנוצרי יוצא ליסקל על שכישיף והסית והדיח את ישראל, כל מי שיודע לו זכות יבוא וילמד עליו, ולא מצאו לו זכות ותלאוהו בערב הפסח (סנהדרין מ"ג, א'). שתי הידיעות האלה סותרות את הדברים באונגליון, ואי אפשר לטעון כנגדן, שאינן היסטוריות והן צריכות הסבר. (הדברים באונגליון על הימים האחרונים של ישו הם מלאים סתירות בעיני מי שיודע את דיני ישראל בנוגע לחג המצות והימים שקדמו לו בימים ההם).

מצד אחר יש לקבוע, שקלוזנר נותן על הרוב הסברים יפים למאורעות המסופרים באונגליון. אך יש להעיר, שהוא הכיר אל נכון, שבנוגע לכמה סיפורים הנמצאים שם בדבר הנסים שנעשו על ידו, הרי בולט בהם החיקוי לניסים המסופרים בס' מלכים, שנעשו על ידי הגביאים. ותמוה הדבר, שלא הביע את החשד שכל הספורים באונגליון בענין זה הם בדויים ככוונה לפאר את ישו. ויש לזכור, שמסופר שם, שכאשר דרשו מתנגדיו, שיתן להם אות, סירב להישמע להם.

בספרו "מישו עד פאולוס" משתדל קלוזנר בתחילה לענות על השאלה כיצד נוצרה על ידי יהודי גמור (פאולוס) אמונה, שנתפשטה בין עובדי האלילים ביותר? בתשובה זו הוא מראה על התפוצה היהודית, שבה על הרוב לא היתה היהדות שלימה כמו בארץ ישראל. לדוגמא, יש שהיו מזוללים במצוות המעשיות והיו מבארים את המצוות באופן אליגורי, חוץ מזה היו בהם הרבה גרים, שהיהדות בהם היתה רופפת, גם היו ביניהם יראי-ה', אלה הם גוים, שהיו נוטים ליהדות, אבל בלתי-כחלל נשארו בגויותם. בציבורים כאלה קל היה לרכוש מאמינים לנצרות. נצחונות כאלה השיג פאולוס בעיקר בתפוצות היהודיות. מאידך גיסא השפיעו התורות השונות של הפילוסופים על התרופפות האמונה באלילים והוכשרו הרבה מנושאים על ידי זה לקבלת הדת הנוצרית. מהצד השני גרם לזה גם הסינקרטיסמוס הדתי, היינו שאלים זרים נזדוהו כאלים ביתיים ישנים, מה שהחליש במשך הזמן את האמונה הישנה הטהורה. חוץ מזה היו גם באמונות האלילים יסודות דומים לאלו של הנצרות. על אלים שונים אמרו, שמתו וקמו לתחיה. היו גם אנשים שחשבו אותם כבני האלהים. בתקופה שנוצרה הנצרות אנו שומעים על מציאות אמונות מסתורין בקרב עובדי האלילים. לפיהן האדם מגיע לידי גילוי שכינה במובן של איחוד מסתורי עם האלוהות. ואיחוד זה מושג גם על ידי סעודה קדושה, שבה אוכל המוקדש מאכל קדוש וכאילו היה אוכל את האלהות עצמה ונעשה אפוא אלהות אף הוא. לדעת קלוזנר השפיעו אמונות אלה על הנצרות (שנתקבלו על ידי שליחי הנצרות לבין הגוים). האמונות המשותפות האלה הקלו על המעבר מן הדת האלילית אל הנצרות. שליחיה ניצלו את הדמיון הזה ניצול גמור.

ד. הרעיון המשיחי.

בספרו "הרעיון המשיחי בישראל" מעיר קלוזנר, שבעוד שעמים אחרים רואים את תור הזהב שלהם בעבר, רואה ישראל את תור הזהב שלו לעתיד לבוא. הטעם הוא שבראשית ההיסטוריה שלו היה צפוי לסבל ועינויים ומאחר שאז הופיע

גואלו הראשון שפדה אותו מן התלאה והשיעבוד, וגם גאל אותו מבערותו ומעבודתו הרוחנית. באשר הוא היה גם מחוקק ונביא, הוא נעשה לו משום כך בעת צרה סמל של הגואל בכלל, הגאולה המדינית והרוחנית שלו הטביעה את חותמה על הגואל של העתיד, על המשיח המקווה, והמחבר הולך ומצביע, שהנביאים השונים מתארים בדרך כלל את המשיח כמבשר הגאולה המדינית והרוחנית. ברם הוא מעיר, שרעיון המשיחי מתפתח ומושפע מן המצב המדיני, שהנביא המביע אותו ומכריז עליו נמצא בו באותה שעה. אמנם בדרך כלל הוא מבשר לעתיד רחוק, אך לפעמים הוא חושב שיתגשם בעתיד קרוב, כמו שישעיה הנביא חשב, שחזקיהו בן דורו היה המשיח המקווה; ורק אחרי שנוכח, שאין בו כל אותן המעלות, שבהן לפי תיאורו צריך להיות המשיח מצוייד בהן, דחה את התגשמות רעיונו לעתיד רחוק. מחברנו סובר, שגם ירמיה קיווה בתחילה, שבצדקיה ימצא כל המעלות המשיחיות, אבל אחרי היווכחו שאינו כן, דחה תקוותו לזמן רחוק.

בדרך כלל רואים הנביאים בקרב העם את החטא, שהוא גורם לפורענות ומקווים, שהפורענות תגרום לתשובה והתשובה תביא את הגאולה, יוצא מן הכלל הוא הנביא יחזקאל, שהוא אינו רואה התשובה הנגרמת על ידי הפורענות והוא מכריז, שה' יגאל את עמו רק למען שמו, שלא יחולל בגוים, האומרים: עם ה' אלה ומארצו יצאו. הוא רואה, שהתשובה תבוא לאחר הגאולה. גם בזה הוא נבדל מיתר הנביאים, שבעוד שאלה רואים את יום ה' כפורענות הבאה בעקב החטא, מדבר יחזקאל לא רק על הפורענות הבאה בעקב החטא, אלא גם על יום הדין השני, שיבוא אחרי הגאולה והיא המלחמה בגוג מלך ארץ המגוג.

בדברו על התפתחות הרעיון המשיחי הוא מצביע על תיאור הרעיון הזה אצל עמוס, ששם אין התכונות הרוחניות והמוסריות הגדולות של ימי הגאולה מוזכרות ואין שם זכר למשיח אישי, רק משיח קיבוצי מרומז שם, היינו מלכות בית דוד כולה, בעוד שהושע כבר מדבר על משיח אישי, באמרו: „ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ“. התכונות הרוחניות המוסריות של הרעיון המשיחי אגו מוצאים בנבואות ישעיה ומיכה. המושג של הגאולה המדינית והרוחנית לא תמיד היה קשור לדברי קלוזנר במושג של משיח אישי וזה מונח בטבעה של ההשקפה הישראלית על האלהות, ככתוב: „כי לי בני ישראל עבדים“. לפיכך מבדיל מחברנו בין היעוד המשיחי ואמונת המשיח, שזו האחרונה היא התקוה לאחרית הימים, שבה יביא גואל חזק בכחו ורוחו גאולה לעם ישראל.

תמוה הדבר, שמחברנו, כשהוא מביא את דברי הנביא המתנבא על שינוי הטבע, הוא סובר, שהנביא מאמין באמת בשינוי הטבע כפשוטם של דבריו, והוא מסביר זאת באמונתו של הנביא בכוח השם לשנות את הטבע, באמת הנביא אינו חודר לשאלה זו, אלא נוקט בדרך להגוים בהבטחותיו וכן יש הפלגה בדבריו על שינוי הטבע.

גם מה שאומר מחברנו, שירמיה רואה בעתיד ביטול המצוות המעשיות הוא חסר יסוד. אם הוא מראה את התנגדות לארון ה', הרי מובעה בזה התנגדות לאמונה מסוימת ולא למצוות מעשיות. והתנגדות לארון הראו כנראה הנביאים בכלל. היא בולטת כבר אצל שמואל הנביא, שהוא לא השתדל להעלות מקרית יערים ולא השפיע על שאול, שיעשה זאת (אין כאן המקום לטפל בסתירה היוצאת משמואל א' י"ד, י"ח).

יש עוד להוסיף, שהמחבר מצביע שבישעיה השני, שהוא כמעט כולו משיחי, אינו מדובר על משיח אנושי יהודי, אלא שה' עצמו יהיה הגואל וכאמצעי ישמש כורש מלך פרס. הוא סובר, שהעם היה קובל, שה' מסר את ההבטחה לשוב ולכונן את ציון בידי נכרי ועל זה עונה הנביא: כלום יכול החומר ללמד דעת את היוצר מה לעשות? גם מצביע מחברנו על ס' דניאל, ששם בא בפעם הראשונה לידי ביטוי הבטחה לתחית המתים.

להלן מדבר קלוזנר על הצורות השונות, שבהן בא הרעיון המשיחי לידי ביטוי בספרים הגנוזים ובספרים החיצונים ובתקופת התנאים. כדאי עוד להזכיר מה שאמר מחברנו בנוגע למשיח בן יוסף. לדעתו הרעיון בדבר משיח כפול (משיח בן דוד ומשיח בן יוסף) צמח מתוך הציור בדבר האופי הכפול של המשיח היחיד והמיוחד מעיקרו. כאמור לא נצטייר המשיח הישראלי מעולם כרוחני לבד, אלא שיתייצב גם במערכה וילחם ויכבוש עמים, ברם להשקפה זו על המשיח, שיש לה גוון מדיני עז, התנגד הציור הנשען על ישעיה י"א ועל זכריה י"ב ואילך, שעל פיו יש רק משיח רוחני ומוסרי. אחר מפלת בר כוכבא צצה השאלה: היתכן שמשיה ה' ישתמש בכלי מלחמה? האופי הכפול של המשיח נהפך איפוא למשיח כפול ומסרו למשיח שני את התפקיד של עריכת המלחמה. ומאחר שהמשיח הראשון הוא בן דוד משבט יהודה, ממילא נעשה השני בן יוסף, ומאחר שאי-אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד, מוכרח אחד להסתלק, והיינו הקטן שביניהם, שהוא בן יוסף. וקלוזנר חושב שמאורעות בר כוכבא שמתחילה נצח ונחשב למלך ואחר כך נפל במלחמה השפיעו על הרעיון שמשיה בן יוסף בתחילה מנצח ולבסוף נהרג במלמה.

ה. הספרות העברית החדשה והתנועה הלאומית

מקום רב תופסת בהיסטוריה של הספרות העברית החדשה לד"ר קלוזנר התפתחות הרעיון הלאומי.

בעצם התקופה הריאליסטית בספרות העברית והתנועה לתיקונים בדת בספרות זו צומחת ועולה תנועה חדשה, לאומית-דתית, שמתחילה היא מתגלית רק בחיבורים פובליציסטיים ואחר כך גם במעשים לאומיים וציוניים.

מה הם הגורמים החיצונים לתופעה זו?

המהפכה הצרפתית הגדולה והמלחמות המרוכות והממושכות של נפוליון (1789—1815) הביאו גם לידי רעיונות שחרור לאומיים ביחד עם רעיונות שחרור מדיניים-חברתיים והרומנטיקה האירופית התעניינה לא בכללי שבאדם ובמשותף

לכל בני האדם אלא בפרטי ובמיוחד שבאדם, ולפיכך התעניינה גם בפרטי ובמיוחד שבכל אומה ואומה. הרומנטיקה נתקשרה בתנועות לאומיות ונתנה דחיפה לתנועות שחרור. וכך מופיעות באירופה תנועות שחרור לאומיות ותנועות מרד לאומיות, שכמעט שאינן פוסקות במשך כל המאה הי"ט. תנועות אלה משיגות על הרוב את מטרתן, כולה או מקצתה. המאורעות האלה השפיעו על הספרות העברית בכלל ועל סמולנסקי, שישב באוסטריה, (שבה התקיימו הרבה מן המרידות האלה) והיה ראש המדברים בספרות זו בשנים הללו. בפרט, וגרמו גם לתקומת תנועה לאומית עברית בעלת שאיפות לאומיות-תרבותיות מלכתחילה ובעלת שאיפות לאומיות-מדיניות לבסוף. נוסף על זה היתה התנועה הלאומית הרוסית (הסלאבופיליות) קשורה ביחס חיובי אל הדת הרוסית, אל הפרובוסלביות, שלא מדעת ושלא בהכרח אפשר, השפיע דבר זה על היחס החיובי לדת ישראל ולהתמוגגותן של הדת והלאומיות בתפיסת העולם של יחיאל מיכל פינס ואליעזר צבי הכהן צווייפל.

התנ"ך והתלמוד, שהסופרים העבריים נתחנכו עליהם והיו מוכרחים להיות בקיאים בהם כבר מחמת הלשון בלבד, שבה כתבו את דבריהם, הרי הם לאומיים בעצם עם כל האוניברסליות וההומניות הגדולה שבהם, ולאומיות זו השפיעה על הסופרים העבריים והייתה אותם לצד ההכרה בישראל כאומה ולצד היעוד הלאומי. כל הסופרים, חוץ מהומברג וקובנר, עם כל נטייתם לאזרחות גמורה של בני עמם בארצות אירופה, הרי נשאר קשורים בעם ישראל זבדת ישראל. חיבת התנ"ך וההתמכרות ללשון העברית עשו אותם לאומיים שלא מדעתם.

השפעה מרובה על יוצרי הרעיון הלאומי בישראל היתה ליצירות הרומנטיות בעברית כ"שירי תפארת", "גיר דוד", הפואמות ההיסטוריות של מיכ"ל וגורדון וביחוד סיפוריו של מאפו. כך נשתלבו הגורם הפנימי בחיצוני וצמחה תקופה חדשה בעצם התקופה הישנה. ותנועה חדשה זו התחילה במלחמה בתנועת ההשכלה, שמתחילה כאילו באה התנועה לאומית רק להוסיף עליה ולבסוף נעשתה צרתה ואויבתה וניסתה להילחם בה עד רדתה. ובמשך זמן מסוים נראה כאילו הצליחה במלחמה זו. כנציגי התנועה הלאומית מבין הסופרים יש למנות את לילינבלום, גורדון, סמולנסקי, גוטלובר וברודס, ועוד.

מזמן ההתנגשות של קרקווב בחיי אלכסנדר השני ברוסיה התגברו שם הזרמים הקיצוניים: לאומיות קיצונית ודתיות מסתורית מצד אחד והסוציאליסמוס האוטופיסטי והמרקסיסטי מצד שני. ואף בספרות ההשכלה העברית, שהושפעה משני הזרמים הרוסיים הקיצוניים נתגלו אז באי כוח של שני זרמים קיצוניים מעין אלה: שמרנים עבריים מצד אחד וסוציאליסטים עבריים מצד שני. על הראשונים נימנו צווייפל ופינס ועל האחרונים — יהל"ל, קאמינר, ליברמן ואחרים. ברם יהל"ל וקאמינר נעשו אחר כך חובבי ציון.

1. מחשבה יהודית וכללית.

בספרו "הפילוסופים והוגי דעות" מציע לפנינו קלוזנר באופן פופולרי, את שיטות הסופיסטים העתיקים והחדשים ושיטות פילוסופים אחרים. הוא מדבר על הרמב"ם והוא קובע, שיש כפילות בנפשו, אנו מוצאים אותו לפעמים מקל בדין

ומתייחס לשואליו באהדה וברחמים, ויש שהוא מופיע לפנינו כמחמיר, כאחד מן הקפדנים היותר קשים. אח"כ הוא מדבר על הדיאיסמוס, הפילוסופיה החדשה ובקורת המקרא והוא מזכיר דעות של אינם יהודים וגם של שפינוזה בנוגע לספר הספרים. בדברו על שמואל דוד לוצטו ימצא גם בו סתירות ומבאר תופעה זו על-ידי העובדה, שלוצטו היה פילוסוף החיים. הוא פועל תמיד בכיוון, שהתוצאה תהיה לטובת עמו, מבלי שים לב, אם יש בפעולתו איזו אי-עקיבות. להלן הוא מציע לפנינו עיקרי שיטתו של קאנט.

בנוגע למוסר אומר קאנט, שהיסוד הראשון של המוסריות הוא הרצון הטוב, אבל אם הוא גורם הנאה לבעל הרצון והמעשה נעשה משום טובת הנאה, אין המעשה מוסרי. יש צורך כשאדם עושה טוב ברצון, שימלא גם חובה ידועה. דאגת האדם לנפשו אינה רעה, אבל חובה אינה, מפני שהוא דואג משום טובת הנאה שיש לו מזה. גם החמלה הנובעת מן הראש בלבד ללא השתתפותה של ההכרה (של חובה) אינה יכולה לדעתו להיות יסודו של המוסר, כי יש בה אהבה עצמית. רק הכרת החובה, אפילו אם היא נלחמת בנטייתו הפרטית, היא ורק היא בעיניו של קאנט היסוד האמיתי של המוסר. בה במידה, שהחובה מתגברת על הנטייה, באותה מידה מוסרי הוא המעשה הטוב של האדם. המוסריות היא מלחמתה של החובה בנטייה ונצחונה על הנטייה. המוסריות צריכה להיות אוטונומית, שאנו בעצמנו נקבע את חוקי המוסריות. אנו צריכים לעשות מעשים טובים בלי לצפות לשכר ובלי פחד מעונש. המוסריות, שמקורה בציווי האמונה אינה אוטונומית, אלא הטרונומית. קאנט מדבר על הציווי המוחלט. היא ההכרה הנטועה באדם, שהוא חלק מן הכלל ושיש לו חובות ידועות ביחס אל הכלל. ממה שאמרנו אפשר להסיק עוד חובות שונות, שקאנט מדבר עליהן והובאו במאמר הנידון.

קלוזנר מדבר אחר כך על הרמן כהן ורעיונותיו על המוסר כהן אומר: המוסר הוא מיוסד על המעשה, שהוא גילוי של הרצון, והרצון אינו טבע כדעת שפינוזה ושופנהאואר. הפנתאיסמוס של שפינוזה הוא לדבריו אי-מוסריות, מפני שהוא מבטל את המוסריות. הטבע והמוסר הם לדעתו שתי רשויות. הרצון אינו משועבד לשום כוח אחר, וכך הוא בן חורין — רצון חפשי ואינו טבע. לפי תפיסת ישראל אנו יודעים על אלהים רק מה שמתייחס אל המידות המוסריות. משה, כשביקש לדעת את דרך אלהים, קיבל התשובה: „אני אעביר את כל טובי לפניך” ומהו? „חנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם”, ומשה ידע אז אך לקרוא את י"ג המדות המוסריות. ובכן האלהים הוא המוסר. האדם הוא אמנם רע, אבל הוא הולך וטוב ובאחרית הימים יוטב בתוך כלל האנושיות. הרעיון המשיחי הישראלי מתנגד למשיחיות הנוצרית, שעל פיה דבקה באדם חטאת מורשה בעטיו של אדם הראשון והאדם טעון גאולה על ידי אחר, באמצעות של מתווך, שאין היהדות מכרת בו.

סבורני שהחומר שהעברנו לפני הקורא יש בו כדי לתת מושג מפעולתו ותרומתו של החוקר יוסף קלוזנר, אם לא בכל השטחים והמקצועות שהתגדר בהם, הרי לכל הפחות בעיקריים ביותר. הרבה חידש בהם המנוח והרחיב את דעת הקורא.

יוֹסֵף בְּאֶתְרִית יָמָיו

מאת א. רמבה

א.

צלצלתי בפעמון הדלת, בביתו שבתלפיות בירושלים, בחמש אחרי-צהריים. בשעות הללו, עד תום ארוחת-ערב, אין הוא עובד וביתו פתוח לאורחים. שמעתי הדי צעדים קלים ואיטיים מתקרבים. הוא עצמו הלך לפתחה. מאז פטירת אשת-נעוריו, לפני שלש עשרה שנים, נמצאת אתו קרובת-משפחה, המטפלת בו ושומרת עליו. באותו יום יצאה לכמה שעות לתל-אביב, והוא — הפרופיסור בן השמונים וארבע — הלך לקראת אורחיו בעצמו. בבת-הצחוק המציצה מעיניו הטובות מבעד למשקפים, ובחיוך המרחף על פניו, לחץ את ידי והכניסני לחדר-עבודתו המלא וגדוש ספרים בכל אשר תעיף עין: על האיציטבאות שמן הרצפה למטה ועד לתיקרה הגבוהה למעלה, על הכונניות ועל שולחן-עבודתו הרחב.

שיחתו קולחת בשטף וקלות, גם בדברו על הענינים הרציניים ביותר. כוח-הסברתו הפשוטני, העממי, אפילו על בעיות פילוסופיות — בולט לא רק בעטו, אלא גם בפיו. פה מפיך מרגליות. הפרופיסור עד לכל המתרחש בישראל ובעולם, מציץ לפינות הסמויות ביותר של חיי המדינה בשטחי הרוח, החברה, המפלגות ואף הכלכלה. זכרונו הפיננמינאלי לא נחלש אפילו בזקנותו המופלגת, והארודיצייה המפליאה גדלה והולכת אף עתה משעה לשעה. הוא בור שאינו מאבד טיפה, ויחד עם זה כמעין המתגבר.

ב.

אני פותח בשאלה על מצב-בריאותו. לא כדי לצאת-ידי-חובת הנימוס אני שואל. בשנים האחרונות הוא עושה את ארבעת חדשי החורף בתל-אביב, בבית אחיו, הסופר בצלאל אליצדק. כי קשה עליו מדי קור החורף בירושלים בביתו שבתלפיות, שהסקה מרכזית אין בו. בית ישן הוא, שקראהו בשם "יהדות ואנר-שיות". והוא פתוח לצינה ולרוחות הקרות המנשבות מכל עברים. לפיכך הוא מוצא בחורף מקלט מפני הקור בתל-אביב החמה יותר. אך החורף האחרון היה קשה עליו במיוחד. חלה בשפעת והיה מרותק למיטתו כמה שבועות. הוא שב או לאיתנו, אך חולשת גופו לא פגה. בפרט חולשה ברגליים, המאלצת אותו למעט בביקורים ולא לצאת מפתח-הבית. אבל מוחו פעיל כרעננות, והלב חזק ובריא. על אף חול-

שתו הוא נהג כמנהגו מימים ימימה. בשעה שש בבוקר הוא כבר יושב ליד שולחן-העבודה, ורק כשעה לפני חצות, באחת-עשרה בערב, הוא הולך לישון. באמצע היום, אחרי ארוחת-הצהרים, הוא נח כשעתיים, מסב על כורסא ארוכה, ומנמנם לשעה קלה. בגיל זה, אין שעות-השינה מרובות. אך עיון הספרים ובעת-נים אף הוא נופש הוא לו. כן הוא עובד בלי הפסקה מאור-הבוקר עד שעה האחת בצהרים, כשבע שעות רצופות.

מארבע אחרי הצהרים עד שעת סעודת-הערב באים מבקרים. ישנם שכנים ברובע-מגוריו, תלפיות, כגון הסופר ש. י. עגנון, הגר בקרבתו מזה עשרות בשנים. ישנם פרופיסורים של האוניברסיטה, סופרים ועתונאים, מורים ועסקנים, ותלמידים שהקים לאלפים, ומהם כאלה שהם עכשיו סופרים בעלי-שם. ובאים גם אורחים מחוץ לעיר ומחוץ לארץ-ישראל. ישנם מלומדים נוצרים, שבבואם לסייר בארץ-הקודש, ידוע להם רק שמו של מחבר "ישו הנוצרי", ו"מישו עד פאולוס", והם מעונינים לראותו.

תלפיות היא שכונה ירושלמית, מרוחקת ממרכז העיר. אבל המרחק אינו מונע את כל המשתוקקים לראותו ולשוחח אתו — להגיע אליו. מזלו שאין לו טלפון בביתו. אילו היו מוצאים את שמו של הפרופיסור יוסף קלוזנר בספר-הטלפונים, כי אז היה חייב להיהפך לטלפוניסטון ולהיענות לעשרות ומאות קריאות של דורשים, וכמה שעות מימו הגדוש היו הולכות לאיבוד. אבל אמצעי-ההחב-בורה אינם שובתים, ב"ה, גם בירושלים, וכל הרוצה לראותו מוצא את ביתו. אחרי סעודת-הערב, מתחדשת העבודה: כתיבה וקריאה, עד קרוב לחצות.

ג.

לשאלתי על מצב בריאותו, עונה לי הפרופיסור קלוזנר כדרכו בתלונה על זקנותו, הטורפת אל כל קלפיו ומחבלת בתכניות-היצירה שלו. וכשאני מנסה להרגיעו ומעיר לו, כי גילו הגבוה וחולשתו לא הפריעו לו להמשיך וליצור, הוא מספר לי על מימרא יפה, ששמע פעם מפי אחד הטובים שבחסידי-אומת-העולם, יאשיה וודג'בוד הבריטי, ז"ל. "פעמיים נפגשתי — מספר הפרופיסור — עם וודג'בוד בירושלים אחרי הפסקה של שבע שנים. מן השיחות הארוכות שהיו לנו, לא אשכח מעולם אחת מהן. היה זה בפגישתנו השניה. וודג'בוד שאלני: מה שלומי, כנהוג. הסתכלתי בפניו ונוכחתי, כי נשתנו מיום שראיתו בפעם הראשונה — ונשתנו לא לטובה. אמרתי: תודה. שנינו נזדקנו במשך שבע שנים. ועל זה אמר וודג'בוד כדברים הללו: "במה שנזדקנאין רע. ראשית, כך היא דרך הטבע. ושנית, גם לזיקנה יש מעלות ידועות: סערת-התאוות שוככת, ושוב אינך מיחס חשיבות מרובה לדברים של-מה-בכך, שהאנוכיות הצעירה מחשיבה אותם כל כך. מוחך צלול יותר. יש לך נסיון יותר, אתה אוביקטיבי יותר. והרי כל אלו הן מעלות חשובות מאד. ואולם יש כאן חסרון אחד גדול: אתה מזדקן — ובכך כוחותיך נחלשים, ואתה יכול לעשות בשביל החברה פחות משיכולת לעשות

בבחרותך. ואולם כשאדם חברותי מגיע לידי זיקנה, הרי הוא מתפרסם יותר. חושבים, שהוא בעל השפעה יותר, ועל כן תובעים ממנו יותר — ובאותה שעה הוא מוכשר לעשות פחות, מפני שכוחותיו נתמעטו ולא נתרבו. זוהי הטרגדיה האמיתית של הזיקנה."

אבל גם בימי מחלתו לא התבטל הפרופיסור קלוזנר. עשרות ספרים קרא, כאשר היה צמוד למיטתו, אלא שהכתיבה היתה קשה עליו, ותכניותיו הספרותיות עוד מלאות כרימון. עשרים הכרכים של כתביו נגמרו ויצאו לאור בכמה וכמה מהדורות, וכל מהדורה נוספת — מתוקנת ומשופרת. אך אין זה סיום. עוד רבה המלאכה לעשותה.

ד.

חידה היא שאיש לא יפתרנה: איך הספיק אדם אחד ליצור כל כך הרבה בחייו. הכל יודעים שהוא שקדן וזריז, שהוא יושב ימים וליילות על התורה ועל העבודה. ואף על פי כן, יממה אינה מונה יותר מעשרים וארבע שעות, ובן-תמותה חייב להקדיש מומנו גם לאכילה וגם לשינה. ואם גם עשרים וארבע שעות רצופות יעבוד, ולא ידע מנוחה עשרות בשנים — כיצד ייתכן שאדם אחד הקים הבנין המפואר הזה לרוח העברית בעצם ידיו, בעשר אצבעותיו?

אני תאב לדעת, במה הוא עוסק עכשיו. עשרים הכרכים הגדולים של כתביו נגמרו כולם ויצאו בדפוס, והם מקשטים את ארונות הספרים של רבבות קוראים. אבל הדרישה לספריו אינה פוסקת, ועתה עומד עיתון יומי ישראלי אחד להפיץ בין קוראיו את חמשת כרכי "תולדות הבית השני". למען התוצאה החיובית הזאת הוא עובר מחדש על כל היצירה, והוא מכניס בה תיקונים והוספות. יחד עם זה, הוא עובד עכשיו על שלשה מחקרים חדשים: האחד: ספר גדול על תקומת מלכות ישראל השלישית, שלפני תכניתו הוא יופיע בשני כרכים, כל אחד 30 גליונות-דפוס, כאלף עמודים יחד. הוא מראה לי את הפרק הראשון שכבר סיים. פרק זה מתחיל בראשיתו של המנדט הבריטי של ארץ-ישראל, והוא מתאר מה שעשו האנגלים במשך שלשים שנות שבתם בארצנו, כדי להפריע לנו בהגשמת חזון המלכות; איך הם רימו אותנו, הבטיחו לנו בית לאומי, ובמרוצת הזמן בשל אצלם הרעיון להפוך את ארץ-ישראל לגיטו חדש. בספר הזה יוכיח ההיסטוריון כי המרד, שאת ניסו הרים הנוער העברי בהקימו את המח' תרת, היה הכרח. בשלשה ספרים לבגים "כיבדה" אותנו בריטניה: הראשון — של ווינסטון צ'רצ'יל. השני — של מלקולם מקדונלד בערב פרוץ מלחמת-העולם השנייה, ואת השלישי — העניק לנו ארנסט בוויין בגמר המלחמה ואחרי השמדת ששה מליונים מבני עמנו בתאי-הגאזים הנאציים. הספר הלבן השלישי — אומר הפרופיסור קלוזנר — הציג את העם היהודי בפני שתי ברירות: הראשונה, שנסכים לחיות בארץ-ישראל בגיטו, שנשב במולדתנו בחסדם של הערבים והם

ירשו לנו לייסד בתי-ספר ולהקים תיאטראות. הברירה השניה היתה — התקומ"מות מזויינת. ודרך זו, המרד, היא אשר ניצחה והביאה לנו את המדינה. ודאי, כתיבת ספר ההיסטוריה החדשה של עמנו איננה עבודה "על רגל אחת", והיא צריכה להימשך שנים אחדות. לשם כך אין הפרופיסור כהיסטוריון סומך על ידיעותיו ועל האינטואיציה בלבד, והוא מרבה לקרוא בכל הספרות שהופיעה בעשרות השנים הללו, והדנה בנושאים המרובים של מפעלנו בארץ-ישראל. הוא קורא הכל, הן את הספרים שיש עליהם גושפנקא רשמית של המוס"דות הישוביים והממלכתיים העבריים, והן את ספרות ה"פורשים". יש סתירות בהארת המאורעות, והוא חייב להיות השופט והפוסק איפה מונחת האמת כו'ל ה. לדוגמא קלה הוא מצטט את הספר על ההעפלה, על העליה הבלתי-ליגאלית "אף על פי", פרי עטו של הסופר חיים לזר, שהוציא מכוון ז'בוטינסקי, ולעומתו, לדוגמא, את הספרים על ההעפלה שיצאו מתחת עטה של הסופרת ברכה חבס (ורעייתו של הבר-הכנסת המפא"י דוד הכהן).

על המלחמה בבריטים יצאו כבר בארץ-ישראל עשרות ספרים של שלשת ארגוני-המחתרת: ההגנה, אצ"ל ולח"י. את כולם קורא הפרופיסור. אף אחד מהם אין הוא מחסיר, כדי שלא ייעלם מנגד עיניו אף הפרט הקטן שבקטנים. הוא הדין ביחס לספרים, שהופיעו בלשונות זרות, ביחוד על-ידי האנגלים על שלשים שנות שלטונם בארצנו, והמסבירים את מדיניותם. מספרם של אלה הוא רב מאד, ורק לאחר שהוא יתוודע אל כל האספקטים של הבעיה, יוכל הפרופיסור להתקדם בכתיבת ההיסטוריה החדשה של עמנו, מתוך פרספקטיבה רחבת-אפקים של ההיסטוריון הנשקף על פני הדורות.

אולם כלום הועידה לו ההשגחה העליונה די-זמן כדי לסיים את מלאכתו זו? הוא מספר לי על חוות-דעתו של הרופא המפורסם בירושלים, הפרופיסור רחמילביץ, אשר בדקהו עוד לפני שנים אחדות, ומצא שלבו חזק ובריא. "עד לשמונים וחמש שנים — אמר לו הרופא — הריני ערב לחייך. ולאחר מכן, נצטרך להשאיר את ההכרעה בידי הגורל הטוב".

ה.

אין דרכו של הפרופיסור קלוזנר להצטמצם בעבודה אחת בלבד. הוא אוהו בזה, וגם מזה אין הוא מניח את ידו. בעת ובעונה אחת הוא עוסק בחיבור על התנועה הלאומית המדינית, תורתה ופעלה. הוא מרגיש, כי לא הוסבר עדיין למדי — וביחוד בשביל הדור שלא זכה לצקת מים על ידיו של זאב ז'בוטינסקי ולהכירו אישית — מה רצה המורה והמנהיג הציוני הגדול; מה היו שרשי המח"לוקת בינו ולבין הגופים הרשמיים של התנועה הציונית, ומה הם תפקידיו של הדור הנוכחי לאחר קום המדינה.

וגם בחיבור זה אין הוא מסתפק. בשנים האחרונות השקיע הרבה מזמנו ומעמלו בעריכה הראשית של האנציקלופדיה העברית. ערכים רבים כתב בעצם-

ידיו בשביל האנציקלופדיה, ואחרים היה חייב לערוך. תוך כדי נגיעה בנושא זה, הוא מעיר הערות מאלפות על יצירה: "יש ואני חש כי אין רוח-אלהים מרחפת על פני היצירה. אין בה נשמה. הכותב השקיע בחיבורו זה את זיעתו, עמלו וידיעותיו בלבד, אך לא את נפשו. עבודה כזו פוגעת בערכה של היצירה. ועל כך הייתי מקפיד מאד, בשעה שהייתי יותר פעיל בעריכת האנציקלופדיה העברית". דרך אגב, בין השאר עובד הפרופיסור קלזנר עכשיו גם בשביל ההיסטוריה הגדולה של עם ישראל, הנמצאת בעריכה על-ידי חבר מלומדים עבריים מכל העולם, שתופיע בעברית ובאנגלית, ואשר בראשה עומדים הפרופיסור סאלו בארון מניו-יורק, הד"ר ניימאן מדרופטי-קולג' והד"ר בן-ציון נתניהו מירושלים, תלמידו המובהק של קלזנר, העושה עכשיו בארצות-הברית. בשביל היסטוריה זו כתב כבר הפרופ' קלזנר את הפרקים על הבית השני, מגלות בבל עד התקופה ההלניסטית. נוסף לכך הוא עורך בשביל ההיסטוריה הגדולה של עם ישראל את כל התקופה העתיקה, מאברהם אבינו עד התלמוד.

בינתיים, נוספה לו לפרופיסור קלזנר עבודה חדשה, ועליה הוא מספר לי בהתרגשות: "ד"ר ב. שוחטמן ז"ל, הביבליוגרף הידוע, שנרצח לפני שנתיים מהתקפת ירדנים על רמת רחל, היה תלמידי. אהבתיו מאד, וזמן רב לא יכולתי להתנחם על לכתו ללא-עת בדרך טראגית זו. נשאר אחריו כתבים, וביניהם מאמרי-בקורת רבים. אלמנתי והפרופיסור בנימין מזר, נשיא האוניברסיטה בירושלים, פנו אלי שאערוך את הכתבים הללו, שהאוניברסיטה מתעתדת להוציא. על אף חולשתי והעבודה הרבה המוטלת עלי, לא יכולתי לסרב, והריני עוסק עכשיו גם בניפוי ירושתו הרוחנית של הד"ר ב. שוחטמן והכנתה לדפוס".

1.

עד היום הזה, כבכל ימי חייו, אין הד"ר קלזנר סגור באהלה של תורה בלבד. הוא מביט על העולם בעינים פקוחות, ולבו הרגיש מגיב בעירנות. הוא כותב גם מאמרים לעתונים, ליומונים, לשבועונים, לירחונים ולכתבי-עת. דבריו מתפרסמים מפרק לפרק בשני העתונים היומיים הישראליים — "הבקר" ו"חירות", בירחון אגודת הסופרים "מאזנים", והחודש הופיע ספר-השנה של העתונאים העבריים בישראל, ובו מאמר גדול ומקיף של הפרופיסור, הסוקר את מצבנו המדיני, הכלכלי והתרבותי על סף העשור השני של המדינה.

עבודות אלו מעיקות, כמוכן, על תקציב זמנו. כי הוא איננו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, בכתבי-היד שלו, כשהוא מוסרו לדפוס, כמעט שלא תמצאו מחיקות, משום שהוא כותב ומעתיק בעצם-ידי כמה פעמים. הוא כותב בראשונה, קורא ומעתיק בשנית וחוזר וקורא, וכשיש צורך — מעתיק גם בשלישית. כתב-יד היוצא מתחת עטו הוא משוכלל. כל ספריו שהופיעו במהדורות מרובות, הוא בעצם-ידי גם הגיה אותם. בעצמו הוא קורא את ההגהות אחת ושתים ושלוש, ואגב הגהה הוא מתקן, מוסיף וגורע, משפר ומשכלל.

אין הוא אוהב לסמוך על אחרים ולהיעזר במישהו. כל עבודתו, מהגדולה ועד הקטנה, נעשית בעצם ידיו. במזכיר לא היה לו צורך מעולם. אין הוא מאמין, שמזכירים מסוגלים להקל עליו את מלאכתו. רבים מתלמידיו הנאמנים, מוסמכי האוניברסיטה, היו שמחים להיות לו לעזר והציעו לו את שירותם. הוא הודה להם, אבל לא קיבלם. לפני כחמש עשרה שנים, כאשר עוד היה פרופיסור מן המניין באוניברסיטה, שלחו לו משם את אחת מתלמידותיו כמזכירה. "היא תסדר את הקורספונדנציה המסועפת שלו — נמנו וגמרו שולחיה של המזכירה, מנהלי האוניברסיטה — היא תגיש לו את הספרים הדרושים לו לעיין בהם בשעת עבודתו, והיא תעתיק את כתבי-היד. בודאי תסיר מעליו חלק מן הנטל הכבד". הפרופיסור קלוזנר לא יכול היה לסרב. המזכירה באה, אולם, כעבור ימים אחדים נוכחו שניהם, הפרופיסור והמזכירה, כי הנסיון לא הצליח. לו היתה הרגשה שהוא מכביד עליה מדי, ולמרות זאת אין היא מקילה עליו. באותם הימים הסתובב בחדר-עבודתו כור. מני אז חדלו להציע לו עוזרים, והוא עושה את הכל בעצמו.

ז.

כמה שעות מדי יום ביומו הוא חייב להקדיש לחליפת-מכתבים פרטית. מכל קצות העולם מגיע אליו דואר: מעתונים הדורשים מאמרים, מצעירים-מתחילים, המציגים את צעדיהם הראשונים בפרדס הספרות ועיניהם כלות מחכות ל"סמיכות הוראה" מגדול מורי-הוראה בספרות. מכתבים מגיעים גם מאגודות שונות, המזמינים אותו להרצאות. ממוסדות, שתמיכתו המוסרית וחתימתו היא סגולה להצלחת מפעלם, ומכתבים רבים מסתם יהודים: אחד השואל בעצתו מה שם יקרא לבנו הנולד והוא מצפה לתשובה מהירה ביותר, משום שבעוד שלשה ימים יוכנס הרך הנימול בביתו של אברהם אבינו. שני, רוצה לדעת, במה כדאי לו להשקיע את כספו שהציל מן הגולה. שלישי, מבקש המלצה, כדי שיקבל משרה בעיריה אחת, שהפרופיסור הוא אזרח-כבוד בה. ולא מעטים הטרדנים הכותבים סתם, רק כדי לזכות בתשובה ולשאת בכיסם מכתב מן הפרופיסור יוסף קלוזנר.

פניות רבות באות אליו מחוץ-לארץ. הנה אני שומע מפיו קוריוזים: חיפאן פנו אליו מלומדים שיתחבר אתם בכרוז נגד ניסויים גרעיניים (איך הגיע שמעו עד ליפאן?). אשתקד מלאו 1800 שנה מיום שפאולוס עבר ליוון. האקדמיה המדעית באתונא הזמינתהו לבקר ביוון, משום שהוא כתב, כידוע, את הספר הגדול "מישו ועד פאולוס". הוא השיב להם מכתב אדיב ומפורט, שבו הודה על ההזמנה, אך הודיע, כי לא יצא לחוץ-לארץ. אולם הוא ציין בשבחם, כי למרות חילוקי-הדעות בינו ולבין חכמי יוון ביחס לפאולוס, שנתן להם ביטוי בספרו, לא השפיע הדבר עליהם, והם ראו חובה לעצמם להזמין אליהם. האקדמיה היוונית פירסמה את מכתבו זה במילואו בקובץ.

ודרכו של הפרופיסור להשיב על כל מכתב ולענות אישית לכל פונה. אדיבות למופת היא אחת מסגולותיו הברוכות. הוא לא יאכזב שום אדם, אשר

יפנה אליו. בשביל כל אחד ימצא מלה מעורדת, עצה טובה והדרכה כיצד לצעוד בדרכי החיים המסובכים. איש לא יצא הימנו בידיים ריקות.

הפרופיסור יוצא לעתים קרובות לאסיפות ולהרצאות גם לשאר ערי הארץ. בזמן האחרון, לרגל חולשתו הגופנית, נאלץ היה להפחית את מספר ביקוריו והופעותיו הפומביות. אבל קודם לכן, היה הוא עצמו יוזם ומשתתף במפעלים עבריים רבים וחשובים. והוא, אין דרכו לתת את שמו לשם נוי בלבד. במוסדות אליהם הוא שייך, הוא פועל ומפעיל אחרים, מזרז וממריץ. עד לפני זמן מה, היה מכתת את רגליו על פני הארץ במכוניות ובאוטובוסים. בקור ובשרב, ומבזבזו שעות רבות מזמנו היקר במסעות.

תוך כדי דיבור על ההזמנה שקיבל לבקר ביוון, אני שואל על קשריו עם חוץ-לארץ ועל מסעותיו על פני העולם. לפני חמש שנים נבחר לחבר האקדמיה של בוסטון בארצות-הברית. זה נודע לו רק לאחר זמן. אגב, חבר יהודי אחר באותה אקדמיה מפורסמת לתהילה, היה הפרופיסור אלברט איינשטיין ז"ל. במשך השנים קיבל הזמנות רבות לבקר בחוץ-לארץ. גם האוניברסיטה על שם בראנדייס בארצות-הברית הזמינתהו למחזור הרצאות. אבל הוא דחה את כל ההזמנות, באשר לא הסכים לעזוב את ארץ-ישראל. זה שלשים ושלוש שנים לא יצא מגבולות המולדת. הוא עלה לארץ-ישראל בשנת 1919 באניה "רוסלאן", ובמשך שלשים ותשע שנות חייו בארצנו יצא רק פעמיים לחו"ל. שתי נסיעות הללו היו למעיינות-המרפא בקרלסבד, לפי הוראות הרופאים. נסיעתו האחרונה יצאה לפועל בשנת 1926. מני אז, לא נתפתה לבקשות, וענה על כל ההזמנות בסירוב מוחלט. למה סרב? ראשית, מפאת התקשרותו העמוקה "משחר נעוריו לארץ-המולדת. (במאמרו לספר-השנה של העתונאים תשי"ח, הוא אומר: "לפני ששים וחמש שנים התחלנו, בני דורי ואני בתוכם, מטיפים לתקומת העם ולגאולת הארץ. בישרתי לעם, שעם יסודה של מדינה בציון תתרתקנה מחדש הטבעות הרופפות של השלשלת הגדולה, שמתחלת בתורה ובנביאים ומגיעת עד ימינו"). והשנית — משום שכל נסיעה לחוץ-לארץ, היא בשבילו בזבוז זמן. "והזמן קצר והמלאכה מרובה".

ח.

הפרופיסור קורא כל ספר עברי חדש היוצא מתחת מכבש הדפוס. דומני, שאין עברי שני בעולם ששבילי הספרות העברית יהיו נהירים לו כל כך. ספר בלטרסטי, חוברת שירים, דברי מחקר, קבצים ומאספים — כל דבר שמכוננת הדפוס העברית פולטת מתוכה, מגיע אל הפרופיסור, והוא קוראו. ואין דרכו לקרוא בדפדוף, רק כדי לצאת-ידי-חובה. לא כדרך מבקרים רבים, המדפדפים בעמודיו של ספר, מעיפים עין בראשיתו, באמצעו ובסופו, ובוהו סגי להם — הוא נוהג; הוא קורא את הכל, מרישא ועד סיפא, בעיון. כי הוא נוטל בידו כל ספר באהבה. מלכתחילה הוא ניגש בכוונות טובות להיות סניגורו של המחבר. הפרופיסור סבור, שאדם העמל ירחים ושנים, כדי לכתוב חיבור ומתרוצץ ימים ושבעות אצל מו"לים ובבתי-דפוס — אדם כזה ראוי כבר להכרה על טירחה זו שטרח מתוך

דחיפה פנימית. הפרופיסור קלוזנר מקווה, כי בכל ספר ימצא משהו שיצדיק את הופעתו. כדאי לו טורח הקריאה של כמה מאות עמודים. אולי יתגלגל באחד מעמודיו רעיון מקורי כלשהו, או ניצוץ של רעיון. בגלל צדיק אחד היה הקב"ה מוכן לבטל את רצונו להפוך את סדום, ובגלל זיק של תקוה, כי ימצא דבר של טעם בכל ספר — כדאי להקדיש זמן לקריאתו.

הפרופיסור קלוזנר, הוא מביית-הלל, מידתו של שמאי הקפדן והרגזן, לדחוף את הבא אליו באמת-הבנין שבידו — זרה לו לקלוזנר. היא שנואה עליו. הוא רואה בספרות העברית, החדישה נבטים הרבה, המבטיחים פריחה לעתיד. אין קפאון ושקט בשירה ובספרות היפה העברית, ואין עמידה במקום אחד באמנות של הציור והפיסול ובתיאטרון שלנו. יש תנועה וחיים בכל אלה, ובמקום שיש תנועה וחיים, יש גם תקוה להתעלות והתפתחות. אולם, גם הסניגור הגדול ליצירת-הרוח העברית איננו יכול להסתיר את אכזבתו. כי כן הוא אומר: העולם כולו עמד נדהם למראה הפלא, שעם אשר ניתק מעל אדמתו לפני אלפי שנים, ונתפור בגויים, שרדפו ודיכאו והשפילו אותו, חזר למולדתו וקומם את מדינתו. ומכיוון שאף בגלותו המרה לא פסק מליצור ספרות, שירה ופילוסופיה ממדרגה גבוהה, והוציא מתוכו גאונים כיהודה הלוי ואבן-גבירול, כרמב"ם ושפינוזה ואיינשטיין, טבעי היה הדבר, שהעולם כולו יצפה לגדולות מעם כזה במולדתו ההיסטורית. העולם ציפה לגדולות בישראל במקצועות הדת, הפיוט והמחשבה הפילוסופית — ונתאכזב. יש בישראל יצירות ספרותיות ומדעיות, אבל כל אלו אינן הרבה למעלה מכינוניות. לא הצלחנו בעשר השנים הללו לחבר אפילו ספר אחד, שיהא לו ערך עולמי ויתורגם לרוב לשונות-התרבות, לא בספרות הדתית ולא בספרות היפה, לא בפילוסופיה ואף לא במדעי הטבע, ואפילו לא במדעי היהדות.

בין סופרי עם ישראל החיים אתנו כיום, חושב הפרופ' קלוזנר את זלמן שניאור לגדול שבהם. לדידו, הוא אחד הענקים בספרות העולמית, ועוול גדול נעשה לשניאור — לפי דעת הפרופ' קלוזנר, — שלא הוענק לו השנה, בשנת-העשור לקיום המדינה פרס ישראל, אשר ניתן הפעם לספרות יפה ל. ד. ברקוביץ, ליעקב כהן ולש. י. עגנון. זלמן שניאור ראה עצמו מקופח ולא הסתיר את מורת-רוחו מאי-צדק זה שנעשה לו. קלוזנר עודדהו במכתב, שאם כי אף הוא מודה, שעוול נעשה לו, אין הוא צריך לשאת בלבו טינא על מחלקי-הפרס. באשר בסופו של דבר, לא הפרס הוא הקובע את דרגת גדולתו של יוצר.

ט .

אף הוא בעצמו, הפרופ' קלוזנר, דרכו לא היתה תמיד סוגה בשושנים. לכאורה, הוא חי לו תמיד חיים שקטים ושלוים בחיילתו הקטנה, עטור כבוד וגדולה. ללא זעזועים וללא תלאות. ועד אשר נפטרה אשת-נעוריו לפני שלש עשרה שנים, נדמה היה לכל שהסתכלו באורח חיו הסתכלות שטחית, כי אין אדם מאושר ממנו. הוא אהב את אשתו אהבה עזה, וחיייהם היו דוגמא לאושר משפחתי עלי אדמות.

סח לי אחד שהוא מוכן להתערב, כי לא היה יום אחד בכל חיי הווג הזה, בו נפרדו איש מרעותו. מיומם הראשון המשותף עברו את דרך-חייהם ביחד, באהבה ובאחוז, עד שבא המוות בשנת 1945 וחטפה.

אבל מאז עמדו על דעתו, היתה כל דרך-חיינו מלווה מלחמות נועזות וקשות למען העקרונות הקדושים לו, למען פרינציפים ציוניים, יהודיים ואנושיים. רק יהודי-סגולה יודעים כמה רוגז ותמרורים שבע בגלל יצירתו המונומנטאלית על „ישו הנוצרי“. בעצת אשתו השיב מלחמה שערה ונשא בגאון את השיקוצים והחז-רמות שהיו מנת-חלקו בגלל האמת המדעית שלו. ומי ימנה ומי יספור את המאב-קים המרובים שלו למען הרוח הציונית בכתלי האוניברסיטה בירושלים.

הפרופיסור קלוזנר לא הלך מעולם בתלם. עם הנורם לא שחה. לשליטים בישוב בציונות ובמדינת-ישראל הוא עד היום הזה „איש ריב ומדון“. הוא לא הרכין מעולם את ראשו ולא נכנע, אף אם ידע כי קטני-האמונה ינקמו בו. כל הימים הוא לוחם את מלחמת הציונות ההרצלאית ונושא בגאון את כתר הלאומיות העברית. גם עתה, אין הוא יכול לעבור בדומיה, על ביתור ארץ-המולדת. „כיצד נשמח בהצלחותינו המדיניות — כתב הפרופ' רק לפני שבועות אחדים — אם בידי שונאינו תפוסות בית-לחם, חברון ושכם, ובראש וראשונה ירושלים העתיקה, שהר-הבית והכותל המערבי בתוכה, וכן גם קבר רחל והר הזיתים, קדשי-האומה ומורשת-אבות, שאפילו טיטוס והדריינוס קיסר לא גזלו אותם מאתנו גזל שלם, שהרי היו נותנים לנו, לכל הפחות, פעם בשנה, בתשעה באב, לגשת אליהם ולבכות על חורבתיהם, כדי שלא יישכחו מלבותינו ומלבות זרענו וזרע זרענו? — אילו היה נעשה גזל משפטי דתי כזה לעם אחר, היה מרעיש העם את העולם כולו על עוול וזעק-לשמים זה, ולא היה נח ולא היה שקט עד שהיו מתירים לבניו לבקר את קדשיו, כמו שמדינת ישראל מתרת לנוצרים ולמוסלמים לבקר את קדשיהם שלהם בגבולותיה. ואילו מדינת ישראל שותקת, ואחד עשר המליונים של יהודי הגולה, שיש ביניהם בעלי השפעה ובעלי חשיבות בעולם המדיני, הכלכלי והמדעי, שותקים אף הם. המחאה אינה נשמעת או אינה די תקיפה ומתמדת, וכמעט כל קדשי ישראל נתונים בידי זרים. היהודי מתרגל לאט לאט להתקיים בלא ירושלים העתיקה ובלא הכותל המערבי, בלא בית-לחם ובלא חברון ובלא קבר רחל, ועוד מעט יחדל היהודי אפילו להרגיש בחסרונו... אכן, הצלחנו בכל מלחמותינו, אבל לא הצלחנו לנצל את הנצחונות המפוארים שלנו“.

הפרופיסור איננו נרתע גם מלמתוח בקורת על השיטה הכלכלית של מדינת ישראל: „אנו רוצים להקים ארץ עניה על ידי יהודים עניים על פי תכנון סוציאליסטי ועל-ידי ביטול הדרגתי של המעמד הבינוני, שהוא רוב מנין ורוב בנין של היהדות שבגולה“.

אילו רצה פרופ' קלוזנר, יכול היה להיות גם בעל אמצעים כספיים גדולים. שפע יצירותיו, אשר הופיעו בכמה וכמה מהדורות ותורגמו לכמה וכמה לשונות (לאנגלית, גרמנית, צרפתית, איטלקית, רוטנית, בולגארית, רוסית, הונגארית, פולנית ואפילו ערבית), יכלו להכניס לו רווחים הגונים. אבל הוא לא היה להוט

מעולם לעושר חמרי. צרכיו היו תמיד מועטים. חיי רווחה לא חיפשו הוא ואשתו. את רכושו היחיד, את ביתו בתלפיות, שבו הוא מתגורר כל ימיו בירושלים (אגב: הבית חרב בפרעות הערבים בשנת 1929, ובכל תקופה של התקפות חמורות של ערביים על ירושלים, היה ביתו נתון בחזקת סכנה), רשם לקרן-הקימת-לישראל, והוא עצמו חי כל ימיו בצנעה מן הפנסיה שהוא מקבל מן האוניברסיטה בירושלים, שהיא צנועה מאד, ומסכומים קטנים הנכנסים אליו באחוזים ממכירת ספריו. אך כלום על הלחם יחיה אדם, וביחוד אדם בשיעור קומתו?

הספרות העברית ותקומת ישראל

... בציונות הפכה הספרות העברית את המקום המרכזי. למרות הרצל ונורדאו נשתלשלה ונסתעפה כל התנועה הציונית מן הספרות העברית. ההד האמיתי של הציוניות המדינית נשמע לא בספרות הכתובה גרמנית רוסית, צרפתית או אנגלית, ואף לא באשכנזית-יהודית, אלא אך ורק בעברית. המלחמה הגדולה בין הציוניות המדינית והרוחנית נערכה בעברית. די להזכיר רק את אחד העם, הסופרים העברים הם היו הדוחפים את התנועה הציונית קדימה. לא המעשיות של הקונגרסים היתה עיקר, אלא הרוח היתה בקונגרסים, שבאה מתוך מלחמת הסופרים העברים.

הובתו של כל סופר עברי היום הוא — לזכור את האידיאל הלאומי והתרבותי החולך ומתגשם על אדמת-הגביאים ולעבוד לטובתו כדי שיתגשם ברוחם המיוחדת, כי התורה, שתצא מציון — בזה אנו בטוחים — תהא תוצאה של אידיאל נבואי מוסרי זה בהתלכדותו בצורות החדשות של החיים המתחדשים בארץ, עד שיובקע שחר חדש על האנושיות כולה ואור חדש יאיר על ציון הבנויה.

י. קלוזנר: ירידת הספרות והובת הסופרים, בעיות של ספרות ומדע. עמ' 112, 117.

שְׁעָה כֹּהֵּה עִם יוֹסֵף קְלוּזֶנֶר

(שיחה מיוחדת בשביל „בצרון“)

מאת יוסף נדבה

משנתו של פרופ' קלוזנר חובקת זרועות-עולם ומקפת כמעט את כל תחומי הפעולה של החוויה האנושית והיהודית. פנים רבות יש לה, ליצירתו הענפה, ואין אתה יודע לקבוע בבירור איזה צד בה גדול ממשנהו — ההיסטוריון או הוגה-הדיעות, חוקר תולדות הספרות העברית או הפובליציסטן, הבלשן והפרשן או המבקר. אך מעל לכל לוחם הוא, ולמלחמתו יש תכלית ורעיון מרכזי, ואין הוא נרתע ואינו מאמין בפשרות, וכנצר לתנאים הגדולים מבקש הוא לפסוק הלכה, ונקודת-המוצא היא הקובעת: בעיניו דווקא מה שהוא אנושי ביותר הוא גם לאומי ביותר.

בדור שלנו, העומד נבוך על פרשת-דרכים, מורה פרופ' קלוזנר את הדרך. מעולם לא ראה כל סתירה בין ה„יהדות“ ובין ה„אנושיות“, מה שאי-אפשר לומר אפילו על ענקי-הרוח בישראל כברדיצ'בסקי וכאחד-העם. ברדיצ'בסקי „הציץ ונפגע“ ונתפס לתורתו של ניטשה, ועל-כן תבע שינוי-ערכים ביהדות וביטולה כתפיסת-עולם. ואילו אחד-העם, שראה ביהדות את המוסר הנעלה, עדיין לא נתן לדורו את הפתרון לגבי הבעיות האנושיות הכלליות, את צעירי ישראל, שנתנסו ב„קרע פנימי“, שלח לתרבות העולמית באמרו: „לכו ורעו ושתו באשר תמצאו“. אלפי תלמידים הקים פרופ' קלוזנר בימי כהונתו כפרופ' לספרות עברית ואחר-כך לתולדות ימי הבית השני באוניברסיטה העברית בירושלים. מכיר הוא את הנוער הישראלי לעומקו, ועל כן שאלתיו, אם הוא סבור, שרמתו האיג-טלקטואלית של הדור הצעיר בישראל נמוכה מזו של הדור הקודם.

בצער מציין פרופ' קלוזנר, שאמנם מבחין הוא בירידת הרמה האינטלק-טואלית בישראל. הדור הקודם היה משכיל הרבה יותר. אנשי-הרוח בישראל בגולה נתחנכו על תרבות-ישראל וגם על תרבויות-אירופה, בין התרבות הרוסית ובין הגרמנית. היתה עמקות גדולה יותר בשטח-היצירה. יכול אתה להסכים לדרכם של ענקי-רוח כליליינבלום וכאחד-העם או לא להסכים, אך כיום שוב לא תמצא כמותם בישראל. לוקים אנו בחוסר הגות. חסרה רוח נפשית פנימית, חסר הרעיון המרכזי. והרי בזה נעוץ יסוד כל יצירת-אמת!

מאותה סיבה רואה פרופ' קלוזנר ירידה ניכרת גם בספרות העברית. הנוער בישראל נתפס לספרות הקלוקלת והזולה המציפה אותו כיום מאמריקה בצורת "ספריי-כיס". יודע הפרופ' קלוזנר להבחין בין שתי אמריקות: זו של המינגווי ויוצרים גדולים ומחוננים כמותו וזו של "ספריי-הכיס", שהיא בעיקרה ספרות-פרסומת שטחית.

משום כך לוקה בחסר גם הספרות העברית החדשה, שאין בה אלא חיקוי לספרי ה"ממכר הטוב", ושכל-כולה רודפת היא אחר "שוק" ולהוטה אחר פירסומת. אין לה שרשים היסטוריים לאומיים. ברוב הספרים החדשים בעברית אין להבחין ברעיון מרכזי, והרי זה עיקר-העיקרים ביצירה. כלום סיפור-המעשה ואפילו הצד האמנותי בלבד הוא העיקר? — טלו מ"מלחמה ושלו" את אישיותו הרוחנית והשרשית של טולסטוי ואתה גורע מגדולתו של הספר.

מובן, שאין פרופ' קלוזנר מתעלם ממצאות כשרון בקרב הסופרים העבריים הצעירים, כגון יגאל מוסינזון, ס. יזהר, אהרון מגד ומשה שמיר, אך ברוב יצירותיהם של כל אלה חסר הרעיון המרכזי. הבניין הספרותי שלהם חסר עמודי-התווך, שתומך בכל הבניין כולו.

אף-על-פי-כן אין פרופ' קלוזנר רואה שחורות בלבד. הוא מצביע לפני על תופעה מופלאה אחת בישראל הצופנת בחובה תקווה לעתיד. אין ארץ בעולם, שבה קונים ספרים מרובים כל-כך ביחס אל האוכלוסיה התרבותית כבמדינת ישראל. היינו ונשארו, "עם-הספר". הצמא לתרבות כמעט שאין לרוותו. הדרישה לרוח היא גדולה, ואפילו אם אין כעת יוצרים שיש בכוחם לרוות את הצמא הזה, עדיין יש תקווה לימים יבואו.

גידולו של שוק-הספרים בישראל הוא מפתיע. מספר לי פרופ' קלוזנר עובדה אופיינית אחת: ספרו רבי-הערך ורבי-ההשפעה "יהדות ואנושיות" יצא לאור לפני שנים הרבה, כשאזלו שתי מהדורותיו הראשונות ביקש להוציא מהדורה חדשה ולא נמצא לו מו"ל, שירצה "להסתכן" בהוצאות הכספיות הכרוכות בכך: כלום לא הגיע הספר ל"נקודת רוויה" מבחינת מספר-הקוראים? — הוצאת-ספרים אחת לא הסכימה להקציב לו כשכר-סופרים אלא עשר לירות בלבד, והנה, לפני זמן קצר כבר יצאה לאור המהדורה הרביעית של אותו ספר, ואין ספק שבמרוצת-הזמן לא תמלא אף זו את דרישת קהל-הקוראים. והספר "כשאומה נלחמת על חירותה" זכה השנה להוצאה העשירית.

ובמה שנוגע לנושאי הספרות העברית שואל את הפרופ', מפני-מה עדיין אין פרקיי-האפויאה של עמנו בדור אחרון ניכרים ביצירות-אמנינו ואינם משתקפים די-צרכם בספרותנו: חלוצי-ציון ומלחמת-העולם הראשונה, השילטון הבריטי והמאבק לחירות ומלחמת-הקוממיות וקיבוץ-גלויות ושאר ציוני הדרך בהיסטוריה הלאומית החדשה, מפני-מה אין רישומם של המאורעות הללו ניכר ביותר בספרות-הדור? וכי רק משום שעדיין חסרה בשבילם הפרספקטיבה המתאמת?

פרופ' קלוזנר מייחס חסרון זה למשבר־הרוח בישראל, לאותו היעדר הגות ורעיון מרכזי, שעליו רמזו בראשית השיחה. עד עתה הוא מוצא שני ערכים, שנוצלו ואפשר הונצחו ביצירה הספרותית העברית: העיירה בגולה (למשל, ביצירות ביאליק ומנדלי ושניאור ואחרים) והקיבוץ בארץ־ישראל. שאר הנושאים הריהם כמעט בבחינת שדה־בור, שעדיין לא נחרש.

ואפשר שבכך נמצא גם את תשובתו של פרופ' קלוזנר לשאלת «התודעה היהודית», שהכל מדברים בה היום. מה משמעותה של תודעה זו וכיצד להחזירה לתוך העם?

מוצא הפרופ' קלוזנר שגם החינוך הישראלי אינו עומד על הרמה הדרושה בימינו. אפשר שחסרים מחנכים ראויים לשמם. יש ביניהם הבקאים בתרבות הכללית, אך רחוקים הם מתרבות־ישראל ואינם רואים שום צורך בדבר להיזקק למשנה ולתלמוד. ולהיפך, יש מורים בקיאים במקורות־ישראל משום שהם יוצאי־השיבות בגולה, אך עקורים הם לחלוטין מהשכלה תרבותית כללית, ונמצא שאף הם לוקים בחסר. החינוך בישראל חסר היום את המיזוג והשילוב בהשכלת־המורים של תרבות ישראל ותרבויות־העמים.

יתר על כן, אפילו ידיעת תנ"ך בישראל אינה עמוקה כל צרכה. מספר לי הפרופ' קלוזנר, שהוא נתבקש על־ידי משרד החינוך לבחון גומרי בית־ספר תיכון, והנה הוא נתקל בתופעה המתמיהה, שגומר גימנסיה עברית בארץ־ישראל לא ידע כלל על קיומה של המצווה המוסרית הנעלה שבתורה — מצוות «עגלה ערופה» (דברים, כ"א, א'—ט'). וגער עברי בן י"ב לא ידע מה זו «טלית», וכמובן, שלא היה אף פעם בבית־הכנסת, וחברו, בן־גילו, שנמצא באותו מעמד, הציע לו ללכת לתיאטרון, «הבימה», שבו מציגים את המחזה «ירמיהו הנביא», ושם יראה «טלית»... וגומר סמינריון, שנבחן להוראה, לא ידע, מה הם «עשרת ימי תשובה»...

וקובל פרופ' קלוזנר: כלום מעמיקים בלימוד התנ"ך בבית הספר? כלום עומדים על עומק הרעיונות הלאומיים והאוניברסליים שבספר־הספרים? כלום יש לנו ספרות, שמעלה על נס את גובה־האנושות של נביא־עמוס שמתרעם ומייסר: «כה אמר ה': על שלושה פשעי מואב ועל ארבעה לא אשיבנו, על שרפו עצמות מלך אדום לשיד" (ב', א'). הנביא העברי מייסר מלך, שהוא אויב לישראל על שהוא שורף עצמות של מלך נכרי, אף הוא צר לישראל! מה שילוב יהדות ואנושיות גדול מזה אפשר למצוא!

ואף זאת: בספר יונה מעלה הנביא את הרעיון הנשגב, שאלוהי־ישראל חס לא רק על תושבי־נינוה, שהחריבה את מלכות־שומרון, מולדתו של יונה הנביא אלא גם על הבהמה שבה (ד', י"א).

והיכן נמצא עוז מוסרי נעלה כזה, שנתגלה בדבריו של הנביא ירמיהו בפרק כ"ב על המלך יהויקים? — אין ספק, שהמרוס היה יוצר גדול ואפלטון היה איש־מוסר נעלה, אך כלום יש בספרות־העולם השמעת דברים קשים באוני־מלך כדברי־ירמיהו: «הוי, בונה ביתו בדמים ועליותיו בלא משפט! ברעהו יעבוד

חנם ופועלו לא יתן לו! אביך הלוא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה, אז טוב לו. דן דין עני ואביון אז טוב, הלוא היא הדעת אותי, נאום ה'. כי אין עיניך ולבך כי אם על בצעך ועל דם הנקי לשפוך ועל העושק..."

בלקחים אלה מוצא פרופ' קלוזנר את תמצית התעודה הישראלית. וכשעולה אדם לביתו של הפרופ' בירושלים, בשכונת תלפיות המשקפת על הר הבית, מה הוא מוצא כסיסמה הרשומה על משקוף דלת-הכניסה: "יהדות ואנושות". אכן, רק כשמעמיק מורה בהבנתו של ספר-הספרים ומעלה את הרעיונות הנשגבים שיש בתנ"ך, יש באפשרותו להחדיר בתלמיד העברי את ההכרה בתעודת-עמו. אחרת עלולים להיראות בעיניו פרקי-התנ"ך כ"סיפורי-מעשיות", והוא עשוי להיות כאותו תלמיד בישיבה של הרב ריינס, שלא הבין, למה מתפעל רבו כל-כך מחזון אחרית הימים של ישעיה, שבהם "לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה": הרי הדבר פשוט בתכלית, אמר אותו תלמיד: בידוע, שאין היהודי להוט ללכת ולעבוד בצבא...

את הרעיונות הנשגבים שבתודעה היהודית ביקש פרופ' קלוזנר להורות תמיד. מרובים היו המכשולים, שתושמו על דרכו. במשך כמה שנים לא הניחו לו ראשי האוניברסיטה העברית בירושלים להרצות על הנושא הקרוב כל כך ללבו, שהקדיש לו את מיטב שנות-חיו: — תולדות הבית השני. אפשר, שאחד מן הזכרונות הנעימים ביותר של הפרופיסור מאותם הימים, היא היא הפגנת-האהדה שהיו הסטודנטים עורכים לו, כשהיו באים ברוב עם, להרצאת-הפתחה של עונת-הלימודים, שאותה הקדיש הפרופ' למלחמת-החשמונאים.

מופלאה היא דרך כתיבתו של פרופ' קלוזנר. מבחינה אחת שייך הוא לדור הישן: אין הוא חסיד של מכונת-הכתיבה! כותב הוא את כל דבריו בכתב-ידו הברור והנקי, ושוקד הוא על כל כתב-יד להעתיקו פעמיים ושלוש פעמים, ש"הרי חזקה על תלמיד חכם, שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן". ולפיכך אין הוא נזקק למזכירה. אומר הוא לי, שאיש לא יוכל להעתיק מכתב-היד שלו, שבו מגובבים תיקונים על גבי תיקונים. כך נהג כל השנים. כך נכתבו כל עשרות ספריו ואלפי מחקריו ומאמריו, וכך ערך את כרכי "השלח" ותיקן את עבודת-המבחן, שהגישו לו בשעתם תלמידי המרובים באותה שקידה ובאותה אחריות לגבי המלה הכתובה! ומעולם לא נזקק לתיבת-פתקאות לשם שימוש במה שקרא. זכרון פיננמנלי יש לו, לפרופיסור. כל פרקי משנתו סדורים לו בראשו. רוצה הוא במשהו והריהו מושיט ידו ונוטל, ואין דבר נסתר מעיניו — "בור סוד, שאינו מאבד טפה" ו"כמעין המתגבר": "רואה אני אותו והנה הוא יושב שבת אמן זקן, מעין פסל קדמון, מצומד אל אחד הסלעים השוממים ושוקד בדממה ובבדידות על מלאכתו — כלי חרט או צפורן שמיר משלו — והוא מנקר בו כנשר הלז נקירה אחר נקירה בחיק-הסלע". אלא שבמקום שלושת הכרכים של מגדלי לפנינו כאן לומר עשרים כרכים (זה עתה נגמרה הוצאת עשרים הכרכים של מבחר כתביו, בצורה מהודרת ומתוקנת, בהוצאת "מסדה"), או ארבעים כרכים, שכן ידו נטויה והוא שוקד על המשך-המלאכה. בימים אלה — מספר לי הפרופ' — הוא מעלה

על הנייר את השקפתו על „הציונות המדינית“. וכשאני שואל אותו אימתי מרגיש הוא, שקשה עליו כתיבתו ואימתי קלה היא במיוחד, הוא משיב לי, שסוד-היצירה הוא במציאות-הרעיון. אין הוא ניגש לכתיבת ספר או מחקר אלא אם כן הקדים והבשיל בלבו רעיון. תחילה יש „לחרות“ את הרעיון המרכזי ו„לעכלו“, ואז כשהוא ניגש אל שולחן-הכתיבה, „זורמים“ הדברים כאילו מאליהם. ספריו העיקריים של פרופ' קלוזנר ניתרגמו ללשונות העמים. הודות לתרגום ספריו „ישו הנוצרי“, „מישו עד פאולוס“ ו„הרעיון המשיחי בישראל“ לאנגלית צרפתית וגרמנית, ואפילו להונגרית, אלה נעשו נכסי-תרבות כלל-אנושיים, נפתחו היכלי-תרבות של העמים לפניו, והכל ביקשו להתכבד בו. אף מבחינה זו יש להצביע על ציון-דרך חשוב אחד בחייו: הוא נתקבל כחבר באקדמיית הגדולה למדעים ואמנות בבוסטון, שעל חבריה נמנה בשעתו גם הפרופ' אלברט איינשטיין.

בימים אלה שוקדים כמה מתרגמים להריק לאנגלית גם את ספרו המונומנטלי של פרופ' קלוזנר: היסטוריה של הבית השני. ספר זה, שהוא בן ה' כרכים, חלק בלתי-נפרד הוא ממסכת הספרים החשובים שלו, שכבר ניתרגמו. אפשר שלא היתה לעם-ישראל תקופה מזהרת כתקופה זו. בה נוצרו רוב הרעיונות הגדולים, שנעשו לאחר מכן נחלת כל העולם כולו, אף-על-פי שלא כל העמים, שקיבלו אותם, נכונים להודות בכך. לא בכדי משכה תקופה זו את פרופ' קלוזנר ממש מילדותו; בגיל שלוש-עשרה כבר כתב את חיבורו הראשון על המלכה שלום-ציון אלכסנדרה. שהרי בתקופה זו נתגבשו רוב עיקרי-היהדות, שנעשו יסוד הדת והמוסר של האנושיות. בה הועלתה רוחו של היהודי ונפשו לשיא הרם ביותר. ובשער-הכבוד שלה נחקקה סימטת-הסיסמות: „בראשית היה הרעיון“ — שם של אחד מספרי פרופיסור קלוזנר.

ב י ן י ה ד ו ת ו י ו ו נ ו ת

... רעיון האחדות של נביאי-ישראל הוא מונותיאסמוס מוסרי שם, בפילוסופיה היוונית... יסוד אחדותו של הווייה, אבל יסוד זה הוא עיוור ודומם; ואולם כאן, ביהדות, לפנינו יסוד-הווייה אחדותי, שהוא חי ובעל-הכרה, כלומר: שם לפנינו יסוד-הווייה סומא ודומם כהמבע וכאן לפנינו יסוד-הווייה ובעל-הכרה כהאדם. הערכים הרוחניים שלנו, יהדות ואנושיות, עמ' 144.

דְמוּתוֹ שֶׁל יוֹסֵף בֶּן מַתְתִיָהוּ בַּהִסְטוֹרִיּוֹגְרַפִּיָּה שֶׁל קְלוּזֶנְר מאת נחום גלאצר

בחיבורו הגדול „היסטוריה של הבית השני“ דן יוסף בן יהודה קלוזנר באותה התקופה המכרעת שלהבנתה הונח יסוד מוסד במפעלו הספרותי של יוסף בן מתתיהו הכהן. מן הענין אם כן להתבונן בתיאור דמותו של הראשון בספרו של האחרון, ומאחר שיוסיפוס נראה כבעל שני פרצופים ועמדתו היהודית שנויה במחלוקת וכל חוקר דורש בה לפי רוחו, כדאי לעיין בדברי קלוזנר המגלים הן את הבנתו בסוד דברי ימינו והן את הרהורי לבו היהודי.

כידוע ביקר יוסיפוס ברומי בשנת 64 לספ"ה¹ והוא צעיר בן עשרים ושש שנים.² בחזירתו מרומי כבר מצא את מולדתו מוכנה למרד ותנועה מהפכנית הולכת וגוברת. לפי קלוזנר אפשר שיוסיפוס היה חבר של כת הקנאים טרם נסע לרומי, אך בחזירתו ודאי נעשה קנאי „אלא שהיה קנאי מתון שאינו דוחק את הקץ“.³ ביקורו ברומי חיזק בו את הנטיה לקנאות זו. כי אמנם התפעל מגדולתה של הקיסרות האדירה עד „שעמו היהודי במה נחשב בעיניו לעומתה בכל הנוגע לחוסן מדיני ועוז צבאי“, אך, מצד שני, „נקעה נפשו מרומי הירודה“; הירידה המוסרית, הליכות הקיסר נירון המשוגע והשרים הזוללים והסובאים, עוררו בו „יהודי נבואי ופרושי“, את ההכרה שאומה זו לא תתקיים; בהשחתת רומי ראה „את האותות של מפלתה הקרובה וציפה ליום הדין“ הקרוב, ליום שבו תפול המלכות הרביעית על ידי „עם קדישי-עליונין“. במובן זה נתחזק יוסף בהתחברותו לכת הקנאים, כמבחר הפרושים בעלי השקפה מדינית.⁴ בכל אופן היה יוסיפוס „קנאי זמן ידוע, בתחילת המרד הגדול“.⁵ בהתפתחותו זו רואה קלוזנר את „המפתח לכל מסיבות חייו של יוסף“.⁶

נעיינן בתעודות. בתיאור חייו מזכיר יוסיפוס שבחזירתו מרומי ניסה בכל תוקף להשפיע על מחוללי המרד שיחזרו בהם בשים לב לגדולתה של מלכות רומי. כי הלא יד רומי על העליונה לא רק מבחינה צבאית כי אם מבחינת השעה השוחקת להם. טרוף הדעת הוא למרוד באומה זו ולהעמיד את העם היהודי בחזקת סכנה ולקרב את החורבן, אך, מסיים יוסיפוס, „רוח השגעון של האנשים המיואשים האלה עצמה ממני“.⁷ קלוזנר אינו מקבל את העדות הזאת פשוטה כמשמעה; דברי יוסיפוס נכתבו כשלושים שנה לאחר מעשה ואינם משקפים את השקפתו בשעת המעשה. בשעתו, אומר קלוזנר, „לא התנגד למלחמה ברומי בכלל, אבל התנגד להתחיל את המלחמה אז, תיכף ומיד. עוד לא הגיעה השעה... עדיין לא מלאה סאתה“.⁸ אך כשעלה הנציב קסטיוס גאלוס על ירושלים ונס מנוסת חרב (שנת

66) נגרף יוסיפוס בזרם ההתלהבות העממית „ונעשה קנאי יותר אקטיבי” וכן צדד בזכותה של המלחמה ברומי. בתום לב חשב „שהגיעה שעתה של הגאולה... וישראל ישבר את עול רומי.”⁸ גם בנקודה זו החליט קלזנר לא ליחס ערך רב לעדותו של יוסיפוס אף על פי שנכתבה רק שנים אחדות אחר המאורע. בתארו את מפלתו הפתאומית של הנציב הרומי, מביע יוסיפוס את רגשי צער על שהרומי לא האריך את המצור על ירושלים עוד זמן מצער כי אז היה סיפק בידו ללכוד את העיר. „אך מאמין אני כי בעוונות הנבלים (הקנאים) הסתיר אלהים את פניו גם ממקדשו ועל כן לא נתן כי יבוא קץ למלחמה ביום ההוא.”⁹ מדבריו יוצא שיוסיפוס לא קיבל את נצחון היהודים כנצחון של ממש ואף לא כהצלה פורתא אלא כדיחוי הפורענות העלולה לבוא ביתר עז.

חשובים יותר לקלזנר דברי מתנגדו של יוסיפוס, יוסטוס מטיבריה, שהאשים את בן מתתיהו בשנאת הרומיים וחשב אותו לאחד ממסבבי המרד¹⁰ (בלי לשמוע היטב את טענותיו שכנגד¹¹) ודברי החוזה הסיקרי, יונתן האורג, שהוציא עלילה על יוסיפוס שזה נתן לו כלי זין וכסף למרד נגד הרומיים.¹² למרות עצומותיו של יוסיפוס מניח קלזנר על יסוד עדויות אלה, „שיוסף היה קנאי ממש והשתתף בתעמולה לעורר מרד גדול נגד הרומיים בכל מקום עוד קודם שנתמנה למצביא בגליל.”¹³ „אין להאמין למה שיוסף מספר... כאילו מתחילה היה בעד הרומיים ונגד המורדים.”¹⁴

אם כן, מהי סיבת התנהגותו המוזרה בגליל, הסגרת נפשו בידי האויב, עזרתו למנהיגי הצבא הצרים על ירושלים וקבלת מתן שכרם, — דברים שקשה לתארם בתולדות חיי קנאי, אף קנאי מתון „שאינו דוחק את הקץ”? האם חשבון עולמו זה לא היה מטיל עליו חובת התנגדות לרומה במעשה או במחשבה, בפרהסיה, או, לכל הפחות, בצנעה? גם ר' יוחנן בן זכאי, בן דורו של יוסף בן מתתיהו, יצא את עירו בשעת המצור ודרש בשלום „המלך” אספסיינוס, אך התיישב ביבנה ולא ברומי. האם אין לומר שדבריו המפורשים ומעשיו הגלויים של יוסיפוס שקולים כנגד האשמות שני יריבים שמידותיהם אינן ידועות לנו? ובכן איך לפתור את חידת יוסף?

קלזנר סובר שאסור לנו לראות ביוסיפוס בוגד מעיקרו כמו שראוהו הירש גריץ, זאב יעבץ, ואחריהם נורמן בנטוויטש, רוברט איסלר, ריכרד לאקיר, וילהלם ובר ואחרים.¹⁵ סיבת כשלוננו היתה לפי קלזנר חוסר כשרוננו לנהל מלחמה ולעמוד בראש צבא. לא היה בו עוז הנפש ולא ידע „לרומם את ההתלהבות הקנאית הרגשנית למדרגה של עבודה צבאית מסודרת.”¹⁶ כך אבדה אמונתו בצבאו, בהגנתו, במלחמתו כולה. לא איש הסייף היה, כי אם איש הספר. לא שליט כי אם אמן. ובידפת עשה מה שעשה והציל את נפשו כדי להקדיש את יתר חייו לתפקידו האמתי והוא כתיבת דברי ימיה של האומה. בגידתו היתה למראית עין כי „לא על חייו הפשוטים היה חס אלא על חייו הרוחניים, הפנימיים, העליונים... הוא עובר אל הרומיים מפני שתעודתו בחיים לא נתמלאה עוד... תיקונו בחיים היה שלא למות כמצביא ולהישאר ולהתגלות בחיים כאחד מגדולי

ההיסטוריונים העבריים שבכל הדורות. אף הערמה במחבוא ידפת "מותרת היתה לו כדי שימלא את תעודתו בחיים".¹⁷

בוזו הדרך מתאר קלוזנר את יוסיפוס כקנאי מיוחד במינו, יהודי נלהב שהגנת תורתו חייבה את הישיבה ברומי, יהודי פרושי שידע לאטום את אזניו לקול שאונה של רומי ולפרוש את עצמו מהדר גאונה. ושנאתו לקנאים העולה מכל פרק וסעיף שבספריו, אינה מכוונת כי אם לקיצוניים מבני ההמון, הסיקריים המפריזים על מידת הקנאות ובימי מרידה עלולים לרמוס כל קודש ברגליהם.¹⁸ באור זה בסגנונו המהולל של קלוזנר נקרא כדברים של טעם ולב יהודי בן זמננו ירחש תודה למחבר על החזרת הכבוד להיסטוריון אחרון שבתקופה עתיקה בתולדות האומה. אך בעית רומי ויחסו של יוסיפוס אליה בעינה עומדת. יש לציין כי גם השקפתו המדינית של יוסיפוס וגם תעודתו הספרותית שאליה מצביע קלוזנר, נובעות מתוך הכרת מקומו של עם ישראל בעולם המדיני וביתר דיוק, מתוך הערכת מקומה של מלכות רומי.

את כל לבו מגלה יוסף בן מתתיהו בנאום הגדול ששם בפי המלך אגריפס השני בימי הנציב הרומי גסיוס פלורוס (64 עד 66) כלומר, לפני פרוץ המרד. העיקר בו אינו התיאור המפורט של כבושי רומי בעולם הגדול אלא הניתוח הקצר והחודר של השעה ההיסטורית של ישראל. אגריפס מצהיר, והיא היא השקפתו של יוסיפוס, שעם ישראל איחר את המועד. כבר "עבר הזמן לשנות באהבת החרות". נאה וישר להלחם בעבדות פוליטית — טרם תבוא. אם כן בשעתו היה עלינו להלחם על החרות לבל תלקח מידינו. המועד הנכון היה בימים אשר עלת פומפיוס על הארץ. "או הוטל על היהודים לחגור את כל כחותיהם לבלתי תת לרומאים לבוא בשעריה. אולם אבות אבותינו והמלכים המושלים בהם (טוב ליכור שמצד אמו יוסיפוס התיחס על משפחת אותם המלכים, החשמונאים)... לא עצרו כוח לעמוד בפני הרומאים". או נגזר הדין ולא לשעה כי אם לדורות. אומה זו מן השמים המליכה. אין כאן שאלת גבורה וכשרון המעשה ושחוק המזל. אם יקריבו את נפשם לזחמי החרות, הלא בטל הקרבן — כי עבר הזמן. ובשעת מצור על ירושלים כששלח טיטוס את יוסיפוס לדבר שלום אל יושבי העיר הביע זה את דעתו ש"עבר המזל אל הרומאים והאלהים השם חליפות לממשלות העמים, עוזר עתה לשליטי איטליה".²⁰ ועוד פעם: "עזב אלהים את המקדש ועבר אל מחנה צריכם".²¹

מתוך השקפה היסטורית-מדינית זו יובן גם מעשה יודפת שקדם למצור על ירושלים. בספרו על המאורע, מודיע יוסיפוס שטרם הסגיר את עצמו בידי אספסינוס "עלה על לבו זכר חלומות הלילה אשר גילה לו אלהים בהם את הצרות הבאות על ישראל ואת עתידות מלכי הרומאים... וברגע ההוא נחה עליו רוח ממרום."²² ובתפילתו באותה שעה פונה יוסיפוס אל האל אשר ברצותו ברא ישראל וברצותו משבר את מעשה ידיו; "מאחר שההצלחה" ("טיכ"י" במקור היוני) עברה כולה לרומאים ובי בחרת לגלות את העתידות" אני עובר אל הרומאים "ואתה עדי כי לא בוגד אני בלכתי אליהם, רק עבדך, עושה רצונך".²³

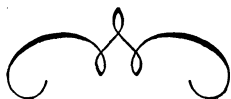
בעד מסך יופי הדברנות ותפארת המליצה נשקפת דעה מדינית ברורה: ניטלה המלכות מישראל וניתנה לרומי. יש אל בשמים, עם ישראל חי, ואם סבל, „עוד ישוב לראות בטובה“; ⁽²⁴⁾ תורתו עולה על חוקות הגויים ⁽²⁵⁾ ודרכי חייה מתקבלות על רבים מעמי הארץ. ⁽²⁶⁾ אך המלכות עברה. „עין אלהים פקוחה על האדם והוא מגלה לבני אנוש את דרכי הישועה“, ⁽²⁷⁾ אך האדם אינו מבין, כך לא הבינו היהודים „את דבר חזון סתום“, שהיה נפוץ בימים אלה, „כי יקום מארצם איש אשר ימלוך בכל העולם“. הם דרשו את החזון על אחד מאחיהם „וזה הרבה להעיר את לבם למלחמה הזאת“. לפי יוסיפוס, „הנבואה מראה על מלכות אספסיינוס, אשר נקרא לקיסר בארץ יהודה.“ ⁽²⁸⁾ מתוך אמונה זו — ולא כדי שיוכל לכתוב ספר דברי הימים — קרא יוסיפוס לאספסיינוס אדון. השווה לזה מה שיוסיפוס עצמו מספר על יהודה הגלילי מיסד כת מורדים בשלטון רומי: הוא הורה שחרפה היא לישראל להכיר במושל בשר ודם מאחר שאלהים הוא מלכם. ⁽²⁹⁾ ועל לוחמי החרות משמיע יוסיפוס: הם סבלו יסורים נוראים כי מאנו להודות בפיהם „אשר הם מקבלים עליהם את הקיסר כמלך“, וגם הנערים הצעירים לא נכנעו „לבטא בשפתיהם כי הקיסר אדון הוא“ — כי „אלהים לבדו מלכם הוא.“ ⁽³⁰⁾

יורשה נא, אם כן, לחלוק על דעתו של קלוזנר בדבר הכרתו האנטי-רומית של יוסיפוס. דווקא הכרתו הטרגית, שעבר המועד לפעולה היסטורית בעלת מובן ומועדת לעתיד, הביאתהו לידי כתיבת היסטוריה שהיא מתן דין וחשבון על העבר.

האם בכל זאת אפשר להניח ששמר לו יוסיפוס את האמונה שיבוא „יום הדין בו תפול המלכות הרביעית על ידי קדישי עליזין“ (כלשונו של קלוזנר שהזכרנו בתחילת המאמר) ושלמרות הכנעתו לרומי בהוה, הכין „כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא“ כמו שצווה לעשות רבי יוחנן בן זכאי? ככוונה רמז קלוזנר לדברי דניאל, כי באמת דרש יוסיפוס את ה„מלכות הרביעית“ כמכוונת למלכות רומי „העתידה להחריב את ארצנו.“ ⁽³¹⁾ אך את מובן „האבן“ העתידה לשבור את „הצלם הגדול“ לא פרסם. ⁽³²⁾ את נבואת דניאל למלכות ישראל ש„לעם אחרן לא תשתבק“ ותתקיים לעולם לא גילה יוסיפוס והעיר ש„בא לתאר רק את עניני העבר ועניני ההוה, אך לא את עניני העתיד.“ ⁽³³⁾ ואת דברי בלעם על ישראל שכבר תרגום השבעים קורא כחזון משיחי לאחרית הימים, מבאר יוסיפוס כמכוונם לאשרם ותפארתם של ישראל ועל פיזורם בכל ארצות תבל; את היעוד המשיחי סתם ולא פירש. ⁽³⁴⁾

אחרי כל זאת יש לנסות לרדת לסוף דעתו של קלוזנר בתארו את יוסיפוס. ההיסטוריון והסופר שכל ימיו הורה שאפשר ליהודי לאחד בנפשו שתי רשויות בלי פגע רע ובלי קרע פנימי, יצר לו את דמות יוסף בן מתתיהו כדמות אדם שהציץ ולא נפגע, מראה כהן שמן המקדש לא יצא, היסטוריון שחי בשעת משבר בתולדות ישראל, החיצונית והפנימית, ומן הגאולה לא התיאש. ומן המתואר אתה לומד על המתאר.

- (1) חייו, י"ג.
- (2) היסטוריה של הבית השני, כרך ה, עמ' 167.
- (3) שם, (4) שם, עמ' 30, הערה 10. (5) שם, עמ' 167.
- (6) חייו, י"ז עד י"ט, (7) היסטוריה של הבית השני, עמ' 167.
- (8) שם, עמ' 168.
- (9) מלחמת היהודים, ב, י"ט, ו. קלוזנר מצטט את הסעיף בספרו, שם, עמ' 161. רוב התרגומים מתוך „מלחמת היהודים" במאמר זה הובאו לפי תרגומו של נ. שמחוני.
- (10) חייו, ש"מ, (11) שם, שם"א עד שם"ז.
- (12) שם, חכ"ד; מלחמת היהודים, ז, י"א, א עד ג.
- (13) היסטוריה של הבית השני, כרך ה, עמ' 168, הערה 5.
- (14) שם, עמ' 171, (15) שם, עמ' 170, (16) 6 שם, עמ' 172.
- (17) שם, עמ' 190 עד 191, (81) שם, עמ' 172.
- (19) מלחמת היהודים, ב, ט"ז. קלוזנר דן בנאום בספרו הנ"ל, עמ' 143 וגו'.
- (20) שם, ח, ט, ג, (21) שם, ה, ט, ד.
- (22) מלחמת היהודים, ג, ח, ג, (23) שם, (24) שם, ה, א, ג.
- (25) נגד אפיון, כ, קס"ח עד קפ"ט, (26) שם, רפ"ב.
- (27) מלחמת היהודים, ו, ה, ד, (28) שם, (29) שם, ב, ה, א.
- (30) שם, ז, י, א. עיין גם בקדמוניות היהודים, יח, א, ו.
- (31) קדמוניות היהודים, י, יא, ז, (32) שם, י, י, ד.
- (33) שם, (34) שם, ד, ו, ד.

מפעלו של קלוזנר

מאת יצחק זילברשלג

ספרים לעשרות ומאמרים למאות שפעו מעטו הפורה של יוסף קלוזנר במשך ששים וחמש שנות יצירתו. הביבליוגראפיה 1901 קלוזנר, שסודרה בשקי-דה נאמנה על ידי שוחטמן ואליצדק, מציינת שמונה מאות ארבעים וחמשה דברי דפוס בין תרנ"ג ובין תרצ"ו — ארבעים ספר בלשון עברית ולמעלה משמונה מאות מאמרים בעתונים ובכתבי עת. שפות שם ומדעי שם, תרבות יוון ותרבות ישראל, פילוסופיה ומיטפיסיקה משכו את מוחו הער. לוחות אשור קדומים פוענחו בידי והועתקו לעברית, כתבי אפלטון עוטרו בהקדמתו, שיטותיהם של שפינוזה וקאנט הוצעו בכתביו. ראשון או כמעט ראשון בספרותנו היה, שבדק רעיונות אכסטיים ומדעים חדשים. עדים מאמרו „בודהימוס ויהדות" וספרו האנתרופו-לוגי האדם הקדמון. נחוב סוקולוב, שקדם להופעתו, דמה לו בתאווה הדעת, שלא ידעה ליאות. אף הוא פרש מצודתו על לשונות ומדעים ודלה מהם תערובת-זול-ויקר. ואולם סוקולוב עשה מה שעשה במימדים של עתונאי בקלות תנועה ובחרי-פות לשון. קלוזנר טען מדעים ופרק אותם בכתביו על מנת ללמד ולא על מנת לשעשע. והיטיב לאפיין אותו מורו באוניברסיטה של היידלברג — פרופסור פאול הנזל: „אתה פרופיסור מלידה". פרופיסור כדוגמתם המעולה של הטיפוסים האלה בגרמניה היה קלוזנר מראשית הופעתו — מורה לסופרים צעירים כשערך את השלוח מתרס"ג עד תרפ"ז, מורה לפרחי מדע כשהורה באוניברסיטה העברית משנת תרפ"ז עד התפטרותו ב-תש"ט, ומורה בספריו ובמאמריו.

סקרנותו המדעית לא הסתפקה ברכישת ידיעות ובהרכשתם. אפשר לומר עליו, שעשה למען הספרות העברית מה שעשה גיאורג בראנדיס למען הספרות העולמית; מיצע התלהבותו האינטליקטואלית לאלפים וביצר שמם של גדולי דורו. פרסומם של ביאליק וטשניחובסקי זורזו על ידי מאמריו ללא צל של ספק. על אף שפע ידיעותיו, ועל אף נטיותיו לשדות מדע שונים ומשונים זה מזה, שמר אהבתו המיוחדת לשני מקצועות קרובים זה לזה: להיסטוריה ישראלית ולספרות עברית. בהם ייחד לעצמו שתי תקופות: תקופת בית שני בהיסטוריה ישראלית, ותקופת מאה שנה, למן הופעת „דברי שלום ואמת" של נפתלי הירץ וויזל (1781) ועד תחילתה של חיבת ציון (1881) בספרות עברית. ולשתי התקופות הללו הקדיש את ספרי היסוד, ששום חוקר ספרותנו ותולדותינו לא יוכל להתעלם מהן: היסטוריה של הבית שני בחמשה כרכים, והיסטוריה של הספרות העברית החדשה בששה כרכים. ספריו הרעיון המשיחי בישראל, ישו הנוצרי, מישו ועד

1920 קדמו להיסטוריה של הבית השני או נשתלשלו ממנה. וזה הדין בהמון מאמריו ובספריו על סופרים ומשוררים עבריים ולועזיים. יתר על כן: את מחקר ההיסטוריה בימי הבית השני העמיד על יסודות איתנים, כי העניק לו ידיעותיו הרבות בלשונות עתיקות ומקורות ספרותנו. כוח הסברה ופשטות סגנון הקנו לספריו קוראים לרבבות. בשעה שיכול להעזר במחקרים מצוינים של תולדות הבית השני שקדמו להיסטוריה שלו — ספריו של גריץ, שירר ויסטר — הוכרח ללבון לבנים ולבנות בנין בחקר ספרותנו. בדורות הבאים ייחשב בלא ספק לאבי תולדותיה של ספרותנו החדשה.

קלוזנר העדיף היסטוריה על ספרות: „עד היום, כשאני מקבל שני ספרים, שהאחד מהם דן על ההיסטוריה של בית שני, והשני — על הספרות החדשה, אני מניח תמיד את השני וקורא את הראשון...“ כשהוצעה לו באוניברסיטה העברית קתדרה לספרות עברית ולא להיסטוריה עברית, הרגיש את הדבר כ„פצע עמוק“. רק ב-1943, אחר שמונה עשרה שנות הוראה בספרות עברית, נתמנה לקתדרה של תולדות הבית השני.

רעיון מרכזי מחבר את כל חיבוריו — רעיון שנחרת על פתח ביתו בתלפיות: יהדות ואנושיות. ואין זה מקרה, כי ספרו יהדות ואנושיות, שיצא בתרס"ה, קדם למרבית ספריו, צפור נפשו צייצה בו ולא שינתה מניגונה הראשון עד שנות הגבורות. גם בספרו יהדותי שלי, שראשי פרקים ממנו הוכנסו לאבטוביגוראפיה שלו, אמר לנתח השקפותיו „הכלליות והלאומיות“. טבעית היתה לקלוזנר תפיסה זו: את עצמו ואת אחרים דן לאורה. כשהוזמן לשתות טה עם סר הרברט סמואל, עשתה עליו גבירתו של הנציב „הרושם הטוב ביותר כאדם וכיהודיה“. מימי ההשכלה קיבל בירושה את הדיכוטומיה, שבידלה את היהודי מן האדם. ואולם, המשכילים ראו את היהדות ואת האנושיות כשתי רשויות שאינן נוגעות זו בזו: יהודי באוהל ואדם בחוץ. קלוזנר שאף למיזוגם של האדם והיהודי. ואם כי שניות זו לקתה במלאכותיות ידועה, לא הזיקה ליבולו המדעי. כשם שמשורר עלול ליצור יצירות מצוינות על אף השקפותיו השדופות על טיב היצירה, כן יכול חוקר לתרום תרומות הגונות להתקדמות המדע, על אף שיטת רעיונותיו המיושנת על טיבו של שדה מחקריו.

צדק קלוזנר בהערכת עצמו, כשהכחיש השפעתו המכרעת של אחד העם על חייו: „כשאני בודק כיום את תפיסת-עולמי, אני מוצא בה יותר יסודות משל אפלטון וקאנט, טולסטוי וקארל ליל, שד"ל וסמולנסקין משאני מוצא בה יסודות משל אחד-העם“. אלה הדברים מחלקה הראשון של האבטוביגוראפיה מעידים היטב על נטיותיו: אנושיות מסומלת לו בשני פילוסופים גדולים ובשני סופרים גדולים, יהדות מקורבת לו מצד אחד על ידי שד"ל, שהודה כמוהו בניגוד שבין אדם לבין בן-ברית במונחים משלו — אברמיזמוס ואטיציזמוס — ומצד שני על ידי סמולנסקין, שהטיף ללאומיות בסוף ימיו.

פרופיסור קלוזנר המתון בהליכותיו, הוותרן והסלחן במידותיו, ניחן ביחס עקשן אל הלשון העברית. עבודתו המדעית הראשונה, שפת-עבר — שפה חיה, שנתפרסמה בספר מיוחד בתרנ"ו, ונדפסה בתש"ט במהדורה חדשה ובשם חדש, הלשון העברית — לשון חיה, איננה אלא תעודת מלחמה לזכויותיה של הלשון העברית ותעודת אמונה בחיותה. באותן השנים — על סף המאה העשרים — היו אנשים שלא ראו "צורך ותועלת בלשון העברית". וגם בראשיתה של המאה הזו, נזקק חוקר היהדות לעזות רוח יתרה, כשבא להציע דברי חידושו בלשון שמעטים קראו בה ומעטים הבינו לה. ואולם יצירותיו של קלוזנר ברובן המכריע נכתבו בלשונו החביבה עליו. עובדה זו התישה עמדתו המדעית: בשל עבריותו, שזוהתה עם חוסר מדעיות, כמעט נפסל לפרופיסור באוניברסיטה העברית. ואולם קלוזנר שאב עידוד לעמדתו מכל עברה של האומה. אף באחד הספרים הגנוזים, בצוואת "ב שבטיים, מצא "יעוד משיחי בדבר תחיית הלשון כפי כל האומה". בכתב ובעל פה נלחם קלוזנר לעברית. כבר ב-1895 נאם נאום עברי בוילנה — דבר נדיר בימיו ההם — כשמלאו שבעים שנה לחייו של קלמן שולמן. והיתה בעובדה זו מעין תשלומת דורות סמלית: החוקר הצעיר, שעמד לחדש את ההיסטוריוגרפיה של הבית השני ואת תולדות ספרותנו החדשה, תרם תרומת הערכתו לאיש הזקן, שתירגם מיצירותיו של יוסיפוס פלביוס ושובב ספרותנו החדשה בתרגום הרומאן *Mystères de Paris* (מסתרי פאריז).

כאנשי המעבר מתקופת ההשכלה לתקופת הלאומיות היסב שימת לבו היתרה לעמדתה האינטליקטואלית של האשה. לפני ששים שנה השתדל להפיץ את ידיעת הלשון העברית ואת הדיבור העברי בחוג חובבות ציון בוילנה. ומה שדרש בחוק, קיים בפנים. חייו המשפחתיים נבנו על יסוד ריעות, והערצה הדדיים. קלוזנר שיתף רעייתו בכל מפעליו ורעייתו ליוותה עבודתו המדעית בעירות ובנאמנות יוצאת מן הכלל.

מראשית חייו ועד ערב חייו, ציין כוחו הסינטיטי את כל מחקריו. ברגישות רבה לגבי חיי עובדות, ידע לפסול את הטפל ולהעמיד על העיקר, למצוא את המיוחד להן ואת המשותף להן. התלהבות אמת לתרבות עמו ופשטות לשון נלוו תמיד על כוחו המזגן וניתנו בשפע להמוני קוראיו.

יוסף קלוזנר פהסטוריון של הספרות העברית החדשה

מאת מאיר וכסמן

מבין ריבוי התרומות החשובות של חכם וחוקר פוריי זה, במשך ששים וחמש שנים, כמעט לכל מקצועות הספרות והמחשבה היהודית מתבלטת ביחוד תרומתו בספרו «תולדות הספרות העברית החדשה». ספר זה מצטיין בין בכמותו המתפשטת על פני ששה כרכים, בין בשלימותו ובין באיכותו. אולם נוסף על זה יש לו ערך מיוחד בזה שהוא הנסיון הראשון לתאר באופן מקיף וכולל תולדות הספרות העברית החדשה — אמנם רק במשך מאה שנה, משנת 1781—1881 — על כל פניה ובטייה. והנה במשך זמן הופעת הספר נעשו נסיונות גם על ידי אחרים לכתוב תולדות ספרות זו בין בעברית ובין באנגלית, באופן מקיף במידה מסוימה. אבל אי־אפשר להכחיש כי נסיונו של קלוזנר שימש מורה דרך לאלה שבאו אחריו והמריצים לצאת בעקבותיו.

אפשר אמנם לבלי להסכים עם קלוזנר בקביעת נקודת ההתחלה של ספרות זו, שהוא מייחס אותה לנפתלי הרץ ווייזל ולא לר' משה חיים לוצאטו. הוא מבאר את סיבת השמטתו של לוצאטו מתולדה זו בזה שהוא חושב כי קשה לו לקבל את רמח"ל כנציג הרוח המודרני. לפי דעתו נטיתו של לוצאטו למסתורין לפרישות, וביחוד שאיפתו המסותרת להיחשב כמבשר ביאת המשיח משלבות אותו יותר לרוח ימי הבינים מאשר לזה של הזמן החדש. הוא מסכים כי מחזותיו של משורר זה לא רק שיש להם ערך ספרותי גדול ומצטיינים במקוריות, אלא גם השפיעו על התפתחות הספרות העברית החדשה בזה ששימשו כדוגמא לחיקוי. אולם, טוען הוא, השפעה זו התבלטה זמן רב אחרי מות המשורר ובזמנו לא היו לו מושפעים ומחקים, בשעה שווייזל השפיע באופן ישר על בני דורו והשפעתו נמשכה מספר דורות אחריו. טענה זו אינה מבוססת כל צרכה, מפני שמנקודה היסטורית עלינו להתחשב עם הערך הספרותי שליצירה ונדרתה ולא לשים לב אל השקפות המחבר או לפעלו בשדה אחר לגמרי. מחזותיו של רמח"ל ספוגים רוח מודרני וצורתם וסגנונם הם גם כן מודרניים ויש בהם הרבה מן החידוש. אך למרות כל אלה אין השמטתו של לוצאטו מספר «תולדות הספרות העברית החדשה» מפחיתה הרבה מתרומתו של קלוזנר מפני שמרובות הן מעלותיה.

ערך חשוב יש לחלוקת הרצאת התולדה וסידור הכרכים המקיפים את המאה הראשונה של ספרות זו. שנים הם הגורמים שהיתוו את חלוקת החומר הספרותי לתקופות וסידורו בכרכים אלה, הראשון הוא הנטייה הספרותית ששלטה בעולם

הכללי שהשפיע גם על הסופרים העבריים, והשני הוא תכונת הסביבות שבהן נוצרו חלקי החומר הספרותי בתקופות השונות. בהתחשב קלונרר בשני גורמים אלה יצאה לו חלוקה כפולה. ככה מחלק הוא, מצד אחד, את תקופת המאה הראשונה לשכלתנית (רציונליסטית) שנמשכה משנת 1830 — 1781; לרומנטית משנת 1860—1830; ולריאליסטית משנת 1881—1860; ומצד שני, לפי המקומות — אירופה המערבית, גאליציה, ורוסיה. ארבעת הכרכים הראשונים מסודרים לפי חלוקה כפולה זו. כרך א' דן בספרות שהרוח השכלתני שולט בה, ושנוצרה בארצות אשכנז, צפת, ואיטליה בשנים הנזכרות. כרך ב' משקיף את התפתחות הספרות הרומנטית, בעיקר בגאליציה, אבל גם במידה מסוימה ברוסיה; וכרך ג' מעביר לפנינו את הספרות ששולטת בה אותה הנטיה, אבל נוצרה ברוסיה. גם על נכונות חלוקה זו יש לערער במידה ידועה, בין בקביעת שמות התקופות ובין בקביעת זמניהן. אם מסתכלים אנחנו בספרות העברית של המאה הראשונה להתפתחותה, נוכל לראות כי באמת אין לה אסכולות קבועות ונטיות ברורות ונבדלות; זרמים שונים ונטיות ידועות מתערבים בה ביחד. אולם קלונרר נמשך בקביעת שמות וזמני התקופות אחרי התבלטות הנטיות בספרות הכללית מפני שהוא מרגיש את השפעתה על יוצרי הספרות העברית במאה זו, וביחוד את השפעת הספרות הגרמנית. אך למרות ששמות הנטיות בתקופות הנזכרות אינם מדויקים לגמרי יוכלו לשמש במידה מסוימה כמורי דרך להרצאה ההיסטורית של התפתחות הספרות העברית במאה זו. סוף סוף השכלנות בולטת במידה מספיקה בתקופה הראשונה ודומה לה הנטיה הרומנטית.

אולם מה שנוגע לריאליות של התקופה השלישית, שלה מקדיש קלונרר את הכרך הרביעי בן שש מאות עמוד, היא באמת רק שם בעלמא ולא ממשית. חוץ מבספר מאמרים של סופרים אחדים לא שלטה הריאליות בספרות תקופה זו. החלק הראשון של כרך זה דן ברובו בחכמת ישראל ובהתפתחות העתונות. הריאליות של חלק זה מתבטאת רק בהערכת פעולותיהם הספרותיות של קובנר ופפירנא, המבקרים הראשונים בספרות העברית החדשה שהדגישו את ערך הריאליות בספרות, החלק השני מוקדש להערכת פעולותיהם של שני סופרים חשובים, משה ליב לילינבלום ויהודה ליב גורדון. הדיון מצטמצם ברובו מצד אחד, במסותיו של לילינבלום בתקופה הראשונה לפעולתו הספרותית שהתבטאה בדרישת תיקונים בדת ובהבלטת נטיה לסוציאליזם; ומצד שני בשיריו הספוריים ופיליטוניו הסטיריים של יהודה ליב גורדון, שגם בהם מודגשה דרישה לתיקונים בדת ובחיים היהודיים. זו היא כנראה הריאליות של תקופה זו, אבל מה שנוגע לנטיה ריאליסטית בספרות כמעט שאין זכר לה.

שני הכרכים האחרונים מסודרים לא על פי נטיות ספרותיות, אלא על פי נטיות אישיות של הסופרים ומידת השפעתם על זמנם. דמותו של סמולנסקין והשפעתו על דורו מרחפות על רובו של כרך ה' ונלוות אליו הערכות על סופרים אחרים כמו בראנדשטטר וברוידס מגאליציה ומנדלקרן וגוטלובר ברוסיה. הכרך האחרון מסודר על פי הנטיות החברתיות של מספר סופרים כאליעזר צווייפל

יחיאל מיכל פינס שנטו לשמרנות מצד אחד, ומצד שני מספר סופרים שבתקופה ידועה מחייהם נתפסו לסוציאליזם כמו המשוררים יהל"ל (יהודה ליב לעווין) ויצחק קאמינר, וביחוד אהרן ליברמן ומ. ווינטשביסקי — נושאי דגל הסוציאליזם בספרות העברית החדשה. הערכתו על מנדלי שנטה לא לשמרנות ולא לסוציאליזם חותמת את התולדה של המאה הראשונה של הספרות החדשה.

מענינת היא המטרה שהציב לו קלוזנר בטרם שניגש לחיבור ספרו ושימשה גורם בשכלולו. מטרה זו היתה למצוא פתרון לשתי פרובלימות שהספרות החדשה במאה הראשונה להתפתחותה הציבה לפנינו. הראשונה היא, איך אפשר היה ליצור ספרות מסונפיה, שדנה בנושאים הנוגעים בכל פני החיים, בשפה שנחשבה למתה ושבתחיתה הגמורה לא האמינו אפילו יוצריה במאה הראשונה להתפתחותה? השנייה היא איך אפשר היה לספרות זו בחלקה הקדום (עד 1881) להביא לידי תחיה לאומית ולהחיות את השפה העברית כשפה מדוברת? הוא האמין כי סוד פתרון של שתי פרובלימות אלה גלום בהרצאה מקיפה ושלימה של ספרות זו בכל פניה, בין ספרות יפה ובין ספרות פובליציסטית, היסטורית ומחשבתית. הוא הקדיש את מרצו להרצאת תולדה זו בכל שלמותה. אפשר לפקפק אם באמת הגיע לפתרון גמור של הפרובלימות, ביחוד של השנייה. אפשר לטעון, מי יערוב לנו כי ספרות זו היתה הגורם החשוב ביותר לתחיה הלאומית, כי הלא היו מספר גורמים אחרים לתחיה זו, שלא פה המקום לדון עליהם. אפשר גם להראות כי ספרות זו בחלקה האחרון של המאה הושפעה בעצמה מהתחיה וקיבלה צביון אחר. אבל יהיה איך שיהיה, השקפתו זו הביאה לידי השלימות הרצויה של ספרו זה. שלימות זו לא רק שהיא מקיפה וכוללת כל אפני ספרות ובטוייה אלא שמצטיינת גם בפרטינותה. ככה למשל הוא מקדיש פרקים שלמים לתיאור הירחונים והשנתונים שהופיעו עד שנת 1860, כמו "בכורי העתים", "כרם חמד" ועוד. ולא רק שהוא מבאר מטרתם וכיוונם, אלא גם נותן תוכן מפורט של המאמרים והמסות במספר שנתונים אלה, ביחוד "בכורי העתים" ו"כרם חמד". הנותן לנו מושג רחב מן החומר הספרותי בספרים אלה. הוא מראה התענינות מיוחדת במקצוע חכמת ישראל. לא רק, שהוא מקדיש כמה פרקים של בוני חכמה זו כמו קרוכמל, רפפורט, ושד"ל (שמואל דוד לוצאטו), ואחרים, אלא אינו מעלים עין מעבודתם של חכמים שלא נתפרסמו הרבה. כמעט כל הכרך השני המכיל ארבע מאות עמוד מוקדש למקצועות חקירה בכתבי הקודש, היסטוריה, ופילוסופיה יהודית, ונוסף לזה גם החלק הראשון של כרך ד' מטפל בנושאים אלה.

יש אמנם לערער על המיתודה של ההרצאה שהיא בעיקרה מונוגרפית ואינה מטעימה את שטף היצירה הספרותית. כמעט כל הכרכים מכילים מונוגרפיות של משוררים, מספרים וחוקרים חשובים. קלוזנר בעצמו הרגיש בזה ומצדיק את המיתודה שלו בזה, כי באמת לא היה מעונין בהזכרת שמות של סופרים שתרומתם היתה קלה וזמנית. הוא חשב כי יותר טוב להתרכז בתיאור חייהם ותרומתם של אלה שהשפעתם היתה מרובה ושליצירתם יש ערך קיים.

אולם מה שנוגע למונוגרפיות הן מצטיינות בשלימותן. לא רק שהערכתם את תרומת הסופרים והחוקרים הנידונים היא מקיפה ומפורטה, ותוכן כל ספר ניתן וכל פרט חשוב נזכר, אלא שגם חיי הסופרים מתוארים בפרטות. מוצאים אנו בהם כמה קווים המאירים את העמל, הסבל והרצון החזק של יוצרים אלה להתגבר על כל המכשולים. ככה מספר הוא לנו בשם אחד מוקני הדור שעבר שהכיר את החוקר והחכם שניאור זקש, כי בעת שזקש למד בוויילנא קשה היה לו להתעסק בהשכלה מפני ההתנגדות לה. בבקשו עצה בענין זה עם מרדכי אהרן גינצברג, יעץ לו הסופר כי יסע לווסילישוק, עירה סמוכה לוויילנא, וילמד שמה כפרוש המקבל תמיכה, ומפני שאין ההשגחה על הפרושים הלומדים שם כל כך חודרת כמו בוויילנא יוכל להיפנות ללמודיו החלוניים. לא ברור אם זקש קבל את ההצעה או לאו, אבל מבליטה היא את המכשולים שחוקרים אלה צריכים היו להתגבר עליהם. דיונים מפורטים ומקיפים אלה הם כמובן רבי הכמות, ואין עלינו להתפלא אם הפרק על שד"ל מכיל שמונים עמוד וזה שעל ר' יצחק בר לוינסון תשעים ושלושה עמודים.

ארוכים ביותר הם התיאורים וההערכות של גדולי המשוררים, המספרים והמסאים. ככה מקדיש הוא למנדלי מאה וששים ואחד עמוד; לגורדון מאה ותשעים וחמישה עמודים; ללילינבלום מאה ושלושים; ולסמולנסקין מאתים וחמשים עמוד. מובן הוא כי כל פרט חשוב בחייהם ותרומתם מתבלט באופן הראוי.

פן חשוב בשלימות זו הוא ההתענינות שההיסטוריון של הספרות העברית החדשה מראה בסגנונם של הסופרים שהוא מנתח אותו בפרטות, עומד הוא על כל ביטוי ומונח חדש הראוי לשימוש. בנוגע לסופרים שתרמו הרבה ליצירת סגנון עברי מודרני כמו מנחם מנדל לפין, שבספריו המדעיים בעברית, שנכתבו בשפה קלה ומובנה, עזר הרבה לגיבוש הסגנון המודרני, או מרדכי אהרן גינצברג, שתאם הרבה לשפת הפרוזה העברית בספוריו, מסותיו, ותרגומיו, וביחוד באוטור-ביוגרפיה שלו בשם אביעזר, טרח קלוזנר לתת לנו רשימה ארוכה של מלים וביטויים שסופרים אלה חידשו. וכן אינו מעלים עין מסופרים אחרים שעסקו בענין זה.

חשיבות מיוחדת ישנה לדיון המפורט על השפעת גדולי הסופרים על דורם. ככה אנו לומדים כי שמו של סמולנסקין היה מפורסם ומכובד לא רק בין המשכילים וקוראי עברית, אלא אפילו בין חכמי ישראל בגרמניה, שהיו בכלל רחוקים מן הספרות החדשה. בשנת 1875, כאשר חברת כל ישראל חברים קראה לאסיפה מיוחדת כדי לדון על מצב היהודים ברומניה שהורע ביותר, הציע אז הפרופ' לצרוס, שישב ראש באסיפה זו, לשלוח שמה את סמולנסקין לחקור את המצב ולעבד פרוגרמה להטבתו. ועד כמה שגדלה השפעתו של סמולנסקין על המשכילים וחובבי הספרות העברית מתברר לנו מזה, שקלוזנר מספר כי במותו היה האבל בשכבות האלה כל כך כבד, עד כי רבים מהם הביעו את גודל צערם בישיבת 'שבעה'. אריכות זו של ההיסטוריון הדין בכל ספר וספר מכל צדדיו אינה תמיד לשבח, כי יש שריבוי הפרטים מאפילים על הרעיון הכללי. ביחוד

אפשר לראות את זה בדיון על סמולנסקין. בבואו לדון על מחשבתו ועל תרומתו לרעיון הלאומי בפרק מיוחד הוא מקצר בדבריו, הסיבה לזה היא, כי הוא סומך על דיוניו הרחבים על כל מסה ומסה לפי זמן כתיבתו. ראוי היה יותר לוא קיצר בדיונים הפרטיים והאריך בענין המחשבה והתרומה בפרק הנזכר. הקורא היה מקבל אז מושג רחב ממחשבתו של הוגה-דעות זה.

פן אחר בשלימות ספרו של ד"ר קלוזנר המביא לידי השקפה כללית על אפני היצירה הספרותית הנכללת בו מהווים הפרקים הבאים בראש כל תקופה על הרוח ששלט בספרות הכללית. הוא מסמן את הקווים הראשיים בשירתם של גדולי המשוררים בגרמניה כמו גיטה ושילר. הוא מתעכב ביחוד על שילר, שהשפעתו על הסופרים העברים בתקופה הראשונה, הוא אומר, היתה גדולה, וכן אינו מעלים עין מגדולי המספרים בתקופה הרומנטית. אמנם קלוזנר אינו מראה בדיוק איך ובאיזה אופן השפיעו אלה על הסופרים העברים. רק בנוגע למאפו הוא מביא עדות בנו, שאביו היה מושפע מסיפוריו של דומאס, אבל לא הבן, ולא קלוזנר הראו באופן ברור איך ניכרת השפעה זו בסיפוריו של מאפו. קלוזנר הוא יותר מוצלח בהראותו על הקשר בין מחשבת הפילוסופיה השכלנית ביחוד זו של גרמניה לבין מחשבת החוקרים היהודים כמו קרוכמאל ואחרים. הוא מדגיש ביחוד את השפעת תורתו המוסרית של עמנואל קאנט על מספר חוקרים וסופרים. בענין זה הוא מציין קו מעניין. הוא אומר כי חכמי ישראל היו כותבים את שם הפילוסוף הזה לא קאנט אלא כאנת והיו דורשים את השם כעין חומר בבארם אותו כראשית-יבות של הפסוק "כי אליך נפשי תערוג", בתהלים מב, ב. אבל אינו מביא שום מקור לזה. יש להעיר, כי בשעה שהוא מקדיש כמה עמודים לביור הקשר בין הזרמים בספרות העברית ובין הזרמים בספרות הכללית, הוא מקצר בתיאור המצב הרוחני של היהודים בארצות שבהן נוצרה ספרות זו. באמת עמד הוא בעצמו על כך, אך אינו נותן טעם מספיק לקיצור זה. אפשר גם כן לשאול אם באמת נתן קלוזנר את הפתרון לשתי הפרוב-לימות שהציב לו, כמו שהוא אומר בהקדמה, למטרה בחיבור ספר זה. על זה יש להשיב כי אמנם מבליט הוא פתרון במידה ידועה לפרובלימה השניה, בשני הכרכים, השני והשלישי, שבהם הוא דן על ספרות ההשכלה ביחוד במדור הספרות היפה. הוא מדגיש כי למרות ההתקפה של סופרים אלה על הקנאות ועל צרות המחשבה של החרדים הקיצונים, כמעט כולם מעריצים את הלאומיות, מכבדים את הדת ומבליטים אהבתם לשפה העברית ולערכים לאומיים אחרים. הוא מסיק איפוא, כי השקפות אלה הן הן שהיו את המצע לתנועה הלאומית ולהתיאית השפה העברית כשפה מדוברת.

קלוזנר חוזר לענין זה בכרך ד', כשהוא דן על צמיחת התנועה הלאומית בסוף המאה הי"ט ומראה על שני גורמים לצמיחתה. הראשון בא מן החוץ, כלומר התגברות התנועה הלאומית במחצית השניה של המאה בעולם הכללי, שהביאה לידי התאחדות איטליה ושחרור ארצות הבלקנים מעול תורקיה. חושב הוא כי התגברות זו השפיעה על היהודים, אם גם באופן בלתי ישר. הגורם השני בעל שני

פנים בא מבפנים. הפן הראשון הוא השפעת הסיפורת והשירה הרומנטית, כמו ספורי מאפו, שירתו של מיכה יוסף לבנון וגם מספר שירים של יהודה ליב גורדון; השני הוא, כי ספרות ההשכלה עוררה את האדם בלב היהודי והביאה אותו לידי השקפת עולם אחרת וחיוקה את אמונתו בכוחותיו הוא למצוא פתרון לשאלת הגלות. חבל שקיצר בתיאור וביאור השפעת גורם זה, בהירות ענין זה היה מבליט פן חשוב בתרומתה של ספרות ההשכלה.

קלוזנר עובר בשתיקה על הפרובלימה הראשונה שהדגיש בהקדמה, כלומר איך אפשר היה ליצור ספרות חיה ומגוונת בשפה מתה. נראה שהוא חושב, כי גם הקוראים יוכלו למצוא את הפתרון, אם אפשר היה ליצור ספרות מסונפת ורבת פנים, הרי מובן כי שפה זו מעולם לא היתה מתה ותמיד היתה חיה, אלא שלא היתה מדוברת.

דנתי רק בפנים אחדים של ספר זה רב הכמות ורב האיכות מפני שסגולותיו החשובות הן כל כך מרובות עד כי כדי להעריך אותו כראוי לא יספיקו גם מספר מאמרים. התעכבתי רק על קווים שבהם מתבלטת המקוריות של המחבר ויש בהם סגולות שאין בספרים אחרים. דיין סגולות אלה להראות על ערכו הקיים של הספר, מבליטות הן את תרומתו הגדולה של סופר פוריי זה שהעשיר את ספרותנו בהרבה מקצועות, ואת המקצוע החשוב — תולדות ספרות ישראל.

ל א ו מ י ו ת ו א נ ו ש י ו ת

כדי לחזק את הלאומיות העברית יש להכניס לארצנו ובלשונונו את מבחר התרבות האנושית-הכללית, להזרים דם תרבותי חדש — אם אפשר לומר כך — לתוך האומה בלשונת, להלאים את התרבות הזרה על-ידי הלשון הלאומית ולהתדיר לתוך תרבות זרה זו, שנסגל לעצמנו, את תפיסת-העולם הישראלית המיוחדת, ואף להשתדל ולהתדיר לתוך הספרות העולמית את מבחר היצירה העברית ואת המקורי שבמהשבה והתרגשה העברית; וכן ליצור השפעת-גומלים בין היהדות ובין תפיסות-העולם המקוריות של הגוים, ואז לא תחלש היהדות הלאומית המקורית אלא תחזק על-ידי כך, לא ללאומיות של תוקפנות הטפתי כל¹ ומי-חיו אלא ללאומיות של הגנה, שהיא מוחסנת על-ידי סיגול לאומי של כל המעולה שבאנושיות.

1. קלוזנר: דרכי לקראת התחיה והגאולה, עמ' 295.

יוסף קלוזנר בחוקר ספרות ההשכלה

מאת יצחק ברזילי

מה שמציין במיוחד את דרכו של פרופיסור יוסף קלוזנר במחקר ספרות ההשכלה היא גישתו ההיסטורית המובהקת. לא זה בלבד שמשלב הוא את הספרות במסגרת זמנה ומקומה ומקשרה עם הזרמים החברתיים הכלליים של התקופה, אלא שרואה הוא את היצירה האמנותית כשהיא לעצמה כמותנית ומושפעת באופן מכריע על ידי מסיבות חייו המיוחדים של היוצר. הם הם המפרשים לנו יסודות חשובים בה, ופעמים אף את אופיה הכללי. דיו לעתים למאורע מסוים או חוויה מסוימת בחיי היוצר להטביע חותמם על כל דרכי הגותו והרגשתו. כך, למשל, מוצא קלוזנר בישיבתו הממושכת של שד"ל בקצה טריאסט, שהיתה ישיבת כפר וכרך כאחד, «פתרון ידוע לסוד הרומנטיקה והעממיות שלו ביחד עם סוד המרץ והרבגוניות של פעולתו הכבירה והמסונפת» (היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ב' — ירושלים, תרצ"ז, — עמ' 51). כן סובר הוא ש«חיי הטורפים והמבולבלים, כספריו ומאמריו, של אברהם קרוכמל, הושפעו ודאי לא מעט על ידי העדר טיפול של אם אוהבת בילדותו ובבחרותו» (שם, כרך ד' — ירושלים, תש"א — ע' 80). באהבתו של לילינבלום, המתוארת ב«חטאות נעורים», רואה הוא כוח רב תוצאות שבלעדיו «לא היה שואף לחיים, לאור ולסיפוק הרגש האנושי — ולא היה כותב את «עולם התווה» בחמימות לב רבה כל כך. אלמלא היא, היה ספרו «חטאות נעורים» שונה הרבה ממה שהוא לפנינו — יותר יבש ופחות פיוטי, יותר לוחם אכזרי ופחות אנושי» (שם, ע' 209). וכן יתכן, לדעתו, ש«שנאתו של אברהם אורי קובנר לכל הישן והמקובל היתה תוצאה של אותה סטירת לחי, שראש ישיבת מיר סטר לו באכזריות על לחיו» (שם, ע' 141).

מתוך גישה זו תסתבר לנו תשומת לבו הרבה, ולעתים המופרות, של קלוזנר לפרטים ולפרטי פרטים ביאוגרפיים, שלכשעצמם אין בהם כדי להוסיף או לגרוע מהבנת היוצר והיצירה. לגישה היסטורית זו יש לייחס גם את נטייתו הבולטת להקמתן של מסגרות כרונולוגיות דיקניות התחמות תחומי מקום וזמן בחיי היוצר ויצירתו. מסוג זה היא, למשל, ההנחה שבחיי כל אדם גדול יש להבחין שלש תקופות: תקופת למודים, נדודים והוראה, הנחה, שעל ידי השימוש המופרז שהוא משתמש בה, הופכת לאקסיומה בהערכה הספרותית שלו. מאותו סוג, עם צביעה ביאולוגית, היא הנחה-אקסיומה אחרת של קלוזנר, והיא: שכל אדם גדול הנהו הרמוניה של ניגודים שמקורם בהשפעות המנוגדות של הורים-הפכים.

אולם מעל לאלה מבליט קלוזנר במחקרו את כוחם של הגורמים ההיסטוריים הכלליים: התנאים המדיניים, הכלכליים והרוחניים של הזמן. הנחתו העליונה היא שאין להבין את הספרות העברית בכלל, ואת ספרות ההשכלה

בפרט, מבלי להאיר תחילה את הרקע ההיסטורי הכללי והיהודי על צדדיו השונים. ואם אמנם אין כל חידוש בעצם ההנחה, שהרי ספרות ההשכלה היתה מהותה פרי חדירת סולם הערכים האירופי לעולם היהודי, רבים ורבים הם חידושו של קלוזנר בעיבודן המפורט של פרשיות היצירה השונות שבספרות זו. בידיעתו המפליאה הוא מגולל יריעה רחבה של גורמי יניקה והשפעה, גורמי חוץ ופנים, דרך אישים וספרים, מצבים ומסיבות, שבצרום הם מפיצים אור רב על היוצר ויצירתו. גישה היסטורית זו, כמה וכמה מעלות לה, מעל לכל הריהי מסודרת, ויש בה כדי לספק את יצר הפנקסנות שבנו, שני, ענינית היא, שכן מוציאה היא את ההערכה הספרותית מתוך הזרמיות הבלתי נתפסת של אימפרסיוניזם סוביקטיבי ומעמידתה על קרקע מוצק של עובדות ומעשים. שלישית, פשוטה היא, אנושית, ומשום כך גם מענינת. היא מכניסתנו לעולם של עשייה ופעולה, יחסי משפחה וחברה, קשרים ומסיבות. הדברים ניתנים לאחיזה ולתפיסה. ריבוי הפרטים הממשיים, בהם שופעות המונוגרפיות שלו, ממחיש ומחיה לפנינו את העבר על יוצריו ויצירותיהם.

מאידך אין להתעלם מכמה חולשות העלולות להילוות לדרך חקירה זו. מתוך נטייתה להבליט יתר על המידה את פעולתם של הכוחות החיצוניים, נוטה היא להתעלם מהגורמים הפנימיים והאינדיבידואליים. ואף אם נמצאנו למדים ויודעים את המסגרת, הקליפה החיצונית, גרעין היצירה ועיקרה, עלולים להישאר סמויים מעינינו. זה ועוד: על ידי השימוש המתמיד באותם כללים ומסגרות לגבי הסופרים השונים לובשים אלה צורת סכימה מונוטונית. ולבסוף: ההדגשה היתרה של גורמי המקום והזמן, מן ההכרח שתוליכנו ליחסיות בהערכה, ולויתור על האפשרות של הערכה מוחלטת. הכל נתפס במסגרת הזמן המזדרם המעלה ערכים ומבטלם, מחייבם ושוללם, מקבלם ודוחם.

גבולות הזמן שקלוזנר תחם לו לשדה חקירתו ברורים ומוגדרים. מקיפים הם תקופה של מאה שנים: מפירסומם של "דברי שלום ואמת" לוייזל בשנת 1781 עד לראשית התנועה של חבת-ציון בתחלת שנות השמונים. מעניין לציין שה- מאורעות הפותחים את התקופה ומסיימים אותה אינם מאורעות ספרותיים אלא חברתיים-היסטוריים. התקופה נפתחת בפקודת הסבלנות של יוסף השני (1781), שלמרות ההגבלות שהשאירה, פתחה אפקים חדשים ליהדות האוסטרית ואף מצאה הד מחוץ לגבולותיה, ומסתיימת בפרעות בדרום רוסיה שזיעזעו את יהדות העולם ועוררה לחשבון נפש חדש — — — — — ומהם פתח לתנועת התחיה הלאומית. קביעת גבולות אלה, לא ענין שבמקרה הוא. קלוזנר רואה את הספרות העברית של מאת שנים זו לא כספרות רגילה, פרי כוחות יצירה שחיפשו להם פורקן, אלא כבי-טוי קיבוצי של החלק היוצר ובעל האחריות הלאומית שבעם, שתודעת השינויים העמוקים שנתחוללו בעולם ובעמים הביאתו לתחייה על דרכי העבר של האומה ולחיפוש ערכים ודרכים חדשים כדי להבטיח את קיומה לעתיד.

מתוך הנחה יסודית זו מתנגד קלוזנר לדעתם של סלושץ, לחובר, ש. גינבורג ואחרים הרואים ברמח"ל את הפותח של התקופה החדשה בתולדות

הספרות העברית. מודה קלוזנר ומדגיש שרמח"ל היה בעל כשרון יצירתי גדול הרבה מזה של ווייזל, אולם, בהלך-רוחו, דעותיו ושאיפותיו, שייך הוא, לדעתו, לימי הביניים, ובעצם לא היה אלא רתוקה אחרונה בשלשלת הארוכה של חולמי חלום הגאולה המשיחית. גורמים ספרותיים ואסתטיים, סובר הוא, אין בידם לפתוח תקופה חדשה. הספרות פרי תנאים היסטוריים היא, ובמקום שלא נתחדש דבר בהיסטוריה לא תיווצר ספרות חדשה. כזו נולדת רק על ברכיה של אידיאולוגיה חדשה השואפת לחידוש ולשינוי, אולם אידיאולוגיה כזו לא היתה מצויה בספרות לפני דורם של מנדלסון וה"מאספים".

כאמור, מסיים קלוזנר את מחקרו בתולדות ספרות ההשכלה בתחילתן של שנות השמונים. סיום זה אמנם טבעי הוא, שכן אז הגיעה ספרות זו לקיצה ונפתח העידן הלאומי; אולם טעם נוסף לו, לקלוזנר, החקירה המדעית, טוען הוא, דורשת אובייקטיביות וגישה חסרת פניות. אך אלה אינן אפשרויות ללא פרספקטיבה היסטורית, שאליה לא הגענו עוד ביחס לתקופה כה קרובה כתקופה הלאומית. את ספרות ההשכלה של מאת שנים זו מחלק קלוזנר חלוקה כפולה: על פי המרכזים הארציים. בהם עלתה ועל פי הזרמים בספרות האירופית שהשפיעו עליה. שלשה הם המרכזים שקמו לה, לספרות ההשכלה העברית: בגרמניה, אוסטריה, ובלטיה-רוסיה. את היחס שבין מרכזים אלה רואה קלוזנר ככרונולוגי בעיקרו. כלומר: כל אחד מהם היה בבחינת תחנה בדרך התפתחות ישרת-קו ורציפה. מששקעה שמש של הספרות העברית בגרמניה, עלתה באוסטריה, ומשירדה זו באה שעתו של המרכז בליטה וברוסיה. תפיסה זו, אף כי נכונה היא, החלטיותה דורשת תיקון. היתה ללא ספק המשכיות ורציפות מסוימת בהתפתחותה של הספרות העברית, אך לא ישרת-קו ובעלת כיון אחיד היתה. ניצני ספרות ההשכלה עלו בליטה כמעט באותו זמן כמו בברלין, ובאופן בלתי תלוי בה. יכולים אנו לתאר לעצמנו את יצירותיהם של ראשוני המשכילים בליטה בלי כל קשר עם משכילי ברלין, אף כי אין ספק שקשר כזה היה קיים. והוא הדבר ביחס לאיטליה. יצירתו של שד"ל ואפילו של יש"ר יכולה להסתבר על רקע איטלקי טהור ובאופן בלתי תלוי לגמרי בהשכלת ברלין, אף כי גם פה אין להכחיש את עובדת ההשפעות והקשרים. והוא הדבר ביחס למרכזים אחרים. בעצם לא היתה התחלה אחת לספרות העברית החדשה. היו התחלות שונות במקומות שונים בהבדלי זמן מועטים. כל מרכז התחיל כאילו הכל מבראשית. ובמקום להמשיך, חזר על אותם האידיאלים והרעיונות שהושמעו כבר לפני כן.

אף החלוקה השנייה של קלוזנר על פי זרמים ומגמות, מן ההכרח ליטול הימנה את חוד החלטיות. בנויה היא על ההנחה שהספרות העברית, למרות יחודה, היתה פרי ההווי הרוחני-התרבותי של אירופה, והמגמות שפעלו בהווי כללי זה הטביעו חותמן אף עליה. לא ספרות קרתנית ומנותקת מהמציאות היתה ספרות ההשכלה. להפך: אין לך כמעט זרם או מגמה בספרות הכללית שלא מצאו הדם בה. מטעם זה משתמש קלוזנר במסגרת המיון והחלוקה המקובלת בספרות האירופית ביסוד סדורה וחלוקתה אף של ספרות ההשכלה. וכך מציין הוא את

יצירות השנים 1820—1780 כשייכות לזרם הרציונליסטי-פסידוקלסי. את יצירות שנות 1860—1820 כטבועות בחותם הרומנטיקה, ואת אלה של שנות 1880—1860 כמשקפות את הלך הרוח הריאליסטי. ידע קלזנר שאין חלוקה זו אלא סכימטית, ואין לראותה כבעלת תוקף ביחס לכל יצירות הזמן, מאידך סבר שרוב יצירות התקופה משתבצות יפה במסגרתה. הנטיה לסדרנות היסטורית מצד אחד והשאיפה להוכיח את אירופיותה של ספרות ההשכלה — הם המכריעים בקבלתה.

שורמי הספרות האירופית השפיעו על הספרות העברית — בזה אין לחלוק על קלזנר. אולם אפשר ואפשר לחלוק עליו כשהוא בוחר במסגרת חיצונית כיסוד מיון של יצירות הספרות העברית, ומנסה לתחום תחומי מקום וזמן לשליטתן של השפעות אלה בה. אם מה שמציין את הרציונליזם והפסידוקלסיות הם: הערצת השכל והדעת, האמונה בשוויון האדם ובהתקדמות, יחס ביקרתי לדת, יתוסו של יעוד מוסרי לספרות ושלטונו של פתוס חגיגי בה וכו', הרי תכונות אלה, במכונס או במפורד, מציינות את מיטב יצירותיה של ספרות ההשכלה עד לעידן הריאליסטי. והוא הדבר ביחס לרומנטיקה. אם אופייני לה הוא שלטון הרגש והדמיון, אהבת הנשגב, והנהייה אחרי הסמוי והמעורפל, הערצת הטבע והפנייה לעבר, הרי שבצורתה הקיצונית לא מצאה לה בכלל כל אחיזה בספרותנו, ואילו בצורתה המתונה יותר מצויה היתה בה אף בעידן הרציונליסטי.

אם פניה לעבר רומנטיקה היא, מה בין „מלכות שאול“ ליוסף האפרתי, או „מטעי קדם על אדמת צפון“, לשלום הכהן, השייכות לעידן הרציונלי-קלסיציסטי, ובין שירי מיכל, שירי יל"ג מתקופתו הראשונה, יצירות מאפו, השייכות לעידן הרומנטי? אף עלייתה של חכמת ישראל העברית שקלזנר מנסה לגלות בה את השפעת הרומנטיקה, אין בה כדי להעיד על כך. כבר ב„מאספים“ נדפסו מאמרים היסטוריים רבים וביאוגרפיות של גדולי ישראל מימי הביניים. לאמיתו של דבר שלטו מה שמכנים בשם רציונליזם ורומנטיקה, כאחת, בכל ספרות ההשכלה, מראשיתה ועד אחריתה כמעט. ברורה לחלוטין היא רק ההקבלה בין הספרות האירופית וספרותנו בעידן אחד, הריאליסטי. אין להבין את יל"ג מתקופתו השנייה ואת לילינבלום משנות השבעים וכן את הסוציאליסטים היהודיים משנות השמונים והתשעים מחוץ למסגרת הזרמים שפעלו אז בחברה האירופית בכלל וברוסיה בפרט.

מושג ספרות ההשכלה של קלזנר רחב ומקיף הוא. פרט לספרות דתית, מכניס הוא בה את הכל: דרמות ושירים, ספרי לשון ודקדוק, מוסר ומחקר, גיאוגרפיה ומדע, פילוסופיה והיסטוריה. ושתי סיבות לתפיסה רחבה זו. ראשית, היא פרי החשבת היסוד הביאוגרפי במחקר הספרות, ושנית, נובעת היא מהשקפתו הכללית על מהותה של ספרות ההשכלה. „הביאוגרפיה של הסופר“, כותב הוא בהקדמת לכרך ו', „היא ההיסטוריה של הספר“ (שם, 4). ואין ביאוגרפיה שלמה, אלא זו המעלה את הדמות המלאה על כל פרטי חייה ומלוא היקף יצירתה. אולם ידוע הן שרוב סופרי ההשכלה לא היו סופרים במובן המצומצם של עיסוק בספרות

יפה בלבד. להפך, הספרות היפה, במידה שעסקו בה, תפסה אך מקום משני בפעולתם, ואילו רובה מוקדשת היתה לענינים שבחקירה ועיון. אך טעם נוסף ועמוק יותר לתפיסה זו, ושרשה, כאמור, בהשקפתו של קלוזנר על אפיה ומהותה של ספרות ההשכלה. ספרות זו, רואה הוא, בעיקר כספרות מלחמה מגמתית, שראש שאיפותיה היה להחדיר בחיי היהודי והגותו את ערכיה ואידיאליה של ההשכלה. הבא לדון עליה באמת המדה של ספרות רגילה ולהעמידה על יצירות בנות אופי ספרותי-אמנותי בלבד, מנפשה ומהותה וממסגרתה ההיסטורית הוא מתעלם. היצירה האמנותית בעלת הערך העצמי לא יכלה לעלות לפני שנחרש החריש העמוק במנטליות היהודי ודרכי חייו — ובחריש זה בעצם — עיקר תרומתה של ספרות ההשכלה. בהערכה מלאה של ספרות זו יש על כן להביא בחשבון את כל הכוחות והגורמים שהיה בהם שמץ, ויהא הקל ביותר, ממגמה עליונה זו. חשובים הם לא רק שירי טבע ודרמות, אלא אף ספרי דקדוק וגיאוגרפיה מאמרי מדע, מוסר וכו'.

גישה זו, סובר קלוזנר, מחויבת המציאות הנה אף מנקודת ראות אחרת, והיא מבחינת הבנתה השלימה של הספרות העברית החדשה. עומד קלוזנר וכולו תמיהה בפני הנס הגדול של תחית הלשון העברית ועלייתה של ספרות חדישה עשירת ענין וניב, החובקת זרועות אומה ועולם. ואת הסברו של נס זה, סובר הוא, אין למצוא אלא במחקר מלא ומקיף של ספרות ההשכלה. היא היא שהניחה את היסודות לספרות העברית הלאומית ולאידיאולוגיה הלאומית. היא שהרחיבה את גבולות הלשון העברית והכשירתה לשימוש של חול, החזירנו למקרא מצד אחד ולמדע האירופי מאידך; נלחמה על שידוד מערכות כלכלי וטפחה ביהודי את השאיפה לאזרחות ולהערכה חדשה של החיים והחברה — מעשים ויסודות שבלעדיהם לא היתה התנועה הלאומית מתאפשרת ועולה.

מסתבר מן האמור לעיל שקלוזנר רואה את ספרות ההשכלה העברית כספרות מצטברת. דומה היתה לפלג הרים דליל המתחיל ערוצו בהיחבא, ובדרכו הוא צובר כוח ואון עד הפכו לזרם אדירים. מצטברת היתה גם מבחינת תכניה וגם מבחינת צורותיה. אם דור ראשון התרפק על צורת הדרמה ושיקע אוננו בשירה מקראית פסידוקלסיציסטית, בא הדור השני וקרוב הספרות למציאות ההווה על ידי הכנסת הסטירה הריאליסטית, ואף הוסיף רצינות ומשקל לה על ידי המחקרים המדעיים החשובים בענפיה השונים של חכמת ישראל. גבולות אלה נתרחבו עוד יותר עם הכנסת האוטוביוגרפיה על ידי רמא"ג ומל"ל ועם הופעת הנובילה של מאפו, יל"ג, מנדלי ואחרים. עם התנבטותם של ניצני היצירה האמנותית האמיתית בשירת מיכ"ל ויל"ג, עליית הבקורת של קובנר ופאפירנה והמסה של סמולנסקין ולילינ-בלום, הגיעה ספרות ההשכלה לשיאה. מעתה לא חסר היה אלא דחף היצוני סופי להכוונתם של השגי צורה ותוכן אלה לערוצים חדשים. ודחף כזה הופיע בתחלת שנות השמונים.

אך יותר משקלונר מבליט את ההתפתחות התכנית והצורנית שבספרות זו. הוא מדגיש את אופיה ההצטברותי מבחינת התפתחות הרעיון הלאומי וההתעשרות הגדלה והולכת של הלשון העברית. בניגוד לדעה השלילית על ספרות ההשכלה מנקודת השקפה לאומית, דעה ששלטת היתה, וממשיכה עוד לשלוט בבקורת שלנו מימיה הראשונים של חיבת ציון, מבליט קלונר את החיוב הגדול שבה. פרט ליחידים כיה"ש ואב"ן ואחדים מהסופרים הסוציאליסטים, היתה ספרות זו, ברובה המכריע, לאומית ביסודה. לא זה בלבד שסופרים וחוקרים כשלמה לויזון, שד"ל, רנ"ק ושי"ר, מיכ"ל ומאפו היו לאומיים על פי הרגשתם היהודית העמוקה, אהבתם לארץ ישראל וללשון העברית, ועל פי כל השקפת עולמם, אלא אפילו בראשוני המשכילים מתקופת ברלין ובסוציאליסטים העברים מהתקופה הריאליסטית, הכריעה, לדעת קלונר, ההכרה היהודית הלאומית את יסודות הגותם האחרים. לא נהא מגזימים אם נקבע שאליבא דקלונר כל מי שכתב עברית היה לאומי ביסודו ועל פי שורש נשמתו. השימוש בלשון העברית אין לראותו כמשהו חיצוני בלבד, אלא כסימן של שרשיות יהודית ונאמנות לאומית עמוקה. כהיסטוריון אין קלונר גורס קפיצות. לדרוש הכרה לאומית ציונית מהסופרים העברים שמלפני התקופה הלאומית כמוהו כמו לתבוע מבני ההווה שיהיו נחנים בראיית עתיד. הלאומיות הציונית אינה אלא בבחינת פרי בשל שתהליך גידול ארוך קדם לו. הפרי לא היה מגיע לבישולו לולא נזרע, נקלט וטופח הגרעין לפני כן. מבחינה זו יש לראות כלאומית את כל האידיאולוגיה של ההשכלה. ואף אם בלטו בה לפעמים יסודות הביקורת והשלילה, ופעמים אף הורגש ביצירותיה רגש של נחיתות כלפי תרבות הגויים, היה באלה, לדעת קלונר, משום הכרח היסטורי. ההשקפה הלאומית לא היתה משתלטת בקרבנו, סובר הוא, לולא קדמה לה אותה הטפה מתמדת וארוכה לסקולריזציה של החיים והתרבות. סולם הערכים הישן, מן ההכרח היה שיועזע תחלה בטרם יכלו הערכים החדשים למצוא מסילות ללב היהודי.

אופי לאומי זה של ספרות ההשכלה התבלט, לדעתו, בשני צדדים אחרים שבה: ביחסה לבעיית התיקונים בדת ובאופיה המיוחד של חכמת ישראל העברית. אין להשוות, סובר קלונר, את דרישת התיקונים בדת שהושמעו בספרות העברית על ידי דוד קארו, מיזס, וארטור, ובתקופה יותר מאוחרת על ידי מל"ל ויל"ג, עם דרישות התיקונים שהושמעו בספרות הלא-עברית של הזמן. דרישות התיקונים של הסופרים העברים לא עברו מעולם — פרט למקרים בודדים — את גבול המתנות, וטעמם היה לוב לאומי חיובי. כן סובר הוא, שיש להבחין בין מניעיה של חכמת ישראל העברית והגרמנית. באחרונה פעלה בעיקר השאיפה לאמנציפציה והתבוללות, ואילו הראשונה נתכוונה לחיזוק ההכרה הלאומית על ידי חישוף צפונות העבר והארת הצדדים הבלתי ידועים שב"אני הלאומי".

העירונו כבר לעיל על תשומת לבו הרבה של קלונר להתפתחות הלשון העברית בספרות ההשכלה. אכן, בהתפתחות זו רואה הוא את אחת התרומות החשובות של ספרות זו ואחד הסימנים המובהקים של הרוח הלאומית שטבועה

היתה בה. מסתבר שמשכילים אלה שהאשמו באדישות ואפילו ביחס עוין לשאיפות הלאומיות ההיסטוריות של היהדות, היו בין המטיפים הנלהבים ביותר להרחבת גבולות הלשון כדי להפכה למכשיר הבעה יעיל בשביל הצרכים הרחנניים של היהודי החדש. עוד ראשוני המשכילים כיצחק סטנוב, שלמה פפנהיים, שלמה לויזון ואחרים תבעו להכניס לאוצר העברית החדשה מונחים וביטויים מלשון המשנה. ואם פוריסטים כווייזל, שלום הכהן ואד"ם דרשו אמונים לעברית המקראית הטהורה, הרי נפחו בה חיים חדשים, טבעוה, הרחיבוה והגמישוה. כמעט שאין לך סופר או משורר חשוב מתקופת ההשכלה, שאין קלוזנר יכול להראות על חידושי הלשון המרובים שהכניס. החשובים שבהם היו לפין מסטנוב, ארט, מרדכי אהרון גינזבורג, אד"ם, יל"ג, צווייפל, פינס מנדלי ורבים אחרים. משהגיעה שעתם של סופרי שנות השמונים והתשעים ליצירה לאומית בקני-מידה רחבים. מצאו את הלשון העברית מוכנה לתפקידיה החדשים. לשונם לא היתה יש מאין אלא המשך לתהליך הגידול וההתפתחות הארוך שימיו כימי ספרות ההשכלה ויותר.

עין טובה לו לקלוזנר. תרה היא אחרי הטוב והחיוני ומתעלמת מהשלילי. במקום להיות קובל על החסר ולבקר את הפגום, מבליט הוא את היש וגומר ברכתו על המושלם. לכו מלא אהבה והוקרה לכל מי שכתב עברית ותרם תרומתו — ותהא קטנה — לאוצר הרחנני של האומה. הוסף על ראית-ורד זו את השקפתו ההיסטורית, התובעת הערכה יחסית בשם הזמן, שכולנו עוללי טפוחיו החלושים אנו, ותוסבר לך, מצד אחד, נימת הסלחנות והיותור שבהערכתו לגבי חולשות ופגמים שביוצר וביצירה, ומאידך, מידת הגזומה בהבלטתו את החיובי והשלם. אפילו דמותו של הומברג, למשל, יצאה מתחת עטו הרבה יותר סימפטית מכפי שתוארה בידי היסטוריונים וסופרים אחרים. «מה שמנדלסון חבב אותו והמליץ עליו», מוכיח, לדעת קלוזנר, «שלא היה אישיות רגילה ושפלה לגמרי... ראו לשים לב לזמן ולמסיבות». (שם, כרך א', ע' 197.) אף דבריו על קובנר הם יותר מתונים מדברי רוב החוקרים, לשבח או לגנאי. «הספרות העברית החדשה», כותב הוא עליו, «לא תשכיח אותו, אך גם לא תעריץ את אישיותו ואת פעולתו, שחיוב ושלילה משמשים בהן בערבוביה בלתי נעימה» (שם, כרך ד', ע' 175). ליה"ש השולל הוא מקדיש עשרים עמודים, ומסיים את הערכתו עליו בדברים אלה: «זכרו יהא קיים בספרות העברית ובתולדות ישראל גם בדורנו וגם בדורות שלאחרנו, כי מי שפעל לדורו פעל לדורות» (שם, ע' 77). אמנם עיקרו שלילי היה, אולם «אף כוח שלילי כוח הוא: הוא מעורר התנגדות, ועל ידי כך הוא גורם לחיוב החדש שיצמח או יתחזק» (שם, שם). אף הערכתו את אד"ם חיובית הנה בהרבה מזו שאתה מוצא ברוב מאמרי הבקורת שנכתבו עליו. מעלה הוא על נס את אהבתו ללשון העברית ואת הרגש הלאומי העמוק העולה אלינו מ«נאקת יהודה» שלו (ג' ע' 214). כנגד דרויאנוב, הרכבי, לילינבלום, מנדלשטם ואחרים שהדגישו את חסרונו של היסוד הלאומי בשירתו, מדגיש קלוזנר ש«בשביל אותו הזמן יש להסתפק בחרוים

מלאי רגש אלה (שבאנקת יהודה) על ציון ועל תקות הגאולה. יותר מכך אין לדרוש ממשורר עברי בימי המלחמה הקשה בעד זכויות אדם שנלחמו היהודים בכל ארץ מארצות מושבותיהם" (שם, ע' 215). הוא מתווכח גם בדעה אחרת ושהושמעה עליו בדור שלאחריו, והיא: "ששיריו יוצאים מן הראש ולא מן הלב". להפך, מוצא הוא בו רגש והתפעלות (שם, ע' 199). ואם אמנם מכריע היסוד העיוני בשירתו, הרי אפשר להבין את זה אם נביא בחשבון את דורו וסביבתו, דור של "מעיינים" ו"מתעמקים", וסביבה של ליטאים "לומדים".

אף למשוררים בעלי כשרון מוגבל ובינוני כגוטלובר, קאמינר ויהל"ל מקדיש הוא עשרות עמודים מטעם זה שבזמנם חשובים היו ובעלי השפעה. יודע הוא שהפובליציסטיקה שבשירתם מכרעת את היסוד הלירי-אמנותי, אולם "אם רעיון פובליציסטי מובע בהרזים נאים והם משפיעים על הקורא — אף זו שירה היא. אף אם שירה לא ממדרגה ראשונה". (ע' 374).

וכשם שקלוזנר נוטה להתעלם מחסרונות ופגמים, כן נוטה הוא להפריז בהערכת הטוב והחיובי בעיניו. על שד"ל, למשל, כותב הוא: "אדם מקיף וכולל שירה, מחקר, פילוסופיה מוסרית ופובליציסטיקה בעלת גובה פילוסופי כשד"ל אינו ידוע בישראל בכל החכמים והסופרים שקמו לנו מיום שנפתחו שערי הגיטו וישראל התחיל לבקש דרך חדשה — הדרך שהיהדות לא תבלע בה על ידי האנושיות ובאותה שעה לא תפנה עורף לאנושיות" (ב' ע' 121).

אם את שד"ל הוא מעריץ על היקף ידיעתו, ישרותו המדעית, מוסריותו ותפיסתו המקורית של הייחוד היהודי, הריהו מתפעל ממאפו על דמיונו היוצר, לשון המקרא הנפלאה שלו וההשפעה הלאומית העמוקה שיצאה מספריו. "הוא לא רק ניתק אותנו מעל החיים הישנים והוציאנו מן הגיטו הרוחני, הוא גם נטע בתוכנו גאון לאומי ורוח עברי נכון, ואת אהבת ציון ואת חיבת החרות, החרות המדינית והרוחנית. נתן בלבנו, ובעבותות אהבה קשר אותנו אל הארץ שבה קשורות כל תקוותינו... כי הוא החיה אותה ואת מלכיה, שיריה ונביאיה בדמיונו כמו שהחיה אותם התנ"ך ברוחו ושבח גדול מזה אין לבקש ואף אין למצוא" (ג', ע' 360).

מבין גדולי הספרות שבמחצית השנייה של המאה ה-19 מקדיש קלוזנר את דברי בקרתו הארוכים והחיוביים ביותר על שלושה: יל"ג, סמולנסקין ומנדלי. ביל"ג רואה הוא מזיגה נפלאה של תרבות יהודית וכללית, אישיות חזקה ומחדש לשון גדול, אך מעל לאלה מעלה הוא על נס את כוחו האמנותי. הוא לא היה רש אפיקון גדול אלא גם ליריקון בעל שעור קומה. ואם לקויה היתה הסתכלותו האמנותית, "מלא היה לבו פאתוס קדוש". הוא השפיע לא רק על בני דורה אלא אף על גדולי הספרות העברית בדור שלאחריו: על אחד העם, ביאליק וטשרניחובסקי.

ההערכה המקפת ביותר שבששת הכרכים של "תולדות הספרות" הוקדשה לסמולנסקין. למרות הפובליציסטיקה הרבה שבסיפוריו וחסרונות רבים אחרים חמצויים, במ, מעידים הם, לדעת קלוזנר, על כוח ספורי העובר בהרבה את גבולות

הבינוני. מצטיינים הם ביריעתם הרחבה, בתנועה ודרמטיות. ולא צדקו, לדעתו, בריינין, ציטרון ורבניצקי ביחס הביטול שלהם אליהם (ה', עמ' 6—265). אולם יותר מסמולנסקין המספר, משבח קלוזנר את סמולנסקין הלוחם ואיש האמת, את "איש החזון בעל המעוף הגדול הציפה למרחוק וחווה עתידות", אשר בפעולותיו פתח תקופה חדשה בהתפתחות הרעיון וההכרה הלאומיים בישראל (שם, ע' 268).

רוטטים רגשות אהבה והערצה הם דבריו הארוכים והמפורטים של קלוזנר על מנדלי. מתפעל הוא מאישיותו רבת הגונים וההפכים ומכוונו האמנותי הנפלא על ידו קבע נוסח ספרותי חדש והקים אסכולה שלמה (כרך ו', עמ' 11—508).

אף כי חזקה היא נטיית החיוב שבקלוזנר, הערכתו הספרותית אוביקטיבית הנה ביסודה. אין משוא פנים לפניה. אחד הוא קנה מדתו בו הוא מודד את אלה שהוא מרגיש קירבה רוחנית אליהם ואת הרחוקים ממנו בדעות ואמונות. האהבה העזה לספרות העברית ולכל גילויי היצירה העברית מחדירה את כל ששה הכרכים של מחקריו. לא זה בלבד שמנסה הוא להגיע למקומם של היוצרים כדי לדון עליהם דיון שקול ומתון, אלא שמנסה הוא אף לשתף את הקורא בהערכתו זו. לשונו פשוטה ובהירה, והרצאתו שוטפת וקוסמת, ריבוי הפרטים ההיסטוריים על הסביבה הכללית והיהודית, מנהגי הזמן, בית הסופר, הוריו וחנוכו, מקרבים את הענין ללב הקורא וממחישים לפניו את דמות היוצר ומסיבות יצירתו.

זו אחת מעלותיו הגדולות של קלוזנר, שאינו שוכח לרגע שדבריו מכוונים לקהל קוראים. משום כך משתמש הוא בכל האימצים כדי שדבריו יובנו ויקלטו. אין כמוהו להסבר פשוט וחי. די לקרוא את הפרקים על מנדלסון, רנ"ק ו"שד"ל שב"היסטוריה של הספרות העברית החדשה", או את הערכותיו-פירושו על אחד העם, ביאליק, טשרניחובסקי ושניאור שב"יוצרים ובונים" כדי להיווכח כמה סדורה משנתו ורב כוחו להבהיר ענינים ובעיות הנראים סתומים ומסובכים.

לעתים מתבל הוא את מחקריו גם בדברי פובליציסטיקה: מעביר השוואות ומבליט ניגודים בין מצבים ומסיבות של עבר והווה. דברים אלה, הכתובים לרוב בחום נפש והתרגשות, לא זה בלבד שמפיצים אור נוסף על הענין הנידון ומכניסים בו חיות ותנועה, אלא שמאירים הם גם את דמותו הרוחנית של קלוזנר עצמו. מתברר, שחכם זה, שישב כל ימיו באהלה של תורה, עקב בחרדה ובענין עמוק אחרי מאורעות הזמן בישראל ובעמים, ואין שכאב יותר ממנו את כאב עמו ושמה בשמחתו.

כדאי לבסוף להזכיר את הביבליוגרפיות המצוינות המצורפות למחקריו המונוגרפיים. הוכחה הם לבסיס המדעי האיתן של חקירתו ולימוד העובדתי הרהב עליו היא נשענת. אין כל ספק שבששת כרכים אלה של תולדות ספרות ההשכלה תרם קלוזנר את אחת התרומות החשובות ביותר למדע היהדות של הדורות האחרונים. על ידי מחקרים אלה הוא שינה את השקפותינו על ספרות ההשכלה והפכה לשדה חקירה מדעית.

יוסף קרוזנר בעורך "השלח"

מאת יוחנן פוגראבינסקי

א.

הירחון "השלח", שנוסד בתרנ"ז וחוברתו הראשונה יצאה לאור בחשוון תרנ"ז בעריכתו של אחד העם, שהיה אז כוכב עולה בשמי הספרות שלנו, נהפך עד מהרה למגדלור של הספרות העברית. העריכה של אחד העם נתנה ל"השלח" יתרון כזה שאף אורגן עברי לא יכול היה להשתוות אליו מכל הבחינות. הערך הספרותי והמדעי של המאמרים והספורים שנדפסו בו היה גדול למדי, וקשה למצוא גם כיום, אחרי שספרותנו התפתחה בצעדי און, כתב-עת ספרותי כזה שישתווה בערכו הספרותי וגם בהשפעתו הצבורית הכבירה על העולם היהודי בכלל (ולא רק הציוני) ל"השלח".

המשתתפים ב"השלח", שזכו לפרסם בו את יצירותיהם, גדל ערכם הספרותי עד למאור. מי שקרא את "אגרות אחד העם" נתקל בודאי באותה האגרת למ. י. ברדיצ'בסקי שבה מציין אחד העם, כי כל העתונים העבריים והישראלים החלו לפרסם את יצירותיו אחרי שראו ש"השלח" מפרסם את דבריו, בה בשעה שקודם לכן עלה לו לסופר הנ"ל בקושי פרסום יצירותיו.

"השלח" היה כבר מהחבורות הראשונות שלו לאחת הבמות הספרותיות החשובות ביותר בספרותנו. מהחבורת הראשונה שיצאה לאור בחשוון תרנ"ז כבר הוכר, שבמה ספרותית חשובה נוספה בקרית ספר שלנו. עד "השלח" תפסו בכל הבמות הספרותיות שלנו (פרט ל"פרדסי" רבניצקי) מקום רב דברי בטלנות מכל המינים, הפובליציסטיקה היתה משעממת למדי, והספרות היפה היתה רחוקה מספרות ועוד יותר רחוקה מלהיות יפה. והנה הופיעה החוברת הראשונה של ה"שלח" והעידה, שקיימת בספרותנו פובליציסטיקה בעלת רמה מסויימת וגם הספרות היפה שנדפסה ב"השלח" האחד-העמי, עם כל ההגבלות שהגביל אהה"ע את הסופרים, היתה ספרות יפה ממש. עדים לכך גם שירי ביאליק, פרישמן ואחרים, וספורו הגדול של מנדלי: "בעמק הבכא", שהתחיל להתפרסם בהמשכים, ואפילו הרומן הפרימיטיבי של חושי הארכי (י. י. ליבונטין) "ימי המעשה" עשה בשעתו רושם גדול עד כדי כך שגם הירחון הרוסי "ווסחוד" תרגם אותו כולו.

בזמן קצר הכירו אפילו מתנגדי אהה"ע שסופר שזכה להתפרסם ב"השלח" קיבל ע"י כך כעין כרטיס-כניסה לספרות העברית והוא עובד נכבד בה. הוויכוח הנוקב עם הציונות המדינית, שיוצרה היה הרצל, הוסיף רוח חיים מיוחדת ל"השלח". אך יחד עם זה נמצאו גם קנאים של הציונות המדינית שהחלו

כמעט בפעולות החרמה על „השלח“, ובשנת תרס"א—תרס"ב הלך „השלח“, למרות רמתו הספרותית הגבוהה, והפסיד כמה מחותמיו. מצב „השלח“ נעשה קשה מבחינה חומרית, והוצאת „אחיאסף“ שקיבלה על עצמה הוצאת „השלח“ בתנאים מסוימים מידי מייסד „השלח“, ק. ז. וויסוצקי, לא יכלה לעמוד בהפסדים, וקשה היה לה לשלם לאחד-העם אפילו שכר העריכה המינימלי (לפי דברי קלוזנר באוטוביוגרפיה שלו) שהיה מקבל מזמן יסודו של „השלח“. ההוצאה עמדה לפני דילימה: או לקצץ בהוצאות ולהמשיך בהוצאתה, או להפסיק את הופעתו. על מדוכה זו ישבה הנהלת „אחיאסף“ והחליטה לקצץ בהוצאות עד כמה שאפשר, ובכלל זה גם בשכרו של העורך. אחד העם לא יכול להסכים לקיצוץ זה, מכיון שמצבו החומרי, אחרי שריפת בית-הבד של אביו, שגם לו היה חלק בו, היה קשה ביותר, על כן החליט לעזוב את העריכה, ולקבל משרה שהוצעה לו בחברת התה של וויסוצקי. אז נתעוררה השאלה מי ימלא את מקומו של אחד העם. השאלה הזו לא היתה קלה. לא קל היה למצוא ממלא מקום מתאים לאחד העם שהיה באמת אחד מן העם. נמצא אמנם כמה מועמדים שהיו ראויים, לפי דעתם, לעמוד בראש „השלח“. המועמדים לעריכה היו: י. ח. רבניצקי (שהיה עוזרו הקרוב במשך כל ימי העריכה על ידי אחד העם); ד"ר שמעון ברנפלד, שבתרס"א מילא את מקומו של אחה"ע וערך אפילו שתי חוברות. מלבדם היו מועמדים לעריכה: א. דרויאנוב, ד"ר ש. לוין ודוד פרישמן. הצעיר מכולם היה הד"ר יוסף קלוזנר, שסיים בתרס"ב את חוק למודיו בהיידלברג וקיבל תואר ד"ר לפילוסופיה. למרות כל המועמדים הנ"ל הוחלט ע"י הוצאת „אחיאסף“ להטיל את המשימה של העריכה על הצעיר מכל המועמדים — על ד"ר יוסף קלוזנר, שהיה אז רק בן עשרים ושבע.

ב.

קיימת כעין „מחלוקת הפוסקים“ בנוגע להסכמתו של אחה"ע למסירת העריכה דוקא לד"ר קלוזנר. באוטוביוגרפיה שלו מספר קלוזנר שהובעה בפירושו הסכמתו של אחד העם למינויו כעורך. אך באגרות אחד העם אנו מוצאים נוסח קצת שונה להסכמתו זו של אחה"ע.

באגרתו ל„אחיאסף“ מן 15 לדצמבר 1902 אומר אחד העם בין השאר

את הדברים האלה:

„דרוואנוב ספר לי אמנם, כי חברינו גלוסקין זכהן (מתתיהו) אמרו בשמי, שאיני מסכים בשום אופן למסור עריכת „השלח“ לאיזה סופר אחר, וזולתו לקלוזנר בלבד. אבל לא האמנתי למשמע אזני. — מעולם לא הייתי מרשה לעצמי לעשות כזאת; לכוף את ההנהגה, שתבחר דוקא באיש זה ולא באחר. — הלא תזכרו, כי אתם הצעתם לפני את קלוזנר בהיותנו במינסק (בועידת ציוני רוסיה המפורסמת שהיתה במינסק בשנת 1902), ואנכי הסכמתי לזה וגם עתה הנני מסכים לזה, אבל לאסור על ההנהגה לבחור בסופר אחר — זאת לא עלתה על לבי וכזאת לא דברתי מעולם, ולא בקשתי את חברינו הנ"ל, אלא זה בלבד שאם תבחרו בסופר אחר, תשאלו תחילה את הסופר כמו ששאלתם את הסכמתי בדבר קלוזנר.“

למינויו של קלוזנר כעורך "השלח" היתה התנגדות מצד סופרים רבים. סו"ס היה קלוזנר בן עשרים ושבע ולא יותר. דוד פרישמן, כפי שמספר הפרופ' קלוזנר באוטוביוגרפיה שלו, שלח אז מאמר ל"הזמן" של ב"צ כ"ץ ובו הוא כתב בין השאר, ש"עם מסירת "השלח" לידי קלוזנר נעשה בירחון נתוח קטן: הוציאו ממנו את הלב ואת המוח". הדברים הללו נמחקו ע"י עורך 'הזמן'.

החל מהחוברת הראשונה של הכרך הי"א התחיל קלוזנר בעריכה ו"השלח" קיבל צורה קצת אחרת. רמתו הספרותית והמדעית של הירחון נשמרה בקפדנות ע"י העורך, אך בכל זאת באו בו שנויים בולטים בקווי העריכה.

במאמרו הפרוגרמתי "מגמתנו" הודיע העורך החדש שבדרך כלל יקיים דרכו של "השלח" הקודם, כמו שהיה בימי אחד העם, אבל יכניס בו שנויים אחדים במגמתו: א. יסיר את המחיצה המבדלת בין עבריות וכלליות. ב. יגדיל את חלק הספרות היפה. קלוזנר קיים את הבטחתו זו. ומעניין, שלמרות ההתנגדות של סופרים לקלוזנר כעורך הרי כמעט כל הסופרים שהשתתפו ב"השלח" בימי אחד העם המשיכו את השתתפותם גם ב"השלח" הקלוזנרי, פרט ליחידים שחשבו את עצמם למקופחים על שלא זכו לקבל את העריכה. בכרכים הראשונים של "השלח" הקלוזנרי מוצאים אנו גם כוחות ספרותיים חשובים נוספים שב"השלח" האחד-העמי לא השתתפו, כגון: י. ל. פרץ, י"ח ברנר, שלום אש ויה. ד. נומברג בסיפורים; ובשירה — שאול טשרניחובסקי, ז. שניאור, יעקב כהן, יעקב פיכמן ויצחק קצנלנסון. גם בפובליציסטיקה נוספו: א. מ. בורוכוב, בר-טוביה, יצחק גרינבוים, משה סמילנסקי וכו'.

עברו שנתיים מיום שה"שלח" עבר לעריכתו של הד"ר קלוזנר. מבחינתו הספרותית, הפובליציסטית והמדעית עמד "השלח" על דרגה די גבוהה. גם אחד העם, אם כי לבו לא היה שלם עם התקונים שהכניס קלוזנר, ובפרט החידוש שחידש לתת בראש חוברת שיר, היה בכל זאת בין המשתתפים הקבועים. אך למרות כל הקימוצים שהוכנסו גם בשכר העורך וגם בשכר סופרים לא הוטב מצבו החומרי. הוצאת "אחיאסף" ניסתה אפילו לתתו במחיר מוזל למדי כפרס לחותמי העתון היומי, "הצופה", שהופיע אז בוורשה.

ובאותו פרק הזמן ממש היה נדמה להוצ' "אחיאסף", כי הגיעה שעתו של "אוצר היהדות", שעוד לפני עשר שנים חלם אחד העם על הוצאתו לאור, ולפי עצתו של אחד העם, שהיה חבר הנהלת "אחיאסף", הוזמן ד"ר קלוזנר לעריכת "אוצר היהדות", ואז הוזמן גם המשורר ה. נ. ביאליק להשתתף בעריכת "השלח", לפי הצעתו של הד"ר קלוזנר לשם עריכת מדור הספרות היפה, והחל מכרך י"ג ועד ט"ו בכלל נערך "השלח" ע"י הד"ר קלוזנר וחי' ביאליק. אך בשנת 1905 פרצה כידוע, המהפכה הרוסית הראשונה ומפאת שאונה והמונה של המהפכה נסגרה כמעט כל העתונות עברית וגם "השלח" פסק אז מלהופיע.

ההפסקה הזו נמשכה עד שנת 1907.

ג.

בשלהי 1906 שקטו גלי המהפכה הרוסית הראשונה, ובראשית תרס"ז התאספו שומרי הגחלת העברית בביתו של מ. אוסישקין, שקבע אז את מושבו באודיסה, ובישיבה הנ"ל הוחלט לחדש את הופעת "השלח". כתוצאה מהחלטה זו הופיע כרוז "אל הקוראים העברית" ועליו היו חתומים: מ. אוסישקין, אחד העם, ש. ברבש, י. ל. גולדברג, ברוך דוד גינצבורג, מ. ל. לילנבלום, א. ל. לוינסקי, ד"ר יחיאל צ'לינוב אליעזר קפלן (מנהל "אחיאסף") י. ל. קצנלסון (בוקי בן-יגלי) וי. ח. רבניצקי. בעלי הכרוז דרשו מהקהל הלאומי אלף חותמים ל"השלח". בכרוז (הוא 1) נאמר בין השאר: בגלל התמורות הגדולות שבאו בחיים המדיניים שברוסיה גם שאלות חיינו הולכות ונעשות סבוכות ומורכבות יותר ויותר, ואין לפתור אותן בדברים של מה בכך ובפטומיו של עתון בן יומו או של "מגלות עפות". אנו צריכים עכשיו לאורגן ספרותי, שישמש בית ועד לטובי סופרינו ובית מדרש לבירור כל השאלות החמורות של חיינו מתוך השקפתנו הלאומית שלנו... להלן נאמר בכרוז הנ"ל: "עלבון גדול הוא לנו, גדול מנשוא, שעם בעל ששת מיליוני נפש, המספק מאות אלפים חותמים לעתונים וירחונים בכל לשונות זרות — תהא ספרותו הלאומית שלו צריכה להתפלל ולבקש רחמים על אלף חותמים בשביל ירחון יחידי שלה".

הכרוז עשה רושם גדול ובמקום אלף חותמים שביקשו בעלי הכרוז נאספו 2500 חותמים.

ומכיון שהחתימה הצליחה, התחדשה הופעתו של "השלח". קלוזנר עסק היה באותו פרק זמן במתן שעורים ב"היסטוריה ישראלית" בישיבת "רב צעיר" המפורסמת, ושוב לפי הצעתו של קלוזנר צורף ביאליק לעריכה. קלוזנר ערך את חלק הארי של "השלח", כלומר ארבעה גליונות דפוס, שכללו גם פובליציסטיקה, גם מדע וגם פיליטונים. וביאליק ערך את החלק הבליטריסטי שלו הוקצבו רק שני גליונות דפוס, כל חוברת של "השלח" הכילה לא יותר מששה גליונות דפוס, שלוש שנים נמשכה העריכה המשותפת, עד שבאחת החוברות של כרך כ"א פגע א. ל. לוינסקי (רבי קרוב) בביאליק. המשורר ראה בפגיעה זו עלבון קשה נגדו, והחבילה נתפרדה. בסוף כרך כ"א בעמ' 553 נדפסה ההודעה הזו:

אל סופרי "השלח".

מסבות שונות מוכרח אני, לצערי, למשוך את ידי מעריכת "השלח" ומראשית 1910 לא יהא לי עוד כל חלק בה. את כל החומר הספרותי, שנשלח אלי מאת סופרים שונים ולא בדקתיו עדיין — מסרתי לחברי בעריכה עד עכשיו, להד"ר יוסף קלוזנר, ואליו יפנו, איפוא, מעתה הסופרים ההם. ובתתי בזה תודה מן הלב לכל חברי הסופרים שהואילו בחבתם לעבוד עמי בחלקי ב"השלח" — הנני אומר שלום להם ולקוראים.

ת. נ. ביאליק

החל מכרך כ"ב עברה העריכה כולה לידי הד"ר יוסף קלוזנר. כשאנו מסמכים את העריכה של הד"ר קלוזנר במשך ימי הופעתו ברוסיה (מראשית שנת 1907 החל "השלח" להידפס באודיסה), אנו יכולים לציין כי "השלח" נחשב כל הימים לאחד מכתבי העת הרציניים והמשובחים בספרותנו. לא היה בספרותנו ירחון בעל השפעה על כל החוגים (ולא רק על החוגים הציוניים) כ"השלח". כל מאמר שנדפס ב"השלח" היה בעל ערך לא רק לזמנו, אלא גם לאחר זמנו. גם כיום אפשר לקרוא את כרכי "השלח" גם אלה שנערכו ע"י אחד העם וכל עשרים וששה כרכים שנערכו ע"י הד"ר קלוזנר ברוסיה בענין. לא היה סופר רציני בספרותנו שלא חשב לו לכבוד להשתתף בירחון המכובד הזה. גם בימי קלוזנר עמדה המחלקה של ספרות יפה על מדרגה גבוהה, ונכונים הם דברי קלוזנר באמרו באוטוביוגרפיה שלו (עמ' 13) כי אם "איזה סופר רציני יעבור על כל 46 הכרכים של "השלח" וישווה את שלושים וששת הכרכים שערכתי אני, אל עשרת הכרכים שערך אחד העם, ואפשר ימצא שאין ירידה בכרכים שערכתי לא מצד הבקורת ולא מצד הפובליציסטיקה. לא רק מבחר שירי ביאליק וטשרניחובסקי, יעקב כהן ושניאור גרפסו ב"השלח" בשנות עריכתו, אלא גם כל ספורי ברנר ומבחר מאמריהם של הד"ר אהרנפרייז וד"ר קלצקי". הד"ר קלוזנר מוסיף ואומר: "אני רואה זכות לעצמי, שכל עוד ש"השלח" היה קיים לא היה סופר צעיר, שלא קירבתי אותו, אם הייתי מקבל מאמר, ספור או שיר של מפורסם ושל מתחיל — תמיד הייתי מעדיף את המתחיל: המפורסם — דוקה הוא יכול להמתין. יכולים להעיד על כך אשר ברש, א. צ. גרינברג, א. שלונסקי, מנחם פוזננסקי, אליהו מייטוס, ד. א. פרידמן ועוד. "השלח" בימי עריכתי היה חי וער, היה נלחם לרעיונות שלו ונותן מקום גם לדעות של אחרים, של מתנגדים פרינציפיוניים, כדי לברר וללבן את האמונות והדעות החדשות, ועל ידי כך היתה משתקפת בו רוח התקופה והיתה ניכרת בו אותה התסיסה הגדולה, שתססה היהדות בתחילת המאה האחרונה. במשך כמעט חצי יובל שנים (1903—1927) נשא "השלח" המחודש את דגל הלאומיות והציוניות ביד רמה, ואף אחד העם עצמו הוסיף לפרסם בו כמעט כל מה שכתב עד סוף ימיו, וסוף ימיו של "השלח" עצמו".

אלה הם דברי קלוזנר, ואמנם "השלח" היה בתקופת עריכתו (וזה נאמר בעיקר לימי הופעתו ברוסיה) ער ותוסס ומגיב על כל שאלות הזמן, אם במאמרים פובליציסטיים ואם בסקירות כלליות חדשיות או דו־חדשיות. בשנות 1907—1909 (כשבאיאליק היה שותפו לעריכה) היו סקירות אלו (בשם הכולל: "השקפה עברית") נכתבות ע"י "המשקיף" (קלוזנר). משנת 1910 משעברה לקלוזנר גם עריכת הספרות היפה (לאחר התפטרותו של ביאליק) כתב את הסקירות החדשיות "יהודי פשוט" (משה קליינמן) בשם "בתפוצות ישראל" ובשנות המהפכה הרוסית (1917—1919) המשך בזה א. טירון (א. ליטאי). קלוזנר כעורך שמר על הרמה של הירחון והכניס בו רוח חיים. נכונים דבריו של קלוזנר באמרו, שהיה פותח ברצון את השער גם בפני דעות מתנגדות (פרט לפרשת אוגנדה שבה נהג קלוזנר לפי

הכלל "יהרג ולא יעבור" לדעת המערכת, ואפילו כש"רוח אפיקורסות" נבע מהם, הד"ר קלוזנר גם השתדל בכל מאמצי כוחותיו לחבב את היצירה העברית על הקוראים בעיקר ע"י מאמריו המרובים על סופרים וספרים (המאמרים האלה הופיעו אח"כ בשם "יוצרים ובונים" בשלושה כרכים) וגם היה מקרב את הצעירים בספרותנו. בתקופת אודיסה היה "השלח" הקלוזנרי הז'ורנל הארצישראלי ביותר, אפילו ברנר, שפעם גם נכווה מגחלתו של קלוזנר, כתב על "השלח" שהוא משרה על הקורא במידה ניכרת אירא דארץ-ישראל, קלוזנר היה מפרסם בתור הראשון סיפורים מחיי א"י, מאמרים פובליציסטיים בשאלות א"י וגם סקירות על הישוב מאת י. ברזילי (איזינשטדט) וגם מאת משה סמילנסקי, הקווים העיקריים של "השלח" בתקופת עריכתו של קלוזנר היו: שלילה גמורה של הגלות והתנגדות מתמדת ועקבית לאידישיזם הלוחם אחרי ועידת צ'רנובין.

ד.

מהכרך הי"א ועד הכרך הל"ו הופיע, "השלח" ברוסיה, הכרכים ל"ב—ל"ו הופיעו באודיסה בשנים הקשות ביותר של חיי היהודים ברוסיה. בראשונה — בימי המלחמה, — שהחלה בשנת 1914 — נפסק "השלח" לשנתיים ע"י השלטונות הצאריסטיים, ורק עם ראשית המהפכה במרס 1917 חודשה הופעתו ונפסקה באמצע הכרך ל"ו ע"י השלטונות האדומים באודיסה.

עם כיבוש אודיסה ע"י הבולשביקים הבין הד"ר קלוזנר, כי לא תהא תקומה לספרות העברית ברוסיה הסובייטית, ובראשית תר"פ הצליח לעזוב את אודיסה ו"השלח" כירחון עברי ברוסיה פסק מלהתקיים.

אך עם הגיעו ארצה לא נח ולא שקט ובעזרתו של מ. אוסישקין, שהיה אז ראש ועיד הצירים, ניגש הד"ר קלוזנר לפעולות לשם התחדשותו. באדר תר"ף הופיעה החוברת הראשונה שלו, כהשלמה לכרך ל"ו שלא הושלם מפאת השתלטות היבסקציה באודיסה, ומניסן תר"ף החל "השלח" להופיע ויצא לאור בהפסקות קלות עד תרפ"ז. בירושלים לחם "השלח" בעיקר בממעטי הדמות הציונות. הוא פירסם מאמרי התנגדות להרחבת הסוכנות היהודית, והטיף להרחבת החינוך הציוני והעמקתו.

בתקופתו הארצישראלית (בא"י הופיעו עשרה כרכים נוספים) פנה זיוו של "השלח" ושוב לא יכול היה להשתוות לא מבחינת השפעתו (בתרפ"א ובסוף תר"ף הופיעו עוד שלושה ירחונים והם "האזרח" בעריכת ש. בן-ציון, "מעברות" בעריכת יעקב פיכמן ו"האדמה" בעריכת י. ח. ברנר) וגם לא מבחינה ספרותית ופובליציסטית. הורגשה שקיעת הירחון, הפרופ' קלוזנר חושב כי "את "השלח" בתקופת א"י "הרגה המפלגתיות, שקשה היה לעמוד בה".

קלוזנר, כאמור לעיל, השתדל בכל כוחותיו, בכל ימי עריכת "השלח" לחבב את הסופר העברי על הקוראים. משום כך אנו מוצאים שבתקופת עריכתו של "השלח" הוציא גם חוברות מיוחדות מוקדשות לסופרים עברים, שנתיבלו או

שהלכו לעולמם. ככה אנו מוצאים שתי חוברות יובל, אחת מוקדשת ליובל הכ"ה ליצירתו הספרותית של אחד העם (כרך ל', חוב' ג', מרס 1914), חוברת טשרניחובסקי ליובל הכ"ה ליצירתו (כרך ל"ה, חוב' ב', אוגוסט 1918) וגם שתי חוברות מוקדשות לסופרים שהלכו לעולמם: חוברת לוינסקי, שהופיעה מיד לאחר פטירתו (כרך כ"ג, חוב' ו', דצמבר 1910) וחוברת מנדלי מיד לאחר פטירתו (כרך ל"ד, חוברת ב', ינואר 1918).

מלבד החוברות הללו שהיו מוקדשות לסופרים היו גם שלוש חוברות יובל של "השלח" גופא. חוברת אחת היתה "חוברת המאה" (כרך י"ז, חוב' ד' אוקטובר 1907), חוברת הק"נ יצאה לאור בדצמבר 1911, החוברת הנ"ל היתה מוגדלת וצורפה לה גם תמונה כללית של כל סופרי "השלח" מיום הופעתו והיא גם הופיעה בשתי מהדורות גם הופיעה חוברת המאתים (כרך ל"ד, חוב' פברואר 1918).

המרפרף בתוכן הענינים של כל כרכי "השלח" ימצא הדים למאורעות השנים שזיעזעו והעסיקו את הצבוריות הישראלית בכל אותן השנים. כי לא היה בספרות העברית לא לפני "השלח" ולא אחריו. (יוצאים מן הכלל אולי "גליונות" שנערכו בידי יצחק למדן ז"ל) ירחון שהיה ער כל כך למתהווה בעולם היהודי כמו "השלח". ההשפעה שהיתה ל"השלח" בתקופתו האחד-העמית ואח"כ בתקופת אודיטה לא היתה לאף ירחון או עתון עברי אחר.

אך לא רק בזה גדולתו של "השלח", ששיקף בנאמנות את התקופה שבה הופיע, גדולתו גם בזה שפתח פתח רחב לספרות העברית ובו התפרסמו בימי אחד-העם ובעיקר בימי קלוזנר היצירות הספרותיות, הפובליציסטיות והמדעיות החשובות ביותר של טובי סופרינו והוגי הדעות שלנו. ובכך גדולתו של קלוזנר כעורך. רוחו של "השלח" לא פג מאז וטעמו עומד בו עד היום הזה.

ה י ח ס י ו ה מ ו ח ל ט

לאסונו של דורנו, למקור כל הזוועות הנעשות כיום, אני חושב את תרלאטיוויסמוס כלומר, את ההשקפה הסופיסטית, שהכל הוא יחסי, שאין אמת מוחלטת ואין צדק מוחלט בעולם. כל הימים השתדלתי להראות, שאם יש השתנות בעולם צריך שיהא דבר שאינו משתנה, שעליו חל השינוי; המוחלט הוא המונח ביסודם של השינויים; ומוכן, שאם המסיבות משתנות בא שינוי במה שצמח וגדל מתוך המוחלט (לא במוחלט עצמו). ועל כן כל השקפה, שהיא מבוססת על היסודות האמיתיים של התקופה, היא לא היחסי של תקופה זו אלא המוחלט שלה, ודאי בשינוי צורה; אבל גם הצורה שנשתנתה יונקת מן הצורה הבלתי משתנית, ועל כן היא תכרית בשביל אותו זמן ואותן מסיבות.

י. קלוזנר: דרכי לקראת התחיה והגאולה, עמ' 296.

מכוס הזהב

(קטעי זכרונות)

מאת ישראל שמיבל

סינאטור של מדינת פנבסילבניה

רק אחת ישת אדם מכוס הזהב

וחלום זיו זהב לא יקום לאיש פעמים.

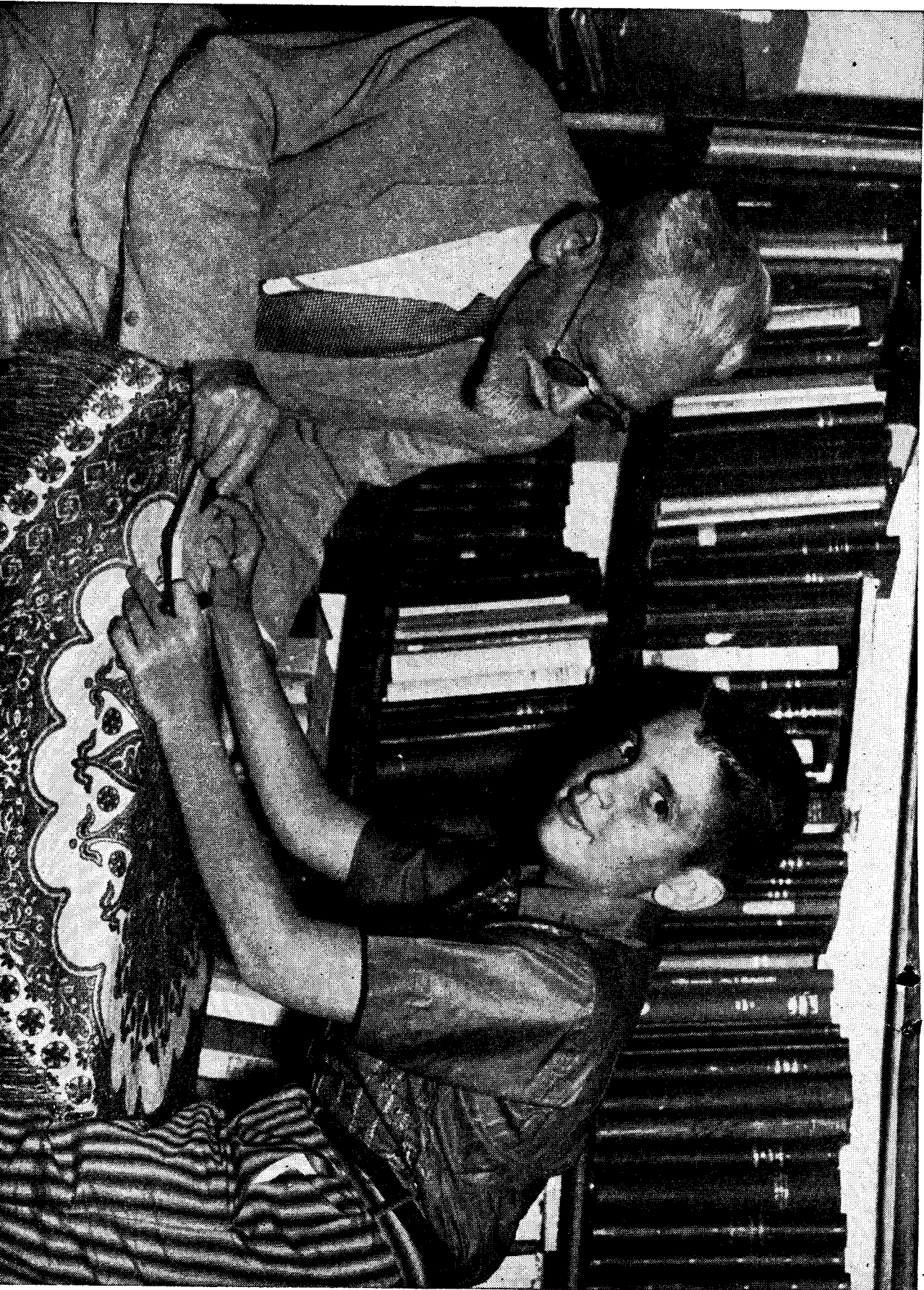
חיים נחמן ביאליק

השורות שהבאתי משירתו הגדולה של חיים נחמן ביאליק יצלצלו באוזני כל ימי חיי. אני יכול לקבוע בפה מלא, כי שתי השנים ומספר הירחים שביליתי בירושלים, ב־1920—1922, בבקרי בבית המדרש למורים, היוו את „כוס הזהב“, שממנה שאבתי מעינות אושר, התלהבות וחדוות יצירה ימים רבים. העיון היסודי והמרוכז בבית המדרש בהשגחתם של החכמים והמורים המובהקים שבירושלים של אותם הימים, פתח לפני שערי חכמה וגילה לי עולמות חדשים של דעת והשכלה יהודית. אפקי מחשבתי הלכו ונתרחבו עד שנעשיתי בן־בית בכרם ספרות ישראל. האישיות המרכזית בחיי אז, חיי שלוה, אושר ויצירה, בזמן שבתי בירושלים, היה ללא שום צל של ספק מורי בתולדות ישראל, ד״ר יוסף קלוזנר. מורה בחסד עליון, הצליח פרופיסור קלוזנר להרחיב את ידיעות תלמידיו בבית המדרש ולהאיר את עיניהם בפרשיות נעלמות בתולדות ישראל, כתקופה שלפני הופעת מוחמד בערב ומאבקי־הגבורה לקיומם של השבטים העבריים בערב כבני קינוקע ובני קוריטה. שבוע אחרי שבוע חזר פרופיסור קלוזנר על הרצאותיו הקודמות והרחיב את המצע בכל פעם, בהדגישו ובציינו את הקווים החשובים ביותר של החומר שכבר עבר עליו ועל ידי כך חיזק וביצר תפיסת התלמידים את הפרקים בתולדות ישראל שקודם לכן לא נלמדו בהרחב ענין.

אני זוכר עדיין בבהירות יתרה את התפעמות הנפש של כל המחלקה בתולדות ישראל כאשר עמד פרופיסור קלוזנר במשך שעה שלימה על המלחמה האחרונה של בני קוריטה, והתחיל לקרוא לפתע אחד משירי טשרניחובסקי הנועזים: „האחרון לבני קוריטה“. הבנת רקע המאורעות הכשירה את התלמידים לתפוס רוח שירי הכח והקרב של טשרניחובסקי.

אחר כך באו ההרצאות הבלתי־נשכחות על חכמי קירואן, ואחריהן —

על הקראים והתנועות המשחיות בישראל.

בלעתי ככורה בטרם קיץ את הרצאותיו של פרופיסור קלוזנר עד שמלאתי חוברת אחרי חוברת לא רק בתוכן כל הרצאה והרצאה, אלא העתקתי את הדברים כפי שיצאו מפיו — בלשון עשירה ועסיסית ובסגנונו הצח והמדויק.

ואז גבר בי הרצון לספוג כל החומר שהשמיע פרופיסור קלוזנר באזנינו במחלקה במידה כזו, עד שהוספתי ודרשתי בשקדנות אחרי המקורות שהזכיר בהרצאותיו. הרבה מן המאמרים שהזכיר פרופיסור קלוזנר בגאון היו מפורסמים על פני כמה מחוברות "השלח", בשנותיו הראשונות והאחרונות. כמעט בכל יום הייתי נחפו אחר הצהריים מבית המדרש למורים אשר בשכונת בית הכרם בירושלים לספריה הלאומית, שנמצאה אז בקומה השנייה של בנין שטוח לא רחוק מבית המדרש, כדי לקרוא עד שעה מאוחרת בלילה מאמרים שהזכיר פרופיסור קלוזנר, בתורת מראי-מקומות, ולמצות את כל תכנם. בימים ההם נדרתי נדר, שקימתיו אחרי כן, שמיד כשיהיה לאל ידי, ארכוש לעצמי כל כרכי "השלח" ואאספם אל ספריתי. נתקשרתי אל "השלח", כאל אחד הגורמים שעיצבו את רוח התחיה העברית. במידה כזו, שעם הפסקתו בסופו של דבר, אחרי נסיונות רבים וחוזרים להמשיך בהוצאתו, לא ידעתי שלווח בנפשי עד שגיליתי "רגשי חיבתי" ל"בצרון". ומכאן נאמנותי המתמידה ופעולתי להתקדמות הירחון.

בין קניני היקרים לי נמנות הרשימות הראשונות מהרצאותיו של ד"ר קלוזנר. לעתים קרובות ביותר אני פותח את המחברות היקרות ואני קורא וחוזר וקורא את דברי החכמה שבהם העשיר פרופיסור קלוזנר את חיי תלמידיו.

במחלקה של שנת 1922 (אני מציין את המחלקה לפי שנת סיומה) היו רק כחמישה עשר תלמידים, אולם הרבה עשו להם לאחר כך שם גדול כל אחד בשדה פעולתו ותרמו תרומה חשובה לחיי הארץ. בין קבוצת התלמידים היה אחד שעתה יחשב לאחד המומחים לגיאוגרפיה לפיתוח התיירות בארץ — ד"ר זאב וילנאי. כבר אז הצטיין בידיעותיו הרחבות על החי והצומח בארץ. ד"ר וילנאי כידוע. פירסם מורה-דרך מפורט והמכיל ידיעות אנציקלופדיות על הארץ. תלמיד אחר אז הנהו כיום מפקח על בתי ספר יסודיים בירושלים, ד"ר מ. כוכבא, שנודע בשם "סטרנטהאל". הוא משך בעיקר את תשומת-לב המורים בסגנונו הקל והמהיר שעמד לו בהכינו את חיבוריו העברים. אחד התלמידים בבית המדרש, אשר מזמן לזמן ניצטרף לקהל שומעי הרצאותיו של ד"ר קלוזנר, אך ביקר את המחלקות הנמוכות במוסד, היה שניאור ז. חשין, שהנהו כיום שופט של בית המשפט העליון

הצילום האחרון שנעשה מפרופיסור יוסף קלוזנר בביתו בתלפיות, ירושלים ביום השלישי, שמונה ביולי, 1958, בשעת ביקור אחר הצהריים של הסינאטור ישראל שטיבל, תלמיד לשעבר של החוקר והחכם העברי בבית המדרש למורים בירושלים.

בצילום שנעשה על-ידי הצלם הירושלמי הידוע, אברהם מאלאבסקי, פרופיסור קלוזנר מופיע יחד עם בן הסינאטור שטיבל, יעקבי רוברט, אחר שחתם את שמו על אחד מספריו שהגיש לשטיבל הצעיר.

ונשיא־המשנה שלו; ומנחם ארנון, מפקח בתי־הספר היסודיים בתל־אביב כיום. בין התלמידים האחרים, שהצטיינו כמורים בבתי־ספר שונים הם: פינחס נאמן ומר פראנקנטהאל.

ד"ר קלוזנר הניח רושם בליימחה עיל תלמידיו בהתמכרותו לשאיפות חיו והשקפת עולמו הלאומית השלימה והבלתי מתפשרת. שעוריו על תקופת בית שני, שנתן ד"ר קלוזנר לפרקים, ובפרט במשך חודש כסלו, לפני חג החנוכה, וגם לאחריו, נקראו לפני התלמידים של כל המחלקות בבית המדרש למורים. קהל השומעים הוקסם מציורי ההוד והתפארת שצייר הנואם ממלחמות השחרור של החשמונאים, מלחמות "המעטים" נגד "הרבים".

ואמנם יש להודות לד"ר קלוזנר שהתגדר בפרק זמן של תקופת בית שני, שכל כך הרבה היה בו מן המעורפל והסתום, וצירף את הפזיזים המפורזים במקורות השונים לתמונה אחת וכוללת של חיי עם קטן, אך גדול ברוחו ויוצר יצירות־נצח. ד"ר קלוזנר הבהיר את המאבק המדיני והרוחני של עמנו בתקופה זו הבהרה יתרה. בכמה מן הפרקים מגיע ד"ר קלוזנר לשגב רעיוני ומרומם את נפשנו בפאתוס הלאומי שבהרצאתו.

בכל פעם שאני ניגש לאיצטבה בספריתי שעליה מתנוססים עשרים הכרכים מיצירות ד"ר קלוזנר, שנדפסו לפני שנים מעטות בתבנית קטנה, הנני מתמלא רגשי הערצה ותודה למחבר. כרכים אלה, וביחוד ההיסטוריה הישראלית, היו בעשרות השנים האחרונות ציוני־דרך בחיי וקשרוני בקשר אמיץ לעבודה מתמידה, ללא לאות, למען הציונות וארץ־ישראל.

* * *

התידדתי עם ד"ר קלוזנר על מכסה האניה "רוסלאן" שהפליגה מאודיסה ביום ו' 14 בנובמבר, 1919 ושהסיעה בדרך לארץ־ישראל כמה מאות של פליטים ועולים, שהצליחו להירשם כארצישראלים לשעבר (אף־על־פי שמעולם לא דרכה רגלם על אדמת קודש). בעמדי על יד ד"ר קלוזנר בקצה האניה, ראיתיו כשהוא מסתכל כלפי החוף הרוסי ההולך ומתעלם מהר מן העין בתוך הערפל והאד של יום סגריר. ד"ר קלוזנר הטא את ראשו מול סיפוני האניה מלאי האנשים וקרא: הלא זה אוד מוצל מאש!

המראה החיצוני שלי ביום סגריר זה, ששימש נקודת־מפנה לנו, לא היה בו כדי להרהיב את העין. כדי שלא לעורר את חשדם של סוכני דניקין, שרחשו על הסיפון העליון של "רוסלאן" כאשר עלו הנוסעים על האניה, שמעתי לעצה שניתנה לי ו"לפליטים" כביכול אחרים כמוני, לשחק את תפקידי כראוי ולהתחפש כאילו התפלשתי ברפש של בית הפליטים אשר ברחוב באזארניא 35. מראי היה כמראה פוחח טיפוסי, לצערו ולדאבונו של דודי האמיד, שמואל שטיבל, שהודות לנדיבותו וסיועו נתאפשרה בריחתי מרוסיה לארץ־ישראל.

אולם עינו התרה של פרופיסור קלוזנר גילתה מיד מתחת התלבושת הבלויה את הסגן הצעיר במדיו המפוארים שפגש פעם בתנאים הרבה יותר טובים בימי

האביב המזוהבים של המהפכה הרוסית בביתו של משוררנו הנערץ חיים נחמן ביאליק. העלינו מן השכחה את הפגישה הזאת, כשהתחילה "רוסלאן" לחתור לעבר קונסטאנטינופול. נזכרנו, איך החליט אז ביאליק לעשות שתי מלאכות בבת אחת: "לשבת" לפני צייר ולתרגם את מחזהו של ש. אניסקי — "הדבוק". באחת "הישיבות" האלה נתקיימה פגישה הראשונה עם ד"ר קלוזנר.

מאז עברו כארבעים שנה. פגישתנו האחרונה נתקיימה בבית פרופיסור קלוזנר בתלפיות בעיצומו של הקיץ האחרון. מחלתו כבדה עליו, אולם ברוחו היה רענן וער כבמיטב שנותיו. בת צחוקו לא משה מעל פניו והוא מלא תכניות עבודה כעול ימים. הוא קיבל את פני ופני בני בחביבות, כמנהגו תמיד, ושוחחתי עמו ארוכות. בהפרדנו לא ניבא הלב, כי זאת היא פגישתנו האחרונה. זכרו היקר לא יסוף מקרבנו כל הימים!

ד. בן-גוריון על פ' קלוזנר

במלאת בשנת 1954 שמונים שנה לד"ר קלוזנר, שלח ד. בן-גוריון משה-בוקר מכתב ללשכת "תיאודור הרצל" בגדרה, שהגנה את יובלו של החכם, ובו דברי הערכה אלה עליו:

"ישנם אולי לא מעטים, כמוני, שאינם מסכימים בכל לדברי קלוזנר בעניינים שוטפים, ומצטערים על יחסו לתנועה, שיש לי הזכות להימנות כל חיי בין נושאייה ואדוקיה, אבל אין דבר זה מפחית כמלוא הנימה הערכתי והשתאותי ליצירות המדעיות הכבירות ולעבודתו הספרותית והבלשנית הברוכה של אחד מגדולי חכמי ישראל בדורנו ובכל הדורות.

"המחקרים המעמיקים והמקיפים בתולדות ישראל בימי קדם, וביתוד בימי בית שני; השקידה העצומה והמדוקדקת על תולדות הספרות העברית החדשה ויצוריה; המפעל הנועז והיהודי-שביהודי על חיי ישראלי ומוסד הנצרות פאולוס; המחקר הנחרד על הרעיון המשיחי; התיודשים המרובים בלשון העברית; המונוגרפיות המאלפות על פילוסופים והוגי דעות; מאמרי הביקורת, או יותר נכון ספרי הביקורת וההסברה על משוררי ישראל הגדולים בזמננו; האמונה העמוקה ברוח ישראל ונצחו יחד עם הזיקה הטבעית לערכים אנושיים כלליים; אלפי המאמרים והרשימות השופעים אהבה ואמונה יהודית ואנושית; השקידה המופלאה, שכמעט אין כמותה בספרותנו, של יוצר, חוקר, איש מדע ופובליציסט, שעומד כל ימיו ברעננות שכלי, רוחו, רצונו ואמונתו, ואינו יודע ליאות ופעולת הזמן והגיל; ההעזה המעפילה להתחיל במפעלים הדרושים עשרות שנים לביצועם מאת אנשים פחות מבורכים; הערות המתמדת לכל חידוש, שינוי, גילוי, שהזמן אין לו שליטה עליה; נעוריה-הנצח הטבעיים בכל מה שהוא כותב; — כל אלה מיוחדים ליוסף קלוזנר מקום מיוחד, כמעט יחיד במינו, בתולדות הספרות והרוח של ישראל."

דְּבָרִים אֲחֵרִים עַל יוֹסֵף קְלוּזֶנֶר

מאת יוסף ליבטנבוים

את פרופסור יוסף קלוזנר הכרתי מיום שעליתי ארצה, זה כשלושים ושמונה שנים. אכן, יחסי לאישיותו היה בה לכתחילה משום משפט קדום. עדיין נמצאתי תחת השפעת דבריו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי שנתפרסמו במאסף הספרותי "נתיבות", בו נדפסו שירי הראשונים, על "עולם מתהווה", שחיבר קלוזנר לאחר ביקורו הראשון בארץ. היו שביקשו לראות בהתלהבותו היתירה של קלוזנר טעם לפגם. ברם, עם הפגישה הראשונה נתחוויר לי מידי כי יסוד התלהבותו הוא תמימותו, אמונתו הנפשית. זכור לי טיולי הראשון עמו בחוצות תל-אביב הקטנה בת שלושת-ארבעת אלפי התושבים. הימים ימי ראשית המנדאט האנגלי, אך בתל-אביב כבר היתה מצויה משטרה עברית, אף כי מצומצמת ביותר, ועל גבי הבית, שבו שכנו השוטרים היהודים, התנוסס שלט באותיות מאירות עינים: "משטרה עברית". קלוזנר עצר בעד מהלכו והצביע על השלט מתוך רטט והתפעלות מיוחדת, כמי שצופה בכך את ראשית עצמאותה של ישראל, ובו במקום הביע גם את אמונתו בהרחבת הגבולות, בצטטו את הפסוק: "ופרצת ימה וצפונה וקדמה ונגבה". לימים, כשהקים את ביתו בתלפיות הסמוכה לירושלים, לא השתוממתי כלל לכתובת "יהדות ואנושיות", כשם אחד מספריו הראשונים, שנקבעה על גבי המשקוף שמעל למבוא, אף כי שהתיחסו לכך מתוך לגלוג חבוי, שכן ראיתי בזה את סיסמת-חייו, הבינותי גם את יחסו החיובי של ברנר אליו, שהיה בדרך כלל מקפיד על טוהר המידות ועוין את הזיוף בכל אשר מצא.

קלוזנר לא נרתע מלהביע את רגשותיו בגלוי, וזה היה אולי הצד הכי-נלבב שבאישיותו. גם כתיבתו, בין כהיסטריון, בין כמבקר ספרותי ובין כפובליציסטן, היה בה מאותה הפשטות, מאותו גילוי-הלב, לכאורה כתיבה פופולארית, פשטנית, בהירה למאוד, אך נלבבת תמיד, נלהבת, תמת-מוג, מפיקה חיבה יתירה לנושא, כמוה כבלטריסטיקה. אכן, ידע קלוזנר להסביר יצירות הסבר ביקורתי חריף, לנתחן ניתוח קפדני ומדוקדק, מתוך חוש דק מן הדק, אך יותר מזה היה מחונן באותה סגולה יקרה, להיות מחבב את היצירות והיוצרים על הקורא. המוג החם, הפשטות, הלבביות הם העושים זאת. וזו היתה אולי זכותו הגדולה ביותר של קלוזנר כסופר וכפובליציסטן.

קלוזנר סרב כל ימיו לצאת את הארץ. מעולם לא הלך שבי אחר הזמנות מושכות, בין הזמנות להרצאות במכללות חשובות, בארצות הברית ובארצות יבשת אירופה, ובין הזמנות לכינוסים מדעיים נכבדים ואפילו לקונגרסים ציוניים. הוא

לא נתפתה להזמנות, גם כשראה בהן משום צורך חומרי לעצמו. הישיבה בארץ היתה חביבה עליו יותר מכל.

קלוזנר היה פינומין. ושמונים וארבע שנות חייו עד אחרון ימיו — היה ער ורענן ומבחינה רוחנית צעיר לימים ממש. אכן, מות רעיתו הנאמנה פניה לפני שנים מספר דירדרה את רוחו, ועברו ימים רבים עד שהתאושש. גם המיחוש ברגל הימנית, שהרופאים לא עמדו עליו כראוי, הצערהו לעתים והפילוהו פעם בפעם למשכב. אך בדרך כלל לא התאונן על מצב בריאותו. עד לפני זמן קצר שימש עורך ראשי של האינצקלופדיה העברית הכללית מיסודה של "מסדה", וגם כשמשך ידו מן העריכה, שקד על הרחבת ספרו ההיסטורי העוסק בדברי ימי בית שני ועל "ישו הנוצרי", הוסיף הערות ותיקונים — לרגל תרגומים לוועזים שונים, שהוא גופו בחן אותם בחינת מחבר. קלוזנר הופיע עדיין כנואם באסיפות ספרותיות ומדיניות שונות ולקח חלק כשופט בפרסים ספרותיים היקרים לו ביותר, כגון פרסי ביאליק, טשרניחובסקי, ואויסקין. אין הוא יכול להסתלק מן השיפוט. סח לי, מתוך יחסו המיוחד וחיבתו היתירה לאישים, שעל שמם נקראים הפרסים הללו. כה חי ופעל האיש, שזקנתו לא ביישה את נעוריו.

ניו-יורק, ה' בסיון תשי"ח.

מ ו ס ר - ח י י ם

היהדות המקורית אינה מגעת לידי קיצוניות מוסרית. לא נתקיימה בה האיסיות ולא קיבלה את הנצרות, ואפילו לא את הפרישות הנזירית ואת המוסריות הסגפנית, שהגלות הארוכה אי-אפשר היה לה שלא תדביק בהן גם את היהדות בימי הביניים האפלים ליהודים ביתוד. והיא מבואה בחשבון את המבע האנושי ואת צרכיה של החברה האנושית, שהיא מורכבת מבעלי "בשר ודם", ובמצבים יוצאים מן הכלל היא נותנת לאדם להישאר אדם עם הולשותיו; אבל לעומת זה היא מרסנת את התאווה האנושית ואת האכזריות שבו בדרך-כלל ובמצבים כתיקונם ומחנכת אותו להומניות מבעית ולמוסריות אמיתית. ובשביל כך לא תסוף היהדות מקרב האנושיות לעולם!

י. קלוזנר: דרכי לקראת התחיה והגאולה, עמ' 292.

רשימות וסקירות

מחודש לחודש

בסימן התגרויות קשות

החודש שחלף עמד בסימן התגרויות קשות ומסוכנות לשלום העולם, העולם התיצון הגדול, והעולם היתודי הקטן. מכיוון שבימינו הוסרו המחיצות בין העולם הגדול וזירתו, זירת המדינות הבינלאומית, ובין העולם הקטן היהודי, ומרכזו—מדינת ישראל, שוב אין להבחין בין הסכנות הבחנה של ממש, ושוב אין לזלזל באף אחת מהן. בידוע שהסכנות הגדולות לשלום הבינלאומי מאיימות גם על מדינת ישראל הקטנה וגם על העם היהודי בכללותו. וכן ידוע, שכמה מן הסכנות הקטנות, המאיימות במושרין על מדינת ישראל הקטנה, מאיימות בעקיפין אף על שלום העולם, ואין נסתר מהמתן. מטעם זה אין להקל ראש בתעלוליו של גנראל סורי בגבול הצפוני של ישראל, כשם שאין מי שיזלזל ברצינותם של האיומים הניתכים עתה בזרם שאינו פוסק על שלטונות הכיבוש המערביים בחלק המערבי של ברלין.

מספרם של אנשי אסכולת „המלחמות הקטנות והמאותרות“ פוחת ותולך, כשם שמתמעט מספרם של אנשי אסכולת המלחמה בכלי-נשק רגילים (כלומר: שאינם אטו-מיים). הקושי הרב שבאיתור מלחמות „קטנות“ בימינו, והיתרון העצום אשר לנשק האטומי על פני הנשק הרגיל וה-מיושן, מפתחים את הסיכויים לקיום המיוגבלות משני הסוגים כאחד. מכאן גם החשיבות של המדינות הקטנות והבי-

נוניות כגורם מתמיד במדיניות הבינלאומית, מהוץ לכל פרופורציה לגודל כוחן הצבאי והטכנולוגי בדור זה שאין בו, למעשה, אלא שתי מעצמות אדירות בעלות כוח אטומי מבריע.

עצרת האומות המאוחדות וסיכומה

באמצע החודש דצמבר נסתיימו ישיבותיה של העצרת ה־ג של האומות המאוחדות, אשר מבחינת ההישגים הממדי שזיזים היתה דלת-מעש ומעוטת-תקוה מאין כמוה, ולא שכל העצרות הקודמות של או"ם הגדילו לעשות. אלא שהפעם הוצאו מלכתחילה כל הבעיות החשובות והדוחות פים מתחום הדיונים והויכוחים על זירה בינלאומית זו, אם משום שקברניטי האומות נוכחו לדעת שאין מעם לדיונים במסגרת האמורה, ואם משום שביקשו, ועודם מבקשים, דרכים יותר ישירות ויעילות לפתרון של איתן בעיות.

דיונים על השאלה התיונית של איסור הניסויים האטומיים ושל פירוק הנשק מתנהלים בכבוד בווניבה; המשא ומתן על סכסוך אינו פורמזות מתנהל בווארשא; הויכוח על גורל ברלין המערבית ועל „איחוד“ גרמניה נערך בקולי-קולות בעתוני המזרח והמערב, והמאמצים הבלתי-פוסקים של כרושצ'וב להגיע לידו „ועידת פסגות“ — אף הם נעשים, כמובן, מהוץ למסגרת או"ם. הויכוחים בעצרת ה־ג לא הצמיחו כל פרי וההחלטות המעטות שנתקבלו היו פתומות

של „היד החזקה“ — שעת כושר קצרה, העלולה לחלוף לאחר שיהיה גם לארצות הברית מלאי הגון של קליעים ארוכי טווח מסוג „אטלס“ — ובהשגת הישגים של ממש ביבשת, שבה לא האירה התצלחה פנים לעולם הקומוניסטי — בלב אירופה.

האולטימאטום של מוסקבה לעולם המערבי-רבי בעניין „ברלין החפשות“, שהוכרו ערב ההתיעצויות של בעלי ברית „ניוטו“ בפאריס הוא איפוא נסיון לנגוד את ברזל היתרון הסובייטי בקליעים — כל עוד הוא קיים, אבל נסיון כזה הוא התגרות שאין המערב יכול לקבלה בכניעה גמורה או חלקית, בין שמועד הזמן לקבלתה הוא ששה חדשים, כפי שגרם כרושצ'ב תחילה, ובין שהוא פחות מזה, במאבק „המלחמה הקרה“, אשר אפילו לדעת אופטימיסטים כסינאטור האמפרי, עלולה היא להימשך עוד זמן רב, הועמד העולם שוב בסיומן היתגרות קשה הע' תידה להביא משבר קרוב.

התגרותו של גנרל סראג'

התגרות שונה בגדלה, בהיקפה ובאופיה היא התקפת הסורים בגבול הישראלי, שעוד לא היה כמות להיקף ולשחצנות פרובוקטיבית. התקפת ארטילריה כבדה לאורך 7 ק"מ ובעומק 5 ק"מ, באזור התולה בצפון, והמטרת 900 פגזי תות-חיים ומרגמות על 8 ישובים שקטים — אין למדרן במספר הקרבנות שנפגעו, כי בעוצם הנסיון שנעשה לפגוע בישראל, תוך ניצול היתרון הטופוגרפי המוחלט והיתרון הדיפלומטי של השעת הזאת, באו"ם ובשאר מקומות.

לכאורה, צדק מנהלו של משרד הבטחון הישראלי, מר שמעון פרס, בהכריזו לפני שבוע ימים בניו-יורק, כי מצבה של ישראל שופר לעומת מה שהיה בשנים הקודמות, ובפרט לפני מערכת סיני. עם זאת, אין לך שעה פחות נוחה לישראל ראל להשגת הישגים מכריעים, אם בצורת

למדוי, חסרות משקל, אם לא חסרות משמעות, בהינתן „הבל-כדאשתקד“, דוגמה בולטת להחלטה כזאת היא ההחלטה על הפליטים הערבים, שאינה נבדלת כמעט מקודמותיה על נושא עגום זה, ושאינה רואה תרופה אחרת אלא הפנייה אל המזכיר הכללי בנוסח של „תיקו“, אף שהכל יודעים שהזמן קצר (1960 — מאחורי כתלנו) וקרנות-הסיוע פוחתות והולכות, ומדינות ערב מתעלמות מכל אחריות ממשית, כאז כן עתה.

ההיתגרות הקומוניסטית בברלין

הכרזת כרושצ'וב על תכניות ברית המועצות לגבי ברלין המערבית ולגבי איהוד שני הלכי גרמניה אין בה חידוש לגופו של עניין אבל יש בה חידוש מבחינת המועד שבחר בו להכרזה זו. בזמן האחרון נתרבו האופטימיזם במחנה המערבי לגבי יחסי הכוחות האטומיים שבין שני הגושים ולגבי הסיוע להדביק את רוסיה מבחינת ייצור הרא-קישות ארוכות-הטווח.

הבשורה על קליעה נסיונית מוצלחת ראשונה של הקליע הבין-יבשתי הא-מריקני הראשון („אטלס“) שהגיע לטווח של 6.300 מיליון — היה בה עידוד רב לדורשו עצמתו הצבאית של העולם הדימוקראטי. אפילו כן, כשנשאל המומחה הגרמני-אמריקני לקליעים, וורנר פון-בראון, אם כבר נישתנו הכוחות במירוץ הקליעים, השיב בשלילה וחזר על הוותק קודמת, שבה יחס לרוסים יתרון זמן, במחקר ובניסויים, כדי 4—5 שנים. הוא הודה, אמנם, כי כיום מוציא אמריקה למטרות אלה סכומים עצומים, ושקשה להשיג הישגים יותר מרבים על ידי הוצאות נוספות, ובזאת הרגיש, כי ישנם יתרונות זמן שאין להתגבר עליהם על ידי הוצאות כספיות בלתי-תימוגבלות בלבד.

מותר להניח איפוא, כי הדיפלומטיה המבוימת מאמינה בניצול שעת הכושר

שמשנעשתה — יתא מוכן להגן עליה הגנה דיפלומטית ולהפיק ממנה את מלוא התועלת התעמולתית בעולם הערבי. יור כל היותו, שגנרל סראג', עושה דברו של נאצר בסוריה הסוררת, עשה מה שעשה על דעת עצמו ותודיע אחר כך לנאצר, כי „הישראלים הם שפתחו באש נגדנו“.

סוף סוף אין הדיקטאטור המצרי מחוייב לדעת את האמת על כל תקריות, וגנרל סראג' הוא תלמיד טוב של נאצר בסילוף עובדות ובניפות תקריות (בשעה שהדבר נראה כדאי בקאהיר). וכן הוא מומחה לייצור תקריות כגון חציית הגבול בנגב על ידי אווירונים מצריים — בזמן האחרון.

עכשיו, נראים הדברים, שאין סכסוך צבאי עם ישראל כדאי לו, לנאצר, וזוהי הסיבה העיקרית לשלווה היחסית בגבול עזה ובשאר נקודות מגעי, שבהן צבא מצרים עלול לבוא בריב עם צה"ל. לעו-מת זאת, זהה, הרי כל תיגרה ותקרית בגבול הסורי כדאית מאוד בשעה זו לגנרל סראג', הואיל והוא נתון בסיבוכים קשים בתוך ארצו, מיום סיפוחה של סוריה ל„רפובליקה הערבית המאוחדת“.

סראג', שהיה ראש הגורמים שהביאו את סוריה בעולה של מצרים, מרוב העריצה לנאצר ולשימתו, עיניו רואות וכלות בנצל מצרים את הסורים. המלווה הרוסי, בסך 180,000,000 מיליון דולאר שהועד נק לסורים על ידי מוסקבה עוד לפני סיפוח סוריה ל„רפובליקה המאוחדת“, שוב אין הסורים רשאים להשתמש בו כרצונם, ולא עוד אלא שקאתור פקדה עליהם להסתפק ברבע מן הסכום האמור ולהעביר את היתר למצרים, „למשרות יותר דחופות“. התקלאות וגם המסחר הסורי נתונים במשבר קשה והתיקונים האגרריים עוררו תסיסה עזה בכל הרבי סוריה. הדרוזים מוסתים על ידי סוכ-נים סובייטיים לעמוד על זכויותיהם וגם הקומוניסטים הסורים הגבירו חיי-לום, אחרי שוב מנהיגם, תאליל באקדאש, ממוסקבה. לדברי תאליל, אין כרוש'צ'וב מורה במזרח התיכון כדי להאדיר שמו

החלטות של מועצת הבטחון באו"ם ואם בצורת התערבות דיפלומטית נמרצת מצד המועצות הגדולות.

אם תשאלו, איפוא, מה ראתה מדינת ישראל על ככה להגיש את תלונתה למו-עצת הבטחון אחרי התקרית הסורית המ-בישה? — התשובה היא: לעורר ול-הזהיר את דעת הציבור על המתרחש ול-הכין את דעת הקהל לכל תקלה שלא תבוא, כי ממשלת ישראל — ושום ממ-שלה אחרת — אינה יכולה לעמוד בהית-גרויות כאלה בשום פנים ואופן, ואם תקרית כזאת תישנה, יהא שלום המזרח התיכון, ואתו שלום העולם, נתון בסכנה. התלונה הישראלית למועצת-הבטחון באה למרות ההכרה הברורה, שאין סיכוי רב להחלטת גינוי תקיפה, או אף לא תקיפה, נגד התוקפן, ושבמקרה של הצלחה ישראלית כלשהי בכיוון זה עלול „וויטו“ סובייטי לקלקל המערכה. ואין לנו אלא לסמוך על שיקול הדעת של כל נציגי האומות באו"ם ושל רוב הציבור בארצות ההפשויות אשר רק אליהם הגיעה המתאה הישראלית כצורתה וכלשונה. יש לזכור, כי אפילו הדרו"ה הרשמו של משקיפי או"ם דיבר על „יירוט משני הצדדים“ גם אם הודה, שהסורים הם שהחלו ביריות, וכן יש לזכור, כי נאומו של הנציג המצ-רי (לוטפוי), בתשובה לנאום השגריר הישראלי (אבן) באותה פרישה, היה רצוף הרבה דברי תוצפה ושקרים כה מרובים, עד שלא יוכלט כי כמה מאלה נכנסו ללב השומעים ונתקבלו כמטבע עוברת לסוחר. כללו של דבר, גם תעמולת-שקרים היא יעולה, לפעמים, אם התנאים התיכוניים נותנים לה, ואף התיגרות הקשה ביותר אינה נראית קשה כל כך, אם יש מי שמד-עוניין לעצום עיניו ולומר: לא ראיתי אוון! — ובמקרה דידן. יש ויש מי שמעוניין בכך.

עם ידיעת נאצר, או בלי ידיעתו אפשר שאותה היתגרות בצפון התולה נעשתה עם ידיעת נאצר ואפשר שנעשתה בלי ידיעתו, אך אין מקום להטיל ספק

מניעת השתלשלות מצרית בבגדד, אחד האמצעים הבדוקים לכך הם, כמוכּוּן, משֶׁ לוחי נשק סובייטיים ניכרים אל הדיק־מאטור העיראקי החדש.

אכזבה שנייה של קאהיר נכונה לה בסודאן. הדברים היו קרובים לח־דירה מצרית נותה וקלה לממשלה ול־אופוזיציה הסודאנית כאחת, עד שקם גנרל עבוד ונטל לידו את רסן השל־טון הצבאי, כפי הנראה — בהסכמתו החשאית ולפי הזמנתו המוקדמת של ראש הממשלה האזרחית עבדאללה חאלילי. לא הועילו לנאצר שני המוניסטרים הבוגדים חברי ממשלת האילי, שעשו רצונו של נאצר, ולא הועילו ראש האופוזיציה הסודאנית, ישמעאל אל־אזתארי, שאין לקאהיר לקבל יפוי־כוח והוראות לפעולות הפיכה מתואמות, גנרל עבד הקדימם, ולא היתה שהות לפעול.

המושל המצרי ומשרתיו

מטעם זה וכן מהמת העובדה, שכבר התנסה פעמיים במאבק נגד הצבא היש־ראלי ויצא כשודיו על ראשו, עדיין אין המושל המצרי שש לקראת התמודדות עם ישראל בעתיד הקרוב. מה שאין כן משרתיו, המושפעים יתר על המידה גם מדבריהם הרחב שמפיצה קאהיר בשידוריה וגם מדבריהם הסילוף והגידוף שמפיץ ראדיו מוסקבה בערבית נגד מדינת ישראל וממשלתה, ושמפיצה ממשלת הסובייטית בצורת עלונים וחברות־האשמה נגד הציונות ומגשימיה. כל אלה מטעמים אנשים כגנרל סראג' לחשוב, כי „הותרה הרצועה“, והם דוחקים את הקץ. הוא ושכמותו מסכנים את שלומם של המזרח הקרוב ואת שלומם של העולם, ממשלת ישראל, שתתיעה על הסכנה לפני מועצת הבטחון, לא את סוריה בלבד הזוהרה, ולא את „הרפובליקה הערבית המאוחדת“ בלבד גינתה (האחרית, בסופו של דבר, לכל תעלולי המשק) אלא את כל אומות העולם הרואות אוון ומחשות, ואינן נוקמות שום פעולה של ממש, בעוד מועד, ובטרם ישובו התותחים לדבר את דברם.

של נאצר ולא עוד אלא שהוא מוכן לע־שות הכל כדי לצמצם תחומי גידולו, ראויה לכך, מה שעושים נציגי ברית המועצות בבגדד, ומה שהם מוכנים לע־שות גם בסוריה אם נאצר יבגוד בהם בגידה כל שהיא ויתחיל שוב לעשות כונוי תן כלפי המערב. ההסתה הגלויה של הקומוניסטים הסורים נגד נאצר וה־עזרה המושמת להם בדרכים שונות מה־קומוניסטים בבגדד המריצו את נציגי של הדיקטטור המצרי בדמשק לעשות „פעולה צבאית פאטריוטית“ נגד ישראל, מתוך ההנחה שבמזב הבינלאומי הנוכחי תימנע ישראל מלפעול מיד נגד התוקפן. בזאת ביקש סראג' לחזק את מעמדו ה־זק נוסף, בפרט לאחר שראה את סופו המר של קולונל עריף, מעריצו של נאצר במשפחה קציני ההפיכה של עיראק.

מעמדו של גנרל קאסים

ראש ההפיכה העיראקית, גנרל קאסים, הצליח אמנם, להתגבר ללא קושי על אויבו ומתחרהו הראשי, קולונל עריף, ולשכנע את רוב אנשי הקצונה, כי „אי־חוד עם מצרים“ מוליד לשיעבוד מצרי, כפי שאירע לה לסוריה. אבל למרות נצ־חוננו זה, אין העניינים בעיראק שמחים, כלל ועיקר. גם לאחר סילוקו של קולונל עריף, עוד ישנם קצינים בצבא העיראקי הרוחשים אהדה לנאצר ומקווים להיבנות מתורבנו של גנרל קאסים, ואם לשפוט לפי הידיעות המגוועות מצדדים שונים על התסבוכת העיראקית — אין כסאו של קאסים איתן יותר מכסאו של חוסיון הצעיר בממלכת הירדן, וכל רוח מצויה של קשר קושרים עלולה להפילם.

שתי אכזבות שנחלה קאהיר

קאהיר נחלה בשבועות האחרונים שתי אכזבות. אכזבה ראשונה: מצרים נוכחה לדעת כי מוסקבה מתנגדת בהחלט לפרישת סוכת שלטונה של מצרים על עיראק. הקומוניסטים העיראקיים אינם היריבים היחידים של סוכני נאצר בקאהיר. גם הדיפלומטיה הסובייטית הרשמית פועלת במלוא הקיטור ובכל כו־בד הלחץ לחיזוק מעמדו של קאסים ול־

השתתף
בחגיגות שנת העשור למדינת ישראל
על-ידי השקעה
באגרות-מלווה של מדינת ישראל

CELEBRATE
ISRAEL'S TENTH ANNIVERSARY
BY INVESTING IN
STATE OF ISRAEL BONDS

תוכל לקבל פרוספקט ולקנות אגרות-מלווה של מדינת ישראל אצל

DEVELOPMENT CORPORATION FOR ISRAEL

215 FOURTH AVENUE

NEW YORK, N. Y.

ספרית שיינברג לילדים

בעריכת ד"ר א. י. אייגוס

ודניאל פרסקי

מצויר על ידי ראובן לוף, 5 חלקים:

(א) דבורה מתחת התומר
(הילד השופט)

(ב) אשמדי מלך השדים

(ג) נקמת אשמדי

(ד) יהודית

(ה) בת מלך ארם

מחיר 5 החוברות \$4.00

HEBREW PUBLISHING CO.

79 Delancey St., New York 2, N. Y.

ר א ש ו ז

לתענוגות שאין למעלה מהם, שעשועים ומרגוע, סע באניות קונארד לאירופה ול-הגיגת העשור של ישראל. קשרים נוחים עם ליברפול, סאָוטֶהמֶטפֶטון, שרבורג או האור, הנותנים הזדמנות לבקר את לונדון או פאריז בדרך.

ל ב ח י ר ה

מבחר נרחב ביותר של הפלגות, אניות ומי-חירים... 11 אניות קונארד עם אניות-הנוסעים האדירות ביותר מלכת אליזבת ו-מלכת מרי בראש. מחירים של עונת קימוץ רווחים עתה: מחלקה ראשונה מ-\$252 — תא מ-\$212 — תירים מ-\$174.

CUNARD

שם-עולם... נסיון של 118 שנה ביצירת אוירה ביתית גמורה, תשומת-לב מיוחדת לכשרות וחדרים לתפילה.

לתשומת לב המחברים

וחברות המוציאות לאור

הרינו שמחים להודיע בזה, שהכנסנו שיכלולים מודרניים בבית הדפוס שלנו.

אנו מוציאים כל מיני עבודות דפוס כגון:

ספרים • כתבי-עת • וכדומה

בשפות עברית, יידיש ואנגלית

מבחר גדול של כל מיני אותיות מודרניות

הננו לציין כי הדפסת הירחון "בצרון" מבוצעת על ידינו לשביעת רצון התנהלה.

אנו עומדים לשירותכם!

באו והוכחו!

דפוס "סיני" 211 איסט בראדוויי ניו יארק

SINAI PRT'G & LINOTYPE

211 E. Broadway N. Y. C. 2

Tel.: ORegon 4-7763

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 50 years.

Buy the Economy 79c Size

Save as much as 41c

Also available in 37c and 15c sizes.

When Nature "forgets"... remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

הבא את קרוביך
מחוץ לארץ
בדרך הנוחה, ללא דאגות
שירות

קונארד

המשתלם מראש

רכוש לך כרטיסים המשתלמים מראש
בארצות-הברית — קונארד מסדר את הכל!

ראה סוכן הנסיעה שלך מיד

Go CUNARD

הנסיעה היא חצי התענוג.

Cunard Line, 25 Broadway and
441 Park Avenue, New York City

IN RECOGNITION OF THE
SIGNAL HONORS
RECENTLY BESTOWED UPON
CHARLES L. TABAS
DURING THE STATE OF ISRAEL
TRIBUTE DINNER
HELD IN HIS HONOR

On Tuesday, November 11, 1958

AT THE GIRSH AUDITORIUM

TEMPLE ADATH ISRAEL OF THE MAIN LINE

MERION, PENNSYLVANIA

BITZARON

SALUTES

CHARLES L. TABAS, his father SAMUEL TABAS
and his brother, DANIEL TABAS, for their indefatigable
efforts in behalf of Israel and the cause of the Hebraic
renaissance both in the United States and abroad.

DR. MAURICE E. CHERNOWITZ SENATOR ISRAEL STIEFEL
MANAGING EDITOR, BITZARON NATIONAL CHAIRMAN, BITZARON

Published monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except from Feb. — March, June — July, Nov. — Dec., when published bi-monthly, and August, when not published). Profs. N. Glatzer, Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor. Annual subscription, payable in advance: \$7.00 per year; foreign, \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyrighted 1958, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in the articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and do not necessarily reflect those of the editors and publisher. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

Printed by Sinai Printing & Linotype Corp., 211 East Broadway, New York

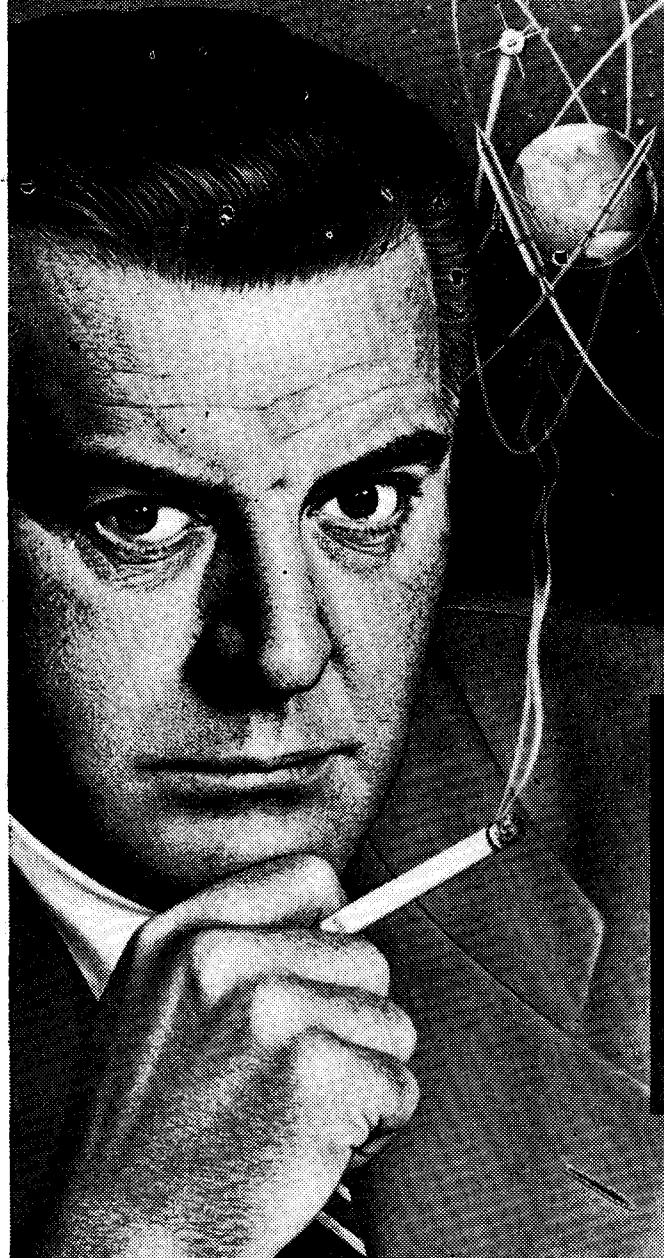
Waiting to serve you on El Al's jet-powered Britannia

The service is good on the El Al jet-prop Britannias because *the personnel is good*. These magnificent new airliners are the pride of all Israel, and it is considered a distinct honor to serve on them. That is why you will find stewardesses of the calibre of Ila Harel—young women of intelligence and charm, highly trained, who take their work very seriously. From the moment you step aboard the Britannia till the parting "Shalom," you will find the atmosphere one of warmth and helpfulness, combined with quiet efficiency—the hospitality of Israel itself. You can enjoy El Al service, and Britannia jet-powered speed and comfort, on your trip to London, Paris, Rome, Zurich, Athens, Tel Aviv.

EL AL
ISRAEL AIRLINES

your travel agent or El Al Israel Airlines, 610 5th Ave., N. Y. 20 (PL 1-7500).

The Man Who Thinks For Himself Knows...

**ONLY
VICEROY HAS
A THINKING MAN'S
FILTER...
A SMOKING MAN'S
TASTE!**

This man thinks for himself. Knows the difference between fact and fancy. Trusts judgment, not opinion.

Such a man usually smokes VICEROY. His reason? Best in the world. He knows for a fact that only VICEROY has a *thinking man's filter* and a *smoking man's taste*.

**Familiar pack or
crush-proof box.**

© 1958, Brown & Williamson Tobacco Corp.